

GİRİŞ

Türkler, aşağı yukarı dört bin yıllık tarihleri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının çok geniş bir kesimine yayılmak suretiyle, dünya tarihinde önemli rol oynamış büyük milletlerdendir. Bundan dolayı Türk nüfuzu, tarihin en eski çağlarından günümüze kadar, Orta Doğu, Kuzey Hindistan, Afganistan, Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar, Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar etkili olmuştur¹.

Ortadoğu, tarihteki en büyük ve en parlak medeniyetlerin, kültürlerin, dinlerin ve insanların beşiği olmuştur. Bunun yanında üç büyük kıtanın bağlantı kapısı olarak sayılmış olan Ortadoğu'nun özel coğrafi konumu, Avrupa, Afrika ve Doğu Asya medeniyetlerinin de bu bölge, kültür ve halkları ile alışverişte bulunmalarına neden olmuştur². İşte bu topraklarda, zaman içerisinde Türk nüfuzu ve hakimiyetinin en etkili olduğu alanlardan biri de, dünya Türklüğünün kaynağı Türkistan ile Batı Türklüğü arasında bir nevi köprü görevi görüp, batı yönündeki göç yollarının en önemlilerinden birisi üzerinde bulunan İran'dır³. Öyle ki bu ülke, X. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, uzun yıllar boyunca Türk hanedanları tarafından yönetilen siyasi oluşumların idaresi altında kalmıştır⁴. Bundan dolayı Türkler, İran tarihinde uzun zaman etkili olmuşlardır.

Türk-İran milletleri arasındaki münasebetler, tarihin derinliklerine kadar uzanmaktadır. İslamiyet'i kabul etmeden önce uzun süre komşu olarak yaşayan iki

¹ İbrahim KAFESOĞLU, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 41-53.

² Hadi VEKİLİ, "1920-1940 Yıllarında Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler", çev. Hasan Almaz, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 87.

³ Ahmet CAFEROĞLU, **Türk Kavimleri**, İstanbul 1988, s. 64. ; İsmail AKA, "Anadolu'dan İran'a Göçler", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 57. ; Bahaeddin YEDİYILDIZ, "Türkiye'de Yapılan Araştırmalara Göre İran ve İranlılar", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası, I**, T.T.K., Ankara 2002, s. 188.

⁴ Mehmet SARAY, **Atatürk ve Türk Dünyası**, İstanbul 1988, s. 191.

millet, Müslüman olduktan sonra da komşuluk ilişkilerini sürdürmüş, bilhassa Türkler'in Anadolu'ya geçiş sürecinde bu ilişkiler son safhasına ulaşmıştır⁵.

Bir Batı Asya ülkesi olan İran, eski Araplar'ın eski tarih ve coğrafya kitaplarında, İran diyarı manasına gelen “İranşahr” şeklinde geçmektedir. Bu ad, vaktiyle Sasani İmparatorluğu'nun hakim olduğu toprakları ifade etmek için kullanılmıştır. Sıfat olarak ise “İran” aryalalar (ariler, aryalalar) demektir⁶.

Tarih içerisinde, Acemistan olarak bilinen İran'ın isim olarak günümüzdeki imla ve manasıyla kullanılışı, XX. yüzyılda olmuştur⁷. Aynı zamanda bir Ön Asya ülkesi olan İran'ın çöller ve yaylalardan ibaret coğrafyasındaki en dağlık bölüm, ülkenin batı bölgeleridir. Kuzeyinde, Hazar Denizi'ne paralel dağlar uzanır. İran yaylası denilen orta kısımlar ise, etrafı dağlarla çevrili çok geniş alanlar olup, deniz tesirinden uzak kalmış bozkır ve çöllerle (Deşt-i Kebir ve Deşt-i Lut) kaplıdır. Ülkenin en önemli dağları Elburz ve Zağros Dağlarıdır⁸.

Elburz Dağları, Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek Horasan'a doğru, batı-doğu doğrultusunda yer alır. Batı ve Güneyde ise Zağros Dağları, Van Gölü'nden başlayarak Bender-Abbas dolaylarına kadar, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanıp; buradan itibaren doğuya doğru kıvrılarak Hint Okyanusu'nun kuzeyinde biter⁹. Ülke, iklim bakımından bölgelere göre farklılık gösterir. Hazar Denizine bakan çok nemli ve yağışlı kıyı bölgeleri dışında¹⁰ bütün İran toprakları, astropikal kurak bölge içindedir. Bu kurak bölgeler, Orta Asya kurak bölgelerine doğru uzanır. Bunun yanısıra ülkenin kıyı kesimleri iç bölgelere göre daha çok yağış alır¹¹.

⁵ Saffet SARIKAYA, “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, **Türk Kültürü**, S. 363, (Temmuz 1993), s. 406.

⁶ John KRAMERS, “İran”, **İ. A.**, c. V/II, M.E.B., İstanbul 1988, s. 1013

⁷ Raymond FURON, **İran**, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, İstanbul 1943, s. 11.

⁸ Abdurrahman ATEŞ, **Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s. 1. ; Tezer PALACIOĞLU-Cem AKGÜN, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul 2003, s. 11. ; Bernard HOURCADE, “İran (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, **İ.A.** c. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 92.

⁹ Raymond FURON, **a.g.e.**, s. 14-15.

¹⁰ Ali SOHEYLİ, **İran**, İstanbul 1952, s. 11.

¹¹ Raymond FURON, **a.g.e.**, s. 16-17.

Dünyanın en büyük göç yollarından biri üzerinde bulunan İran, en eski çağlardan beri Orta Asya, Hindistan, Orta Doğu ve Anadolu'yu birbirine bağlayan stratejik bir öneme sahiptir. Ülke, büyük göç ve istila yollarının üzerinde bulunması sebebiyle pek çok kavmin gelip geçtiği, yerli halk yanında çeşitli kavimlerin de varlığını sürdürüp, devletler kurdukları bir coğrafya olmuştur. Öyle ki, bu durum İran'ın tarihini ve kaderini hemen hemen her dönemde yabancıların tayin ettiği şekilde bir görüntü dahi vermektedir¹².

İran, eski çağlarda Elam, Med, Pers, Ahameniş ve Sasaniler'in hakimiyetinde kalmış, VII. yüzyıl ortalarında ise İslâmiyeti yaymak isteyen Arap ordularının istilasına uğramıştır¹³. X. yüzyıldan itibaren Türkler, İran topraklarında yayılarak askeri yetenekleri doğrultusunda bağımsız devletler kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu bağlamda, bölgede Gazneli Mahmut (999-1030), Hemedan ve Rey şehirlerini ele geçirerek İran'da hakimiyetini ilan etmiştir¹⁴. Ancak Gazneliler ile Büyük Selçuklular arasında 1040 yılında yapılan Dandanakan savaşında, Gazne ordusunun yenilmesi ile İran'a, sırasıyla Selçuklu¹⁵, Harzemşah, Moğol, Karakoyunlu¹⁶ ve Akkoyunlu Devletleri hakim olmuştur. Nihayet Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmet ile karşılaştığı Otlukbeli savaşında mağlup olmasıyla Akkoyunlu Devleti¹⁷, yıkılma sürecine girmiştir. Böylece, İran'da hakimiyet yeni bir Türkmen devleti olan Safeviler'e geçmiştir.

¹² Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 2.

¹³ Esko NASKALI, "İran (Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar)", **İ.A.**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 394-396.

¹⁴ John KRAMERS, **a.g.m.**, s. 1019. ; C. E. BOSWORTH, **İslam Devletleri Tarihi**, çev. E. Merçil-M. İpşirli, Oğuz Yay., İstanbul 1990, s. 226. ; Gazneli Devleti tarihi için Bkz. Erdoğan MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, T.T.K., Ankara 1989.

¹⁵ Büyük Selçuklu Devleti tarihi için Bkz., Mehmet Altay KÖYMEN, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamani)**, c. III, T.T.K., Ankara 1992., Mehmet Altay KÖYMEN, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 3. baskı, T.T.K., Ankara 1998.

¹⁶ Karakoyunlu Devleti tarihi için Bkz. İsmail AKA, **İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devleti)**, T.T.K., Ankara 2001.

¹⁷ Akkoyunlu Devleti tarihi için Bkz. Necip Aygün AKKOYUNLU- Adil ŞEN, **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Ankara 2003. ; Faruk SÜMER, "Akkoyunlular", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 40, (Şubat 1986), s. 1-38.

XVI. yüzyıl başlarında İran'daki siyasi birliği kuran Şah İsmail, (1501-1524), daha sonraki on yıl içerisinde de İran'ın tamamını kontrolü altına almıştır¹⁸. İran'da Safevi Devleti'nin kurulması, İran tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira, Safeviler, Araplar İran'ı fethettiğinden beri ilk defa eski İran hükümdarlarının bütün İran toprakları üzerinde hakimiyet alametleri olarak kullandıkları "Şah" ünvanını alarak, yönetimi yeniden kurmuşlardır¹⁹. Üstelik Şah İsmail'in Şii İslam'ın İmamiye formunu, kurduğu devletin resmi dini olarak ilan etmesi, İslam tarihinde ilk defa görülmüştür. Şah I. İsmail'in böyle bir karar almasına muhtemelen, Sünni Osmanlı ve Özbek Devletleri'nden farklı bir ideoloji ile Safevi Devleti'ni koruma isteği sebep olmuştur²⁰.

Safevi adı, XIII. yüzyılda Safeviyye tarikatını²¹ kuran Erdebilli Şeyh Safiyüddin'den (1252-1334) gelmektedir²². Safeviyye soyundan gelen Şah İsmail, büyük çoğunluğu Orta Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinden İran'a gelen Türkmenler'den; Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Dulkadırlu, Karamanlu ve Varsak gibi boyların sevgisini kazanarak, bu Türkmenler boylarını kendisine tabi

¹⁸ C. E. BOSWORTH, **a.g.e.**, s. 214. ; Faruk SÜMER, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, T.T.K., Ankara 1992, s. 22. ; H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı", **Türkler**, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 882. ; Şah İsmail, Lahican bölgesinde Ustaclu, Şamlu, Rasava, Zülkadir ve Kaçar aşiretlerini sancağı altında toplamıştır. Akkoyunlular'ın sonuncusu ve İran hükümdarı olan Elvend Mirza'yı yenilgiye uğratmış, böylece XVI. asrın ilk senesinde Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'de Safevi Devleti'nin temellerini atmıştır. Joseph Von HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c. II, Yayına. Haz.: Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1983, s. 369.

¹⁹ H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı", s. 882.

²⁰ H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı", s. 882.

²¹ Şeyh Safiyüddin liderliğindeki Safeviyye tarikatı ilk başlarda Sünni bir çizgi takip etmiş olup bu yapı, Safiyüddin'in oğlu Sadreddin (1334-1393) zamanında da devam etmiştir. Ancak tarikatın giderek gelişmesi, devrin Şii ileri gelenlerini telaşlandırarak bu tarikata sızmalarına neden olmuştur. Böylece Safeviyye tarikatı, Sadreddin'in oğlu Hoca Ali (1392-1429) zamanında, Şii bir kimlik kazanmıştır. Bundan sonra Şii ideolojinin etkisi Irak, Suriye, Anadolu, İran'ın diğer bölgeleri ve Türkistan'a kadar yayılmıştır. Üstelik şeyhlik mertebesinde babadan oğula geçmesi bu yayılmacılığı daha teşkilatlı bir hale getirmiştir. M. SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990, s. 11-12. , Saffet SARIKAYA, **a.g.m.**, s. 408-409. ; Bu tarikat Sünni-Şafii ilkelerine bağlı idi. Müridleri daha çok şehir halkına mensup bulunuyordu. Tarikatı şiiğe yönelten, Şah İsmail'in dedesi, Şeyh Cüneyd'dir. O, ailesinin Hz. Ali soyuna dayandırılmaktadır. Daha sonra Şeyh Cüneyd, tarikata siyasi bir kimlik de kazandırmıştır. Faruk SÜMER, "Safavi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. Ve II. Abbas Devirleri", **T.D.T.D.**, S. 65, (Aralık 1990), s. 9.

²² Remzi KILIÇ, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, Tez yay., İstanbul 2001, s. 11. ; Walther HİNZ, **XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi (Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd)**, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 5. ; Muzaffer ERENDİL, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 14.

kılmıştır²³. Buradan da anlaşıldığı üzere Safevi Devleti'ni kuran unsurlar, Anadolu köylü ve göçebe halktan meydana gelmiştir²⁴.

Devlet politikasını koyu bir şiiliğe dayandıran Şah İsmail²⁵, propagandacılar vasıtasıyla Anadolu ve Türkistan topraklarında hakimiyetini genişletmeye çalışmıştır²⁶. Fakat O'nun bu faaliyetleri Sünni olan komşuları, batıda Osmanlılar ve kuzeydoğuda Özbekler tarafından tepkiyle karşılanmıştır²⁷. Yine de bu tepkilere aldırmayan Şah İsmail, Türkistan'ın Sünni lideri Muhammed Şeybani Han (1451-1510) ile 1510 yılında yaptığı mücadeleyi kazanarak, sınırlarını Fırat nehrinden Ceyhun nehrine kadar genişletmiştir²⁸. Öyle ki, Sünni Özbek ve Osmanlılar'dan dini yönden ayrılışı da İran'ın milliyetini muhafaza etmesinde rol oynamıştır²⁹. Böylece, hakimiyet sahasını ne kadar genişletirse siyasi gücünün o derece artacağını düşünen Şah İsmail, Şii ideolojiyle de bu gücü pekiştirmiştir.

Türkistan liderine karşı üstünlük sağlayan Şah İsmail, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ne sınır olan Batı bölgesindeki topraklarını genişletme politikasına hız vermiştir. Zira, Türk-İran ilişkilerinin asıl ağırlık kazandığı dönem Osmanlı Devleti zamanı olmuştur. Bu ilişkilerde ise dikkat çeken taraf, Osmanlı ve İran devlet yöneticilerinin de Türk asıllı olmalarıdır. Böylece Osmanlı Devleti'nin İran ile mücadelesi, İran'daki Safevi Hanedanı zamanında başlamıştır³⁰. Her iki taraf arasında yaşanan gerginlikler sonucunda Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında 23 Ağustos 1514 tarihinde yapılan Çaldıran savaşında

²³ Remzi KILIÇ, **a.g.e.**, s. 13. ; Faruk SÜMER, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde...**, s. 18-19.

²⁴ Saffet SARIKAYA, **a.g.m.**, s. 60. ; Bahaeddin YEDİYILDIZ, **a.g.m.**, s. 188-189.

²⁵ İsmail Safa ÜSTÜN, "İran (Safeviler'den Günümüze Kadar)", **İ.A.**, c. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 400.

²⁶ Mehmet SARAY, **Türk-İran İlişkileri**, İstanbul 1999, s. 22.

²⁷ C. E. BOSWORTH, **a.g.e.**, s. 214.

²⁸ Faruk SÜMER, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde...**, s. 31.

²⁹ John Andrew BOYLE, "İran'ın milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi", **Bellekten**, c. XXXIX, (Ekim 1975), s. 654.

³⁰ Muzaffer ERENDİL, **a.g.e.**, s. 140.

teknik ve topçu gücü üstün olan Osmanlı ordusu, İran ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır³¹.

Çaldıran savaşı dışında İranlılar, genel olarak Osmanlı kuvvetlerinin gücü karşısında gerilemişler ve ciddi savaşlardan kaçınmışlardır. Şah İsmail'in 1524 yılında ölümünden sonra da Osmanlı-İran savaşlarının ardı arkası kesilmemiş, bu mücadelelerde Osmanlılar üstünlüklerini kanıtlamışlardır. Buna karşılık, İran ordusu meydan muharebesi yerine sınır bölgelerini tahrib etmiş³², kesin sonuçlu muharebelere girmeden vurkaç taktiği ile yıpratma stratejisi uygulamıştır³³.

Nitekim, İran'daki siyasi birliği yeniden kuran Şah Tahmasb (1524-1576), hüküm sürdüğü elli iki yıl boyunca tahtta kalarak batıda Osmanlılar, doğuda ise Özbekler tarafından tehdit altında bulunup, pek çok toprak kaybetmesine rağmen, İran'da siyasi birliğin ve Şiiliğin güçlenmesini sağlamıştır³⁴. Bu dönemde Şii propagandaların devam etmesi, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ı İran üzerine seferler düzenlemeye mecbur bırakmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak, Tebriz ve Nahçıvan üzerine düzenlediği üç sefer³⁵ sonucunda Şah Tahmasb barış istemiştir. Bu istek Kanuni tarafından kabul edilmiş ve 29 Mayıs 1555 tarihinde Osmanlı-İran Devletleri arasında Amasya Antlaşması imzalanmıştır³⁶. Şah Tahmasbın 1576'da ölümüyle yerine geçen oğlu Şah II. İsmail (1576-1577), Doğu Anadolu'daki Sünnilerin dostluğunu kazanarak faaliyetlerde bulunmuş, Sünni ve Şii ideolojiyi birbirine yakınlaştırmaya çalışmıştır³⁷. Bu yüzden Şii aşiretlerin tepkisiyle karşılaşan Şah II. İsmail'in

³¹ Mehmet SARAY, *Türk-İran Münasebetlerinde...*, s. 22. ; 1514 tarihli Çaldıran Savaşı için Bkz. Remzi KILIÇ, *a.g.e.*, s. 23-24. ; M. Şehabeddin TEKİNDAG, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, S. 22, 1967, s. 50-58.

³² Saffet SARIKAYA, *a.g.m.*, s. 363.

³³ Muzaffer ERENDİL, *Tarihte Türk-İran ilişkileri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 141.

³⁴ Remzi KILIÇ, *a.g.e.*, s. 87. ; Fahrettin KIRZIOĞLU, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Atatürk Üniv. Yay., Ankara, 1976, s. 255-256.

³⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın İran'a düzenlediği seferler konusunda geniş bilgi için Bkz. Remzi KILIÇ, *a.g.e.*, s. 35-63.

³⁶ Remzi KILIÇ, *a.g.e.*, s. 76-78.

³⁷ H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı", s. 888. ; ayrıca Bkz. H. Mustafa ERAVCI, "II. Şah İsmail Dönemi'nde Doğu Anadolu'da Safevi Tehdidi", *Fırat Üniversitesi Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2001.

1577'de ölümünden sonra yönetime geçen Şah Muhammed Hudabende (1577-1578) dönemi, İran'da iç isyanların ve mahalli Türkmen emirleri arasında karışıklıkların yaşandığı bir dönem olmuştur³⁸. Dolayısıyla Amasya Antlaşması'nın getirdiği barış havası 1578 tarihine kadar devam etmiştir³⁹. Böylece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da karışıklıkların başlaması üzerine Osmanlı hükümeti, 2 Ocak 1578 tarihinde İran'a tekrar savaş ilan etmek zorunda kalmıştır⁴⁰.

Böylece Osmanlı-İran arasındaki bu mücadeleler, 1590 tarihli İstanbul veya Ferhat Paşa olarak anılan antlaşma ile son bulmuş olup İran; Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan üzerindeki Osmanlı hakimiyetini tanımıştır⁴¹.

Safeviler, en parlak devirlerini Şah I. Abbas'ın (1578-1629) askeri başarıları ve reformları sonucunda yaşamışlardır⁴². Şah I. Abbas'ın İran'a hakim olduğu dönemde ülke, içte ve dışta birtakım tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki, Şah I. Abbas, bu dönemde bir taraftan kızılbaş⁴³ aşiret reislerinin isyanlarını önlemeye çalışırken diğer taraftan da Doğudaki Özbek ve Batıdaki Osmanlı tehlikesi ile uğraşmak zorunda kalmıştır⁴⁴. Horasan'ın Özbekler'den kurtarılmak istenmesi ve ülke içindeki kızılbaş aşiretlerin isyanları, Şah I. Abbas'ı Osmanlı karşısında etkisiz bırakmıştır⁴⁵.

³⁸ Remzi KILIÇ, **a.g.e.**, s. 89. ; bu konuyla ilgili nedenler ve gelişmeler için Bkz. H. Mustafa ERAVCI, **Gelibolulu Mustafa' Âlf's Nusret-name**, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg 1998. ; ayrıca Bkz. H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı" **Türkler**, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

³⁹ Bekir KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1579-1612)**, Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1993, s. 4.

⁴⁰ Remzi KILIÇ, **a.g.e.**, s. 88-89. Geniş bilgi için Bkz. Bekir KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1993.

⁴¹ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 34. ; Bekir KÜTÜKOĞLU, **a.g.e.**, s. 196-197.

⁴² John Andrew BOYLE, **a.g.m.**, s. 655.

⁴³ Safeviler'in Anadolu'lu müridleri, kızılbörk giyen Türkmenler ile köylülerden oluştuğu için onlara Kızılbaş denmiş, onlar da bunu benimsemişlerdir. Faruk SÜMER, "Safavi Tarihi İle İlgili İncelemeler...", s. 11.

⁴⁴ Bekir KÜTÜKOĞLU, **a.g.e.**, s. 246.

⁴⁵ Ataulahi HASANİ, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri 985-1049/1577-1635" çev. Derya Örs, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara 2003, s. 21.

Özellikle, Şah I. Abbas döneminden itibaren, Hıristiyan dünyası ile bağlantı kurularak, İngilizler ile yakın temasa geçilmiştir⁴⁶. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile mücadele halinde olması, ayrıca iç sorunlarından dolayı ekonomik durumunun kötü ve ordusunun yetersiz olması, Şah Abbas'ı Avrupalı devletler ile Osmanlı'ya karşı ittifak kurmaya sevk etmiştir⁴⁷. Diğer taraftan ordusunu güçlendirmeye çalışan Şah Abbas, yeni kuvvetleri sayesinde Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Luristan'da güvenliği sağlayıp, Gilan ve Mazerenderan'da ise hakimiyetini kurmuştur⁴⁸.

Ülkesindeki huzuru sağladıktan sonra Osmanlı toprakları üzerine harekete geçen Şah Abbas, 1603 yılı sonlarında yapılan savaşlarda üstünlük sağlayarak, Azerbaycan ve Irak'ı ele geçirmiştir⁴⁹.

Şah I. Abbas, bir taraftan Osmanlı hakimiyetinde bulunan İran topraklarını kurtarma girişimlerinde bulunmuş, diğer taraftan da O'nun kendine sığınanları iyi karşılayarak, onları Osmanlılar'a karşı kullanması Osmanlı-İran arasındaki sorunları daha da şiddetlendirmiştir. Aynı şekilde Osmanlılar da Safevi topraklarından kendisine sığınan vali ve emirlerden İran'a karşı taarruzlarında faydalanmaya çalışmıştır⁵⁰. Şah I. Abbas, izlediği akıllıca planlar sayesinde Azerbaycan ve Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'nden almış, Şiiiler tarafından kutsal bir yer olarak kabul edilen Kerbela'da da hakimiyet kurarak Şii ulemanın desteğini kazanmıştır⁵¹.

Öyle ki, Şah I. Abbas'ın askeri başarıları ve reformları, Şah İsmail tarafından atılan temelleri kuvvetlendirmiş, O'nun ölümünden sonra Safevi Hanedanı'ndan yetenekli bir hükümdar çıkmamasına rağmen devlet, yüz yıl gibi bir dönem daha varlığını devam ettirmiştir⁵².

⁴⁶ Saffet SARIKAYA, **a.g.m.**, s. 414.

⁴⁷ Saffet SARIKAYA, **a.g.m.**, s. 416. ; M. SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 36-37.

⁴⁸ Bekir KÜTÜKOĞLU, **a.g.e.**, s. 249. ; Geniş bilgi için Bkz. Faruk SÜMER, "Safavi Tarihi İle İlgili İncelemeler, s. 9-32.

⁴⁹ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 10-11.

⁵⁰ Ataulahi HASANİ, **a.g.m.**, s. 25.

⁵¹ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 43.

⁵² J. Andrev BOYLE, **a.g.m.**, s. 655.

Şah Abbas'ın 1629'da ölümünden sonra, İran'da yerine Şah Safi (1629-1642), hükümdar olarak geçmiştir. Nitekim, bu dönemde İran tarafından Bağdat, Tebriz, Nahçıvan, Kars, Şirvan ve Revan gibi yerlerin ele geçirilerek Osmanlı'nın doğu sınırlarının yağmalanması ve tahrip edilmesi Osmanlı Sultanı IV. Murat'ın (1623-1640) Revan üzerine sefere çıkmasına neden olmuştur⁵³. IV Murat'ın 1635 yılında Revan üzerinden başlattığı bu hareket ile İran kuvvetlerinin Doğu Anadolu ve Kafkasları tehdit etmesi önlenmiştir⁵⁴. 1638 tarihinde ise Bağdat'ta yeniden Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur. Osmanlı-İran arasındaki bu mücadeleler, 17 Mayıs 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin Antlaşması⁵⁵ ile son bulmuştur.

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Azerbaycan ve Revan İran'da, Bağdat ise Osmanlılarda kalmıştır⁵⁶. Elbette ki bu antlaşma Osmanlı-İran arasındaki mücadeleleri tamamen sona erdirmemiş, XVII. yüzyıl boyunca ve XVIII. yüzyılın ilk yirmi senesi içinde Osmanlı-Safevi Devletleri arasında dikkat çekecek önemli bir olay da meydana gelmemiştir⁵⁷. Ayrıca iki devlet arasındaki sınırları çizen Kasr-ı Şirin Antlaşması, daha sonraki dönemlerde Osmanlı-İran arasında imzalanacak olan barış antlaşmalarının temelini oluşturması bakımından önem taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin değişmeyen Batı siyasetini Avrupa'nın siyasi durumu teşkil ettiği gibi, değişmeyen Doğu siyasetinin temelini de Safeviler ve halefi olan Avşarlar, Zendler ve Kaçarlar ile olan münasebetleri oluşturmuştur. Safevilerle ilişkiler ise her dönemde çok yoğun olmuş, bu yoğunluk resmi belgelere ve

⁵³ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 44.

⁵⁴ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 44.

⁵⁵ Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın başlıca maddeleri: **a)** Bağdat'ta Bedre, Cessan, Mendeli ile Derne-Derteng'e kadar uzayan sahralar ve bu civarda yaşayan Caf aşiretinin bazı kabileleri ve yerleşme merkezleri Osmanlı sınırları içerisinde kalacak, **b)** İran Devleti, Kars, Ahıska, Van, Şehrizer, Bağdat ve Basra sınırlarına saldırmayacak, **c)** Van ve Kars'ın doğu sınırlarına yakın kaleler yıkılıp tampon bir arazi olarak kalacak, **d)** İran Sünniliği kötileyici siyaset ve davranışlarda bulunmayacak. Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 45. ; Reşat Ekrem KOÇU, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s. 64-65.

⁵⁶ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 45.

⁵⁷ Münir AKTEPE, **1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri Ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnemesi**, İstanbul 1970, s. 1.

vekayinamelere de yansımıştır. Osmanlı-Safevi Devletleri arasında cereyan eden bu mücadeleler, her iki tarafı da yıpratmıştır⁵⁸.

Osmanlı-Safevi Devletleri arasında ihtilafa neden olan hususlar ise şöyle maddelendirilebilir:

a) İran'ın Osmanlı aleyhine Venedik, Papalık, İspanya, Avusturya ve diğer Hıristiyan devletler ile antlaşmalar yapması. Öyle ki, çoğu gizlice yapılan bu ittifakları Osmanlı makamları değişik istihbarat kaynaklarından ve İstanbul'da birbirine rakip olan Batılı devletlerin elçilerinden öğreniyordu,

b) İlk üç halife ile Hz. Ayşe'ye karşı kötü sözlerde bulunulmaması her seferinde gündeme getirilerek bu konunun çözülmesi istenmiştir.

c) Doğu'da; Osmanlı-İran sınırında vurkaç usulüyle yapılan sınır ihlalleri,

d) Ayrıca İran tarafından yıllık olarak gönderilmesi gereken ipeğin az gönderilmesi veya zamanında gönderilmemesi de iki devlet arasında kriz yaratan sebeplerden olmuştur⁵⁹.

e) İran'daki hakimlerin ve devlet adamlarının isyanı ve Anadolu'ya bağlılıklarını bildirmeleri.

f) Batılıların hem Osmanlı hem de İran Devletleri'ndeki karar alma mekanizmasına müdahaleleri⁶⁰.

Bu sebepler, Osmanlı-İran arasındaki ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Komşuların İran'a saldırma istekleri belli zamanlarda ortaya çıkmış ve yukarıdaki maddelerden oluşan iç değişkenlere bağlı bir şekilde gelişmiştir. Yani, ülkede yaşanan anlaşmazlıkların artması, devlet işlerinde bozulmalar meydana getirmiş, devlet işlerindeki bozulmalar da İran'a göz diken komşuların iştahını kabartmıştır. Bu durum ise Osmanlı-İran arasındaki ilişkilerde krizlere yol açmıştır⁶¹. Zira, İran topraklarında dış güçlerin oluşturacağı bir tehlike, sınır komşusu olan Osmanlı Devleti'nin güvenliğini de daima tehdit etmiştir.

⁵⁸ Mehmet İPŞİRLİ, "Osmanlı Vekayinamelerinde İran (XVI.-XVII. Asırlar)", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 50.

⁵⁹ Mehmet İPŞİRLİ, **a.g.m.**, s. 50-51.

⁶⁰ Ataulahi HASANİ, **a.g.m.**, s. 16.

⁶¹ Ataulahi HASANİ, **a.g.m.**, s. 16-17.

Neticede, 242 yıllık Safevi saltanatı döneminin neredeyse yarısına yakını Osmanlı düşmanlığıyla geçmiştir. Bu etkenler, her iki tarafın gücünü de yabancı devletlere karşı zaafa uğratmış, son Safevi hükümdarı Şah Hüseyin(1694-1722) devrinde daha etkili olarak Safevi Devleti'nin parçalanmasına neden olmuştur⁶².

Safeviler'in son döneminde İran'ın birçok yerinde mahalli ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Sınır boylarındaki aşiretler ise Şah Hüseyin'in hakimiyetini tanımayarak, yönetimden ayrı güçler oluşturmuştur. Üstelik ordunun ihmal edilmesi, devlet otoritesine karşı güç oluşturabilecek tehlikelere karşı, devleti etkisiz bırakmıştır⁶³. Böylece, ülkedeki bu karışıklıktan faydalanan ve Kandahar'da bulunan Gılzay Afganlılar'ın reisi⁶⁴ Mir Uveys, Şah Hüseyin'e karşı isyan girişiminde bulunmuştur⁶⁵. Safevi hükümetinin bu isyanı bastırmada başarısız olması ile daha çok taraftar toplayan Mir Uveys, Kandahar'da bağımsızlığını ilan etmiş ve yedi yıl boyunca hükümdarlık yapmıştır⁶⁶. Böylece İran'ın doğu ve orta kısımları Afganlılar'ın, kuzey kısımları Ruslar'ın, Batı tarafları ise Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir.

Mir Uveys'in 1715'te ölümünden sonra İran'daki Afgan hakimiyetini kurma teşebbüslerine devam eden, oğlu Mahmut, amcası Abdülaziz'i ortadan kaldırarak Afgan lideri olmuştur. Safeviler'in zayıf yönetiminden faydalanan ve Doğu İran'daki Türk aşiretlerinden Gılzayların lideri olan⁶⁷ Mir Uveys oğlu Mahmud, Isfahan yakınlarında 8 Mart 1722'de Safevi ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece Afganlılar'ın istilası, Safevi Hanedanına son darbeyi indirmiştir⁶⁸. Fakat bu sırada, babası Şah Hüseyin'in tahttan indirildiğini ve ülkenin

⁶² Ataulahi HASANİ, **a.g.m.**, s. 16-17.

⁶³ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 14.

⁶⁴ Tofiq Teyyuboğlu MUSTAFAZADE, "Safevi Hanedanı'nın Son Yılları", çev. Bilgehan Gökdağ, Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, **Türkler**, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 926.

⁶⁵ Münir AKTEPE, a.g.e., s. 9. ; Geniş bilgi için Bkz. **Anonim Kronoloji** (Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak),Terc. ve Yay. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974.

⁶⁶ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 18.

⁶⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, c.IV/2, 2. baskı, T.T.K., Ankara 1983, s. 172.

⁶⁸ Ali SOHEYLİ, **a.g.e.**, s. 24.

Afgan istilası altında kaldığını öğrenen II. Tahmasb (1729-1732), Şahlığını ilan ederek sadece Estarabad, Mazenderan ve kısmen de Gilan bölgesinde hakimiyet kurabilmiştir⁶⁹. Afganlılar karşısında başarılı olamayacağını anlayan II. Tahmasb, Horasan'a gelerek bölgenin hakimi olan ve giderek güç kazanan Nadir ile ittifak kurmuştur. Nadir'e "Tahmasb-Kulu Han" ünvanını vererek, onu ordusunun başına geçirmiştir⁷⁰.

Afşar Türkleri'nden Nadir adındaki bu kumandan, II. Tahmasb döneminde, başarıları ile dikkat çekmiştir. II. Tahmasb, İran'da her ne kadar idareyi eline almışsa da arka planda Nadir, hızlı bir şekilde güç kazanmaya devam etmiştir⁷¹. Nadir, Oğuzlar'ın Afşar boyundan olup, Horasan'daki Ebiverd sınırında yaşayan Kırklı obasına mensup idi. O, sahip olduğu yüksek meziyetler ile katıldığı sayısız mücadelelerden sonra 1725'te Horasan'ın en tanınmış emirlerinden biri durumuna yükselmiştir⁷².

İran'ın büyük bir kısmının Afganlılar'ın elinde bulunduğu bu dönemde, ülkedeki birlik hemen hemen dağılmak üzereydi. İşte bu dönemde Nadir, II. Tahmasb'ın hizmetinde Afganlılar'a karşı mücadele etmiştir. Bir süre sonra adeta bağımsız hareket edecek kadar başarılar kazanan Nadir'in, II. Tahmasb karşısında itibarı daha da artmıştır⁷³.

II. Tahmasb ise, kendi gücünü kanıtlamak için harekete geçtiği Osmanlı karşısında başarısız olmuş, 1732-1733 yıllarında Aras ırmağının yukarısındaki Kafkasya topraklarını ve İran'ın batı vilayetlerinin bazılarını Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır⁷⁴. İşte, II. Tahmasb'ın bu başarısızlığı Nadir'i, İran'daki yönetimi resmen ele geçirme konusunda cesaretlendirmiştir.

⁶⁹ Tofiq Teyyuboğlu MUSTAFAZADE, **a.g.m.**, s. 926.

⁷⁰ H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı", s. 885-890.

⁷¹ **Anonim Kronoloji** (Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak), Terc. ve Yay. Hrand D. Andreasyan, s. 75.

⁷² Faruk SÜMER, "Avşarlılar", **İ.A.**, c. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 164. ; Faruk SÜMER, "Afşarlar, İran'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 41, (Nisan 1986), s. 125.

⁷³ C. E. BOSWORTH, **a.g.e.**, s. 217.

⁷⁴ Rıza ŞABANİ, "Efşariye ve Zendiye Döneminde(1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", çev. Hicabi Kırılgaç, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 81.

1722-1729 yılları arasında Afgan hakimiyetinde olan İran'daki nüfuzunu daha da güçlendiren Nadir, II. Tahmasb'ın henüz üç aylık oğlu III. Abbas'ı, Şah ilan etmiştir. Kendisi de Şah'ın vekili olarak devlet işlerini kontrol altına almıştır. Daha sonra 8 Mart 1736 tarihinde, III. Abbas'ı tahttan azleden Nadir, Şah olarak İran hakimiyetini resmen ele geçirmiştir⁷⁵.

Yüreğinde sıcak bir Türkmenlik duygusu taşıyan Nadir Şah, İran Türklüğü'nü, Türkiye ve Orta Asya Türklüğü'ne yaklaştırmak için çaba göstermiştir⁷⁶. Nadir Şah, on bir yıl süren saltanat döneminde ülkesindeki siyasi birliği sağlamış olup, Afganistan ve Hive Hanlığını da boyunduruğu altına aldıktan sonra Hindistan'a da başarılı seferler düzenlemiştir⁷⁷. Böylece İran'da bunalımlı bir dönemden sonra Afşarlı hanedanı hakimiyet kurmuştur. Öyle ki, Afşarlılar XIX. yüzyılda İran'daki en kalabalık Türk asıllı topluluğu oluşturmuştur⁷⁸.

İran'da güçlü bir Afşar birliği ve hanedanlığı kuran, zamanında İran adına fetihlerde bulunan Nadir Şah, kendi soydaşları olan Afşar ve Kaçar reisleri tarafından Fethabad'da karargahında öldürülmüştür (21 Mayıs 1747)⁷⁹.

Nadir Şah'ın 1747 yılında ölümünden sonra İran'da on yıl boyunca iktidar mücadeleleri başlamıştır⁸⁰. Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte ülke, mahalli beylerin ve Nadir'in kumandanlarının savaş alanı haline gelmiştir. Bunların en önde gelenleri ise; Muhammed Hasan Han Kaçar, Azad Han Afgan, Ali Merdan Han, Ebul Feth Han Bahtiyari, Feth Ali Han Afşar ve Kerim Han Zend olmuştur. Nitekim bu şahıslar arasından, Zend soyundan Luri menşeli bir asker olan Muhammed Kerim Han, (1750-1779) taht mücadelesini kazanarak, kendisini Güney İran'ın tek hakimi ilan etmiştir⁸¹.

⁷⁵ H. Mustafa ERAVCI, "Safevi Hanedanı", s. 891. ; Rıza ŞABANİ, **a.g.m.**, s. 81.

⁷⁶ Faruk SÜMER, **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 223. ; Abdurrahman ATEŞ, "Nadir Şah'ın Şahsiyeti ve Fikirleri", **T.D.T.D.**, S. 94, (Şubat 1995), s. 93-110.

⁷⁷ İsmail Safa ÜSTÜN, **a.g.m.**, s. 165. ; Jean Paul ROUX, **Türkler'in Tarihi**, çev. Galip Üstün, 6. baskı, İstanbul 1998, s. 224.

⁷⁸ Faruk SÜMER, **Oğuzlar.**, s. 223.

⁷⁹ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

⁸⁰ Ümit AKTAŞ, **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, İstanbul 1998, s. 462.

⁸¹ Rıza ŞABANİ, **a.g.m.**, s. 86.

Zend Hanedanı dönemi, İran'da 1750-1779 tarihlerini kapsayan bir süreç⁸² olup, Zend soyundan Muhammed Kerim Han, asla Şah ünvanı almamış, Safeviler'den III. İsmail'in vekili olarak Şiraz'da hüküm sürmüştür. O'nun idaresi döneminde barış ortamı yaşanmıştır. Fakat Muhammed Kerim Han Zend'in ölümüyle birlikte İran'da yeniden taht mücadeleleri başlamıştır. Muhammed Kerim Han'dan sonra, ilk olarak Ali Murad Han, sonra da Cafer Han tahta geçmiştir. Özellikle Cafer Han döneminde İran, Kaçar Hanedanlığının nüfuzu altına girmiştir. Zend soyunun sonuncusu Lutf Ali Han, Kaçarlara karşı başarılı direnişler gösterdiyse de 1794'te Kaçar soyundan Ağa Muhammed tarafından ortadan kaldırılmıştır⁸³. Bunun üzerine İran'da Kaçar hakimiyeti dönemi başlamıştır.

⁸² Ümit AKTAŞ, **a.g.e.**, s. 462.

⁸³ C. E. BOSWORTH, **a.g.e.**, s. 220.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAÇARLAR VE İRAN'DA KAÇAR HAKİMİYETİNİN KURULUŞU

I. KAÇARLAR

A) KAÇAR ADI

XV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun Bozok (Yozgat) bölgesinden, Kuzey Azerbaycan'a göç ederek Gence yöresini yurt edinen Kaçarlar; Akça Koyunlu, Akçalı ve Şam Bayatı Türkmen obalarından meydana gelmiştir⁸⁴. Bazen yerleşik, bazen de göçebe olarak İran'ın Astarabad, Mazenderan ve Tahran eyaletlerinde, dağınık olarak da Türkistan, Azerbaycan ve Anadolu'da hâlâ bakiyeleri yaşamakta olan büyük bir Türk kabilesidir⁸⁵.

Aynı zamanda Kaçar Türkleri, Safevi Devleti'ni kuran yedi Türk kabilesinden biri olup, 1779'dan 1925 yılına kadar İran'da hakimiyet kurmuş bir Türk sülalesidir⁸⁶. Şeyh Süleyman Efendi tarafından "kaçmak" fiilinden getirilen ve günümüz Türkçesi'nde olduğu gibi "kaçar" şeklinde yazılan bu kelime, gerek Osmanlı ve Azeri Türkçesi'nde, gerekse bu sülalenin tarih ve şeceresine ait Farsça metinlerde, ayrıca bu kabile ve sülale mensupları arasında "Kacar" olarak geçmektedir. Bu yüzden Avrupalı yazarlar da kelimeyi "Kacar" şeklinde kabul etmişlerdir⁸⁷.

Kaçar hükümdarlarının resmi bir memuru tarafından yazılmış olan Nasih Al-Tavarih Tarih-i Kacariya'ya göre, Hulagu'nun maiyetinde atabey olarak hizmet

⁸⁴ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", **İ.A.**, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 51 ; Faruk SÜMER, "Kaçarlar Devrinde Türkçe Şahıs Adları", **T.D.T.D.**, S. 38, (Şubat 1990), s. 6.

⁸⁵ Mirza BALA, "Kaçar", **İ.A.**, c. VI, M.E.B., İstanbul 1988, s. 33.

⁸⁶ Fahamettin BAŞAR, "Kaçarlar", **D.İ.A.**, c. IX, Çağ Yay., İstanbul 1999, s. 567.

⁸⁷ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 33.

eden ve şehzade manasına gelen “noyan” ünvanını taşıyan Sartak Noyan’ın, Kaçar Noyan adında bir oğlu bulunmaktaydı⁸⁸. Eski Türkler’deki geleneğe göre ise halk, kahramanlıkları ile zirveye çıkan bir şahsın etrafında toplanmış, çoğu zaman kurulan hanedan ve devlet isimleri ise bu şahsın ismi ile anılmıştır⁸⁹. Bu bilgiye göre, zaman içerisinde Kaçar Noyan’dan bir kabile meydana gelmiş ve bu kabileye de Kacar adı verilmiştir⁹⁰. Fakat Faruk Sümer, Kaçarlar’ın Ziyadoğullarından geldiğini ifade etmiştir. Gökçe Sultan, Ebul Kasım Hulefa, Toykun Bey, Şah Kulu Bey ve Bayram Bey ise başlıca Kaçar emirlerindedir⁹¹.

Diğer taraftan Kaçarlar’ın Ağaçeri⁹² Türkleri’nden gelme ihtimali ileri sürülmektedir. 465 yılında Kafkasya’nın kuzeyinden Azerbaycan’a geçen Ağaçeriler’in bir kısmından Anadolu’da Elbistan dolaylarında bahsedilirken, diğer kısmı ise Tebriz’den Kazvin’e giden yolun doğusunda bulunan Khalkhal bölgesinde gösterilmektedir. Buna dayanarak, V. yüzyılda Azerbaycan’a gelerek yerleşen Ağaçeri Türkleri’nin, Kaçarlar ile aynı soydan oldukları ileri sürülmüştür. Her ne kadar Ağaçeri Türkleri ile Kaçarlar bazen yanyana iki kabile ismi olarak kullanılmışsa da, önemli tarihçilerden Zeki Velidi Togan, Kaçarlar’ın Ağaçeriler ile aynı soydan gelmiş olduklarına dair kesin bir bilgi olmadığını ifade etmiştir⁹³. Mirza Bala ise bu durumun, Suriyeli Arap müelliflerin aynı kabile adını iki türlü yazmalarından ileri geldiğini söyler⁹⁴.

⁸⁸ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 33

⁸⁹ Fahamettin BAŞAR, **a.g.m.**, s. 567-568.

⁹⁰ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 33. Fahamettin BAŞAR, **a.g.m.**, s. 567-568.

⁹¹ Faruk SÜMER, **Safevi Devleti’nin Kuruluşu Ve...**, s. 97.

⁹² 466 tarihinde Avrupa Hunlarına bağlı olan Ağaçeri Türk boyları, Azerbaycan ve Anadolu’ya geçmiştir. Ağaçeriler, 460’ta Güney Kafkasya’ya gelmişler, 488’de ise Sasaniler ile savaşmışlardır. Rafael BLAGA, **İran Halkları El Kitabı**, 1997, s. 86.

⁹³ Zeki Velidi, TOGAN, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 170-171.

⁹⁴ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 34.

B) KAÇARLARIN MENŞE'İ VE İLK DEVİRLERİ

Kaçarlar, Moğollar döneminde Halep, Şam ve Suriye taraflarında yaşamışlardır. Öyle ki, Hulagu, Suriye üzerine düzenlediği seferlerde, Azerbaycan'daki en eski Türk kabilelerinden biri olan Kaçarlar'dan istifade etmiştir. Kaçar Türkleri'nin Azerbaycan'dan Anadolu, Suriye hatta Astarabad taraflarına yayılmaları, bu suretle izah edilebilir⁹⁵.

Timur'un, Erdebil'de bulunan Şeyh Safi'ye verilmek üzere, topladığı vergiler arasında, yedi Türkmen Oğuz kabilesinden olan Kaçarlardan alınan vergiler de yer almıştır. Üstelik Safeviler'in ilk dönemlerde Anadolu'dan getirterek yardımlarına başvurduğu Ustaclu, Baharlu, Dulkadır, Afşar ve Kaçar kabileleri arasında en kuvvetli kabileleri Afşarlar ve Kaçarlar oluşturmuştur⁹⁶. Yine, Şah İsmail'in Akkoyunlu ordusunu yenilgiye uğratarak Tebriz'e girdiği zaman da yanında Kaçarlar'dan Piri Bey yer almıştır. Bütün bunlardan XVI. asrın başlarına doğru Anadolu'da kuvvetli bir Kaçar kabilesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷

Ne var ki Timur, Suriye'yi işgal etmiş, Kaçarları İran'a oradan da Türkistan'a göndermiştir. Bu göç sırasında Kaçarlar'ın bir kısmı Azerbaycan'da Gence ve Erivan bölgesine yerleşmiştir⁹⁸. Timur'un Kaçarları Türkistan'a ve Azerbaycan'a göç ettirdiği doğru bir bilgi olmakla birlikte, Kaçarlar'ın Anadolu'daki varlıklarına bugün dahi rastlanması Kaçar Türkleri'ni tamamen göç ettiremediğini göstermektedir⁹⁹. Timurlular zayıflayınca da Akkoyunlular'dan Ali oğlu Hasan Bey, Kaçarlar'dan bir bey sıfatı ile tahta geçerek kırk yıl Kaçarları idaresi altında bulundurmuştur¹⁰⁰.

Safevi hanedanından I. Abbas (1587-1628) ise, Kaçarların bir kısmını Kafkasya'da Gence taraflarına¹⁰¹, Azerbaycan'dan Astarabad'a gönderirken diğer kısmını da Merv'e yerleştirmiştir. Bu bölgelere yerleşen Kaçar Türkleri, kendilerini

⁹⁵ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 34.

⁹⁶ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 34.

⁹⁷ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 34. ; Fahamettin BAŞAR, **a.g.m.**, s. 567-568.

⁹⁸ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 33.

⁹⁹ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 34.

¹⁰⁰ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 33.

¹⁰¹ Şemsettin SAMİ, **Kâmusu'l A'lâm**, c. V., Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 3500.

düşmanlara karşı siper etmişlerdir. Bunlardan Gence ve Merv tarafındakiler, yerel halka karışmışlarsa da Astarabad tarafındaki Kaçarlar, asıl kimliklerini korumuşlardır. Kaçar Hanedanlığı'nın kurucusu Ağa Muhammed Han da Astarabad Kaçarları'ndan zuhur etmiştir¹⁰².

Fakat, Kaçarların göç ettirilmesi, tamamen Şah Abbas tarafından yapılmamıştır¹⁰³. Öyle ki daha önce Şah I. Tahmasb (1524-1576), Türkmenlere karşı Astarabad'a Kaçarlar'dan Kökçe Sultan adlı bir emiri, idareci olarak göndermiştir. Böylece, özellikle Şah Tahmasb(1524-1576) döneminde Kaçarlar, İran'da en önemli boylardan biri olup çeşitli emirliklerde görev almışlardır¹⁰⁴. Astarabad'da bulunan Mubarakabad kalesi de I. Tahmasb tarafından yaptırılmış, daha sonra Şah I. Abbas tarafından yeniden inşa edilerek, Kaçarlar'dan bir garnizonun muhafazasına bırakılmıştır. Böylece, Kaçarlar burada başlıca iki büyük kola ayrılmış, Astarabad'dakilere Yukarı Baş, Mubarakabad kalesindekilere ise Aşağı Baş adı verilmiştir¹⁰⁵. Aşağı Baş'ın en büyük obasını Koyunlu, Yukarı Baş'ın ise Develü oluşturmuştur¹⁰⁶. İşte İran'da hüküm süren Kaçar sülalesi de Astarabad Kaçarlarından¹⁰⁷ Aşağı Baş'ın Koyunlu obasından gelmiştir¹⁰⁸.

Safeviler'den Şah II. Abbas (1642-1667) devrinde, Kaçar reislerinden Karabağ hakimi Murtaza Kuli Han'a Gence'de vezirlik yapmış olan Muhammed Ma'sum, eserinde Şah I. Abbas'ın(1578-1629) Kaçarları Azerbaycan'dan Astarabad'a iskan ettirmesinin doğruluğu hakkında şöyle bir bilgi vermiştir. Müellife göre, Kaçarlar, vaktiyle Anadolu'da ikamet etmiş olup, Safeviler'in ilk dönemlerinde ise reisleri Hızır Bey'in kumandası altında Azerbaycan ve Irak'a gelip yerleşmişlerdir. Şah I. Tahmasb (1524-1576), Hızır Bey'in oğlu Şahverdi Sultan'ı Karabağ eyaletine ve bütün Kaçarların üzerine beylerbeyi olarak tayin etmiştir¹⁰⁹.

¹⁰² Şemsettin SAMİ, *Kâmusu'l A'lâm*, s. 3500-3501.

¹⁰³ Mirza BALA, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁰⁴ Fahamettin BAŞAR, *a.g.m.*, s. 568.

¹⁰⁵ Mirza BALA, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁰⁶ İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", *Genel Türk Tarihi*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 339.

¹⁰⁷ Mirza BALA, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁰⁸ Faruk SÜMER, *Oğuzlar*, s. 355.

¹⁰⁹ Mirza BALA, *a.g.m.*, s. 35.

Bir süre sonra da Şahverdi Sultan'ın oğlu Halil Han Astarabad'da yaşayan Kaçarlar'ın lideri olmuştur. Astarabad'daki Kaçar kabilesi de böylece teşekkül etmiştir. Muhammed Ma'sum'un vezirliği sırasında, yani Şah I. Abbas'ın vefatından en az yirmi yıl kadar sonra Gence, Ziyadoğlu sülalesinin merkezini, Karabağ da Kaçarların yaylağını oluşturmuştur¹¹⁰. Dolayısıyla Şah I. Abbas'tan çok daha önce Kaçarlar Astarabad bölgesine gelmişlerdir.

Kısacası Azerbaycan'dan Esterabad, Merv ve Horasan taraflarına, Kazvin ve Isfahan topraklarına kadar geniş bir alanda etkili olan Kaçarlar asıl olarak Azerbaycan'da yer edinmişlerdir¹¹¹. Dolayısıyla Kaçarlar Azerbaycan'daki en eski Türk boylarından birini teşkil etmiştir¹¹². Kaçarlar döneminde İran, sadece Rusya ile mücadele etmiş, Kafkasya'da bazen toprak kaybetmişse de Herat kalesini Ruslar'a karşı başarılı bir şekilde savunmuştur. Ayrıca bu dönemde, İranlı yöneticiler, Avrupa devletlerinden etkilenmiş, bazı ıslahatlar yapılarak muntazam bir ordu kurulmuş, ve Avrupa ile siyasi münasebetler içerisine girilmiştir¹¹³.

Kaçar Türkleri, XVI. yüzyılın başlarına kadar İran'ın siyasi arenasında gözükmemiştir. Öyle ki, ilk başlarda hakimiyet mücadelelerine katılmayan Kaçarlar, diğer Türk kabileleri ve kızılbaş olarak da bilinen şii kabilelerle birlikte Safevi ailesinin İran tahtına geçmesinde yardımcı olmuştur. Safeviler ise Kaçar Türkleri'nin bu desteğine karşılık, her ne kadar Kaçar reislerini Isfahan'daki yönetime ortak olmaları için davet etmişlerse de Kaçarlar'ın nüfuz kazanmaması için tedbirli davranmayı da ihmal etmemiştir¹¹⁴. Fakat İran'daki iktidar mücadelelerinde başarıları ile dikkat çeken Kaçar emirleri, bu fırsatları iyi değerlendirmiş ve İran'da bir asır sürecek hakimiyetin temsilcisi olmuştur.

¹¹⁰ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 35.

¹¹¹ Fahamettin BAŞAR, **a.g.m.**, s. 568. ; Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 34.

¹¹² Zeki Velidi, TOGAN, **a.g.e.**, s. 171.

¹¹³ Şemsettin SAMİ, **Kâmusu'l A'lâm**, s. 3500.

¹¹⁴ Ervand ABRAHAMİAN, **Iran Between Two Revolutions**, Princeton University Press, United States of America, 1983, s. 36.

C) XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA İRAN İKTİDARI İÇİN KAÇAR -AFŞAR MÜCADELESİ (FETH ALİ HAN-NADİR MÜCADELESİ)

Safevi Devleti'nin son hükümdarlarından olan Sultan Hüseyin Şah (1694-1722) zamanında, Kaçar Türkleri'nin yaşadığı Astarabad bölgesinde Kazvin Türkmenleri'nden Muhammed Han, beylerbeyi olarak bulunmuştur¹¹⁵. Kaçar Türkleri'nden olan Feth Ali Han ise Astarabad Kaçarları'nın en büyük reisi vasfını taşımıştır. Astarabad Kaçarları, Aşağı Baş ve Yukarı Baş olmak üzere iki kola ayrılmış, çoğu zaman birbirlerine düşmanca davranmışlardır. Üstelik, Astarabad beylerbeyi Muhammed Han'a dahi karşı gelmeye başlayan Kaçarlar'dan Aşağı Baş aşiretinin reisi olan Feth Ali Han, topladığı kuvvetler ile beylerbeyi Muhammed Han üzerine yürüyerek onun ölümüne neden olmuştur¹¹⁶. Böylece Kaçar reisi Feth Ali Han, Kaçar Türkleri'ni merkezi bir yönetim ile kendisine bağlamıştır.

Bu sırada, Safevi Hanedanlığı'nda bulunan II. Tahmasb(1722-1731), babası Sultan Hüseyin'in Afganlılar'a esir düşmesi üzerine, Astarabad Kaçarları'na sığınmıştır. Kaçarlar'ın güçlü reisi Feth Ali Han'ı Simnan valiliğine tayin ederek, Afgan kabilesi olan Gılzaylar'a karşı ondan yardım istemiştir. Böylece Feth Ali Han, II. Tahmasb'ın hizmetine girmiştir¹¹⁷.

Gılzaylar'a karşı üstünlük sağlayamayan Feth Ali Han'ın bir süre sonra II. Tahmasb ile ilişkileri bozulmuştur. Ancak yine de II. Tahmasb, rakibi olan Melik Mahmud'a karşı Astarabad Türkmenleri'nden ve Feth Ali Han'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine yeniden II. Tahmasb ile ilişkileri iyileşen Feth Ali Han, kuvvetleri ile birlikte 1726'da Astarabad'dan ayrılarak Melik Mahmud üzerine yürümüştür¹¹⁸. Bu arada II. Tahmasb üzerinde etkili olmayı başaran Feth Ali Han, kendisini saltanat naibi ve emir'ül ümera tayin ettirmiştir¹¹⁹.

Bu gelişmelerden de anlaşıldığı üzere, Kaçar soyundan Feth Ali Han, II. Tahmasb'ın yanında bir güç olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Feth Ali Han'ın

¹¹⁵ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹¹⁶ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹¹⁷ Faruk SÜMER, "Kaçarlar Devrinde Türkçe Şahıs Adları", s. 4. ; Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 35.

¹¹⁸ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 55.

¹¹⁹ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51

daha fazla itibar görmesinden dolayı O'na bir rakip çıkarmak lüzumunu hisseden devlet ricalinin tavsiyelerine uyan II. Tahmasb, bu sıralarda Horasan bölgesinde güç kazanmaya başlayan Afşarlı Nadir'den İran'daki iç karışıklıkları önlemek için yardım istemiştir. Bu isteği karşılıksız bırakmayan Nadir, II. Tahmasb ile görüşmelerde bulunarak, O'ndan İran'daki iç bütünlüğü sağlaması konusunda yetki almıştır¹²⁰.

Bu görüşmeler sırasında Nadir, II. Tahmasb ve yanındakilere kendisinin farklı bir şahsiyet olduğunu tanıtmakta gecikmemiştir¹²¹. Nadir'in bilinmeyen taraflarından biri de onun kuvvetli bir kavim bilincine veya milli duygulara sahip olmasıdır. Öyle ki, kendisinin Türkmen kavminden gelmesiyle övünmüş, Osmanlı hanedanını da Türkmen kavminin en asil ve şerefli hanedanı olarak görmüştür. Hatta Hindistan hükümdarı Mahmut Şah'ı da Türk olduğu için yerinde bırakmıştır¹²².

Türklük duygusunu yoğun bir şekilde yaşayan Nadir, Tahmasb'ın kumandasında Feth Ali Han ile üstünlük mücadelesinde bulunmuştur. Görülmektedir ki Feth Ali Han, II. Tahmasb'ın kumandanı olduktan sonra, Kaçar-Afşar mücadelesi başlamıştır¹²³. Bir süre sonra ordu içerisinde Nadir'in daha çok önem kazanması, Feth Ali Han ile aralarındaki rekabeti açıkça ortaya çıkarmıştır. Bu duruma boyun eğmek istemeyen Feth Ali Han, Astarabad'a dönmek istemiş, giderken de II. Tahmasb'ın rakibi Melik Mahmud'a düzenlenecek olan hareket hakkında birtakım sırlar vermiştir. Fakat Nadir'in, Feth Ali Han'ın bu teşebbüsünü öğrenerek durumu II. Tahmasb'a bildirmesi üzerine, II. Tahmasb derhal Feth Ali Han'ın öldürülmesi emrini vermiştir. Neticede Feth Ali Han, 1726'da Mehdi adlı bir şahıs tarafından öldürülmüştür¹²⁴.

Böylece Nadir, önemli bir rakibini ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra ise II. Tahmasb'ın himayesinde giderek güç kazanacak olan Nadir, ileride kuracak

¹²⁰ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 56.

¹²¹ Faruk SÜMER, "Afşarlar, İran'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı", **T.D.T.D.**, S. 41, (Nisan 1986), s. 126.

¹²² Faruk SÜMER, "Kaçarlar Devrinde Türkçe Şahıs Adları", s. 5.

¹²³ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 35.

¹²⁴ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 57.

olduğu saltanatının tohumlarını atmış, Kaçarlar'ın nüfuzunu kırmaya devam etmiştir.

D) NADİR ŞAH'IN KAÇARLAR İLE MÜCADELESİ

Kaçar soyundan Feth Ali Han'ın öldürülmesinden sonra, O'nun oğlu Muhammed Hasan Han, 1744'te Astarabad'da üstünlük kurmuştur. Böylece XVIII. yüzyılda İran'da, Afşar Türkleri'nin en önemli rakibi olan Kaçar Türkleri, Muhammed Hasan Han öncülüğünde isyan etmiştir. Yomut Türkmenleri'nin desteğini sağlayan Kaçarlar, 1744 yılı Ocağında Astarabad şehrini ele geçirerek etrafi yağmalamışlardır¹²⁵.

Bunun üzerine Nadir Şah, Kaçar isyanını bastırmak üzere, serdarlarından Behbud Han'ı görevlendirmiştir. Nihayet Astarabad şehri yakınlarında yapılan savaşta, Kaçar reisi Muhammed Hasan Han, Behbud Han'a yenilerek Türkmenler'in çoğunlukta bulunduğu kuzey yönündeki çöle kaçmıştır. Bir müddet sonra Muhammed Hasan Han, yeniden Harezmi'de ortaya çıktıysa da Şah'ın kuvvetleri karşısında tutunamayarak yine çöle kaçmıştır¹²⁶.

Ancak Nadir Şah, onun faaliyetlerini önlemek için, üzerine kumandanlarını sevk etmekle kalmamış¹²⁷, Astarabad ve Merv'de bulunan Kaçarlar'ın çoğunu da kılıçtan geçirmiştir¹²⁸. İran'daki taht mücadelesinden vazgeçmeyip, Nadir Şah'a karşı direnişlerine devam eden Muhammed Hasan Han, 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra rahat bir nefes alarak tekrar Astarabad'a gelmiştir¹²⁹.

Muhammed Hasan Han, Nadir Şah'tan sonra İran'da meydana gelen karışıklıklardan faydalanarak, taht mücadelelerinde bulunmuştur¹³⁰. Üstelik Safevi hükümdarı II. Süleyman Şah da, kendisini Astarabad beylerbeyliğinin yanısıra bütün Kaçarlar'ın lideri olarak tayin etmiştir. Nitekim, O'nun başarılı faaliyetleri

¹²⁵ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 141.

¹²⁶ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 141.

¹²⁷ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹²⁸ Fahamettin BAŞAR, **a.g.m.**, s. 569.

¹²⁹ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹³⁰ Şemsettin SAMİ, **Kâmusu'l A'lâm**, s. 3500.

uzun sürmemiştir. Kaçar reisi Muhammed Hasan Han, Zend soyundan Kerim Han ile yaptığı savaşta 1759 tarihinde öldürülmüştür¹³¹.

E) NADİR ŞAH'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA İRAN'DA İKTİDAR MÜCADELELERİ

Nadir Şah'ın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra İran, taht mücadelelerinden doğan bunalımlı günler yaşamıştır. Öyle ki, Nadir Şah'ın kurduğu Afşar Devleti, akrabalarının dirayetsizlikleri yüzünden önemini kaybetmiş ve ülkenin büyük bir kısmı aşağıda bahsedeceğimiz iktidar mücadelelerinden sonra Zend Kerim Han'ın eline geçmiştir¹³².

Nadir Şah'tan sonra gelen Afşarlı hükümdarlar, Osmanlı ile dostluk ilişkilerinde bulunmuşlarsa da her birisi bir sene bile şahlıkta kalamadıklarından, kendileriyle devamlı bir dostluk kurulamamış ve İran'ın iç sorunları da buna imkan bırakmamıştır. Ayrıca İran'daki mücadeleler, yalnız Nadir'in yeğeni ve torunları arasında olmayıp, diğer ileri gelen İran serdarları da şahlık hevesine düştüklerinden İran'da yıllarca huzur ve düzen kalmamıştır¹³³. Bu iktidar mücadeleleri ise şöyle gelişmektedir.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra, O'nun yeğeni olan ve bu sırada Herat'ta bulunan Ali Kuli Han, suikastçı emirlerin isteği üzerine derhal Meşhed'e gelerek İran'a hakim olmuştur. Taht iddialarında bulunmalarını önlemek için, Nadir Şah'ın bütün oğulları ve biri hariç bütün torunları merhametsizce öldürülmüştür¹³⁴. Sadece Nadir Şah'ın torunu Rıza Kulu Mirza'nın oğlu, son Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in kızı Fatma Begüm'den doğma Şahruh, halkın tepkisi göz önüne alınarak sağ bırakılmıştır¹³⁵.

Nitekim Ali Kuli Han, Nadir Şah'ın öldürülmesinden kısa bir müddet sonra 6 Temmuz 1747 tarihinde "Adil Şah" ünvanını alarak İranlı ileri gelenler tarafından Şah ilan edilmiştir. Amcasının Kelat kalesinde bulunan zengin hazinesi

¹³¹ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹³² Faruk SÜMER, "Avşarlar", **T.D.T.D.**, S. 62, (Ekim 1989), s. 134.

¹³³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **a.g.e.**, s. 132.

¹³⁴ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

¹³⁵ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 165.

Meşhed'e getirilmiş, emir ve askerlere cömertçe dağıtılmıştır. Nadir Şah'ın Horasan'a göç ettirip, oturmaya mecbur bıraktığı Bahtiyari, Zend ve diğer bazı oymaklar ise memleketlerine dönmüşlerdir. Öyle ki, Zendler'in eski yurtlarına dönmeleri ise Kerim Han'ın ortaya çıkmasına ve Zend Devleti'nin kurulmasına sebep olmuştur¹³⁶.

Adil Şah ünvanıyla anılan Ali Kuli Han, en büyük kardeşi İbrahim Han'ı Irak valiliğine göndermişse de, çıkan korkunç kıtlık yüzünden kendisi de Horasan'dan Mazenderan'a gitmiş, orada yedi aydan fazla kalmıştır¹³⁷. Ne var ki, İran tahtına oturan Ali Kuli Han, ülkeyi kontrolü altına alamamıştır. Dolayısıyla Nadir Afşar'ın kurduğu büyük imparatorluk parçalanmış ve devlet otoritesi diye bir şey kalmamıştır. Bütün bunların ardından Afşar hanedanı mensupları arasında kıyasıya bir iktidar mücadelesi başlamıştır¹³⁸.

Nadir Şah'ın başlattığı Afşar-Kaçar mücadelesini devam ettiren Afşarlı Ali Kuli Han, Feth Ali Han'ın oğlu olan Kaçar Muhammed Hasan Han'ı, Türkmen çölüne kadar kovalamış ise de ele geçirememiştir. Bunun üzerine, sinirlenerek Muhammed Hasan Han'ın sekiz yaşındaki oğlunu hadım ettirmiştir. İşte Kaçar Devleti'nin kurucusu olan Ağa Muhammed Şah, bu talihsiz çocuktur¹³⁹.

İran'daki iktidar mücadelesinde, Kaçarları etkisiz hale getirmeye çalışan Ali Kuli Han, kardeşi İbrahim'in kendisine isyan ettiği haberini alınca onun üzerine sefere çıkmıştır. Sultaniye civarında yapılan savaşta, Ali Kuli Han'ın askerlerinin bir kısmı İbrahim Han'ın ordusuna katılırken, bir kısmı da memleketlerine gitmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Ali Kuli Han, İbrahim Han tarafından 1748 'de kolayca yakalanarak gözlerine mil çekilmiştir¹⁴⁰. Dolayısıyla on bir ay hükümdarlıkta kalan Ali Kuli Han, güler yüzlü bir genç olmasına rağmen, onun merhametsiz, hiddetli ve güvenilmez bir insan olması kimse tarafından sevilmemesine neden olmuş, aşırı cömertliği de bir işe yaramamıştır¹⁴¹.

¹³⁶ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

¹³⁷ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

¹³⁸ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 165.

¹³⁹ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

¹⁴⁰ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 167.

¹⁴¹ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

İbrahim Han'ın kazandığı başarıda, Nadir Şah'ın halasının oğlu ve Azerbaycan valisi olan Aslan Han'ın önemli bir hizmeti görülmüştür. Ancak, Aslan Han'ın savaştan sonra derhal Tebriz'e gitmesi, İbrahim Han'ı endişelendirmiş, O'nun kendisi için bir tehlike oluşturabileceği fikrini uyandırmıştır. Bundan dolayı arkasından gidip Aslan Han'ı mağlup etmiş ve onu kardeşi Saruhan ile birlikte öldürtmüştür¹⁴². Anlaşıldığı üzere Afşar hanedanı mensupları, taht için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmiştir.

Bu olaylar üzerine Horasan emirleri, Meşhed'de Nadir Şah'ın hayatta kalan tek torunu Şahruh Mirza'yı 1748'de hükümdarlık makamına geçirmiştir. Şahruh, bu sırada on üç veya on dört yaşlarında, pek genç bir delikanlı olup tahta istemeyerek veya öyle görünerek çıkmıştır. Tebriz'de bulunan İbrahim Han ise Şahruh'a elçi gönderip, kendisini hükümdar olarak tanıdığını bildirmiş ve ondan Irak'a gelmesini rica etmiştir. Ancak Şahruh tarafından bu rica yerine getirilmeyip, İbrahim Han'ın Meşhed'e gelmesi halinde sözlerine inanılabileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine İbrahim Han 8 Aralık 1748'de resmen şahlığını ilan etmiştir. İbrahim Han, Şahruh'u ortadan kaldırmak üzere hareket etmişse de askerleri arasında karışıklık çıktığı için Kum şehrine çekilmek zorunda kalmıştır¹⁴³.

Fakat İbrahim Han, Kum şehrinde bulunduğu sırada, askerlerinden pek çoğu kendisinden ayrıldığı için Kazvin ile Save arasındaki bir kaleye sığınmıştır. Yine de yakalanmaktan kurtulamayan İbrahim Han'ı, kaledekiler Şahruh'un adamlarına teslim etmiştir. Gözlerine mil çekilen İbrahim Han, Horasan'a götürülürken yolda öldürülmüştür(1749). Aynı yıl Meşhed'e götürülen ve gözleri görmeyen eski hükümdar Ali Kuli Han'ı ise Nadir Şah'ın hatunları parçalamıştır¹⁴⁴.

Şahruh, pek genç olduğu gibi dirayet ve enerjiden mahrum bir hükümdar olarak bilinmiştir. Mar'aşi şeyhleri ailesinden, Meşhed'deki mukaddes yerlerin idaresinden sorumlu Seyyid Muhammed'in, annesi tarafından Safevi hanedanına mensup olması, halk ve asker tarafından sevilmesi Şahruh'u rahatsız etmiştir. Seyyid Muhammed'i ortadan kaldırmak için gizlice harekete geçen Şahruh,

¹⁴² Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

¹⁴³ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

¹⁴⁴ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165.

faaliyetlerinden sonuç alamayınca, bu işi gerçekleştirmek için emirlerinden yardım istemiştir. Fakat emirler, tam aksi hareket ederek Seyyid Muhammed'i, Şah Süleyman ünvanı ile 14 Ocak 1750'de şahlık makamına geçirmiştir. Yeni hükümdarın emri ile Şahrüh'un hayatına dokunulmayarak, birkaç kadın ve hizmetçi ile sarayın bir dairesinde yaşamasına izin verilmiştir¹⁴⁵.

Bu arada bazı emirler, Şah Süleyman'ın avlanmak için Meşhed'den ayrılmasını fırsat bilerek Şahrüh'un gözlerini kör etmiştir. Fakat çok geçmeden çoğunluğu Türk asıllı emirlerden olan bir zümre de, Şah Süleyman'ın gözlerini kör ederek, Şahrüh'u Şubat 1750'de yeniden hükümdar ilan etmiştir. Böylece tekrar tahta geçen Şahrüh'un hükümdarlığı Horasan taraflarında, 1796 yılında ölümüne kadar yaklaşık yarım asır devam etmiştir¹⁴⁶.

Görüldüğü gibi, Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra O'nun torunu ile yeğenleri arasındaki taht mücadelelerinde, hiçbir hanedan mensubu İran genelinde birliği sağlayamamıştır¹⁴⁷. Dolayısıyla, İran'ın değişik bölgelerinde çeşitli kimseler iktidarı ele geçirmiştir. Buna göre; Afganlı Ahmet Şah Dürrani, merkezi Kandahar olan bir Afgan Devleti kurmuştur. Astarabad yöresinde Kaçar Türkleri'nin reisi Muhammed Hüseyin Han, Şiraz taraflarında Salih Han, Azerbaycan'da aslen Afgan asıllı olan Azad Han ve Güney İran'da ise önce Ali Merdan, onun öldürülmesinden sonra da Ali Merdan'ın hizmetinde bulunan Lurlu bir aileden gelen Muhammed Kerim Zend, kendilerini buldukları bölgenin hakimi ilan etmişlerdir¹⁴⁸.

Nadir Şah'tan sonra Afşarlılar arasından yüksek kumandanlık vasıflarını taşıyan bir kimse çıkmadığı gibi, dirayetli bir hükümdar da yetişmemiştir. Afşarlılar'ın İran tarihindeki mevkileri, sadece Nadir Şah'ın büyük siyasi başarıları ile sınırlı kalmıştır¹⁴⁹. Nihayet bu mücadeleler içerisinden Kaçar reislerinden Ağa Muhammed Han Kaçar, İran'da düzeni sağlayarak Kaçar Devleti adı altında yeni bir Türk hakimiyetini kuracaktır.

¹⁴⁵ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 165

¹⁴⁶ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 168.

¹⁴⁷ Abdurrahman ATEŞ, **a.g.t.**, s. 168.

¹⁴⁸ C. E. BOSWORTH, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁴⁹ Faruk SÜMER, "Avşarlılar", s. 166.

II. AĞA MUHAMMED HAN

A) AĞA MUHAMMED HAN'IN İRAN'DA KAÇAR HANEDANI'NI KURMA GAYRETLERİ

Ağa Muhammed Han¹⁵⁰, 26 Ekim 1741 tarihinde doğmuştur. Babası Astarabad Kaçarları'nın büyük beylerinden Muhammed Hasan Han, annesi de yine aynı boyun beylerinden Muhammed Han'ın kız kardeşi idi¹⁵¹.

Afşarlı hükümdarların iç çekişmeler sonucunda birbirlerini etkisiz hale getirmelerinden sonra, Lur kavminden Kerim Han Zend ile Ağa Muhammed'in babası Hasan Han, siyasi sahnede ortaya çıkmış ve ikisi arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştır. Kerim Han, Muhammed Hasan Han'ı Astarabad'da kuşatma altına almışsa da Muhammed Hasan Han tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Başarılarının ardı arkası kesilmeyen Muhammed Hasan Han, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a hakim olarak dokuz oğlundan en büyüğü olan on beş yaşındaki Ağa Muhammed'i 1757'de Azerbaycan valiliğine tayin etmiştir¹⁵².

Ağa Muhammed, Şiraz'da bulunan Kerim Zend'in üzerine yürüyen babasının başarısızlığa uğraması ve ardından babası Muhammed Hasan Han'ın 1759'da kendi adamları tarafından öldürülmesi üzerine, Kerim Han tarafından rehin olarak Şiraz'a götürülmüştür¹⁵³. İran'ın büyük bir kısmında Kerim Han'ın hakimiyeti tanınmakla beraber Kerim Han, İran'da siyasi birliği kurma gayesi taşımamıştır. Rehlin olarak tuttuğu Ağa Muhammed Han'a şefkatle davranmıştır. Bu durum Kerim Han'ın ölümüne kadar devam etmiştir¹⁵⁴. Kerim Han'ın 1779'da ölümü üzerine, Ağa Muhammed onun eşlerinden olan halası Hatice Begüm'ün

¹⁵⁰ Ağa Muhammed, yedi-sekiz yaşında iken, Afşar hükümdarı Ali Şah (Adil Şah), tarafından hadım edilmiştir. Ali Şah, Muhammed Hasan Han'ı ele geçiremeyince oğluna bu zalimce işkenceyi yapmıştır. Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah (1741-1797) Kaçar Devleti'nin Kurucusu", **T.D.T.D.**, S. 47, (Nisan 1987), s. 15.

¹⁵¹ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", **İ.A.**, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 455. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

¹⁵² Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 455. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

¹⁵³ İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

¹⁵⁴ İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

yardımıyla¹⁵⁵ yirmi yıl boyunca rehin tutulduğu Şiraz'dan kaçarak İran'daki hakimiyeti ele geçirmek için zorlu bir mücadele dönemine adım atmıştır.

İlk olarak kardeşlerini etkisiz hale getirmeye çalışan Ağa Muhammed, Türk beyleri tarafından oldukça itibar görmüştür. Nitekim, 1784 yılında Kaşan yakınlarında Nasrabad'da yapılan savaşta, Ağa Muhammed Han, ordusunda bulunan Avşarlar, Kara Gözlüler, Bayatlar, Halaçlar ve Astarabad Türkmenleri ile Kaçarlar'ın yanında yer alan Zend, Lur, Afgan ve Araplar'a karşı savaşmıştır. Bu ittifak dikkate değer bir durum olup, tesadüfen meydana gelmemiştir. Öyle ki bu savaşta kazanılan zaferin, Ağa Muhammed Han'ın şahlığını ilan etmesinde önemli bir etkisi olmuştur¹⁵⁶.

Şiraz'dan kaçan Ağa Muhammed, Rey bölgesine gelir gelmez, kardeşleri Rıza Kuli Han ve Murtaza Kuli Han ile mücadele etmiştir. Zira, Ağa Muhammed Han'ın Kaçar Devleti'ni kurma faaliyetlerinde karşılaştığı güçlüğü, diğer Türk oymaklarının beyleri değil bizzat kendi kardeşleri çıkarmışlardır¹⁵⁷. Bu kardeşlerin, ağabeyleri olan Ağa Muhammed'in Mazenderan'a girmesini önlemeye çalışmaları sonuç vermediği gibi, Rıza Kuli Han Ağa Muhammed Han tarafından esir alınmıştır(1780). Fakat, Ağa Muhammed Han, kardeşini affederek onu serbest bırakmıştır. Bir süre sonra yine ağabeyine güçlükler çıkaran Rıza Kuli Han, Gilan'ı istila etmişse de yenilip Bakü'ye dönmüş, daha sonra Rusya'ya giderek orada ölmüştür¹⁵⁸.

Ağa Muhammed Han, Fars, Irak-ı Acem ve diğer bazı yerlerin hakimi, Zend soyundan olan Ali Murat Han'ın ordusunu da mağlup etmiştir. 1784'te Ali Murat Han'ın ölmesi üzerine yerine Ağa Muhammed Han'ın kardeşi Cafer Kuli Han geçmiştir. Bir taraftan Zendler'e karşı başarılı mücadelelerde bulunarak Kazvin ve Zencan yöresini hakimiyetine alan Ağa Muhammed Han, diğer taraftan da kardeşi Cafer Kuli Han'a karşı koymaya çalışmıştır¹⁵⁹. Nitekim, Cafer Kuli Han'ın

¹⁵⁵ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 455. ; Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹⁵⁶ Faruk SÜMER, "Avşarlar", s. 135.

¹⁵⁷ Faruk SÜMER, "Avşarlar", s. 135.

¹⁵⁸ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 455-456.

¹⁵⁹ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 455-456.

ordusunun Ağa Muhammed Han karşısında mağlup olması ile Cafer Kuli Han, Şiraz'a dönmek zorunda bırakılmıştır. 1788'de ise Cafer Kuli Han, Ağa Muhammed Han tarafından öldürülmüştür¹⁶⁰.

Cafer Kuli Han'ın ölümü üzerine, yerine Zendler'den Sayd Murat Han ve Lutf Ali Han tahta geçmiştir. 1791'de Ağa Muhammed Han, şiddetli bir savaştan sonra Lutf Ali Han'ı bozguna uğratmıştır. Bu zafer, Zend Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur. Bir süre daha Kaçar hükümdarını zor durumda bırakan Lutf Ali Han, 1794'te Tahran'da öldürülmüştür. Aynı yıl Ağa Muhammed Han, Gürcü kralına boyun eğdirmiştir¹⁶¹.

Ağa Muhammed Han, İran'ı Şah İsmail dönemindeki siyasi sınırlara ulaştırmak gayesiyle Nadir Şah'ın torunu Şahruh tarafından idare edilen Meşhed üzerine hareket etmiştir. Şahruh, oğulları ve yakınları ile birlikte Mazenderan'a gönderilmiştir. Bunun yanısıra Ağa Muhammed Han, Herat ve Belh'i Afganlar'dan, Merv'i de Özbekler'den alıp, bu yerlere kendisi tayinler yapmak istemiştir. Ancak bu sırada Azerbaycan'ın kuzeyindeki Rus tehlikesini haber alınca Azerbaycan üzerine hareket etmiştir¹⁶².

Vaktinin büyük bir bölümünü Zend Hanedanı ile mücadele ederek geçiren Ağa Muhammed Şah, nihayet galip gelerek İran'ın büyük bir kısmına hakim olmuştur. Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan'ı da ele geçirmiştir. Aşiretine ve taraftarlarına yakın olması bakımından da o zamanlar küçük bir kasaba halinde olan Tahran'ı başkent yaparak¹⁶³ burada Şahlık tacını giymiştir(1796)¹⁶⁴.

Ağa Muhammed Şah da, Şah İsmail gibi başta Kaçarlar olmak üzere sadece Türk unsuruna dayanarak, İran'da yeni bir Türk sülalesinin hakimiyetini kurmuştur¹⁶⁵. Eskiden büyük bir köy olan, Safeviler ve Kerim Han zamanında

¹⁶⁰ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 455-456.

¹⁶¹ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456.

¹⁶² Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456.

¹⁶³ Şemsettin SAMİ, *Kâmusu'l A'lâm*, s. 3500.

¹⁶⁴ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

¹⁶⁵ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 51.

biraz imar gören Tahran, ilk defa bir devlet merkezi haline getirilmiş,¹⁶⁶ böylece resmen Kaçar Devleti'nin temelleri atılmıştır.

B) AĞA MUHAMMED HAN'IN RUSLAR İLE MÜCADELESİ VE ÖLDÜRÜLMESİ

Ağa Muhammed Şah, İran'da merkezi disiplini tam olarak sağlayamadan kuzeyden gelen Rus tehlikesi ile karşılaşmıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgalarından faydalanmaya çalışan Rusya, Ağa Muhammed Han'dan Hazar Denizi'nin güneyinde, Astarabad sahillerinde Rus filosu için bir üs kurulmasına müsaade edilmesini istemiştir. Bu isteği kabul edilmeyen Rusya, İran hakimiyetindeki Gürcistan üzerine yürümüştür¹⁶⁷.

Halbuki, daha önce Ruslar tarafından işgal edilmiş olan Gürcistan toprakları, İran'a iade edilirken, İran'ın Gürcistan üzerindeki hakimiyet hakkı da tanınmıştır. Nadir Şah zamanında bazı Gürcü prensleri, İran'a vergi vermeye başlamıştır. Ancak, Gürcüler, Nadir Şah'ın 1747'de ölümünden sonra çıkan taht karışıklıklarından yararlanarak bu vergiyi aksatarak düşmanca hareketlerde bulunmuşlardır¹⁶⁸.

Bunun üzerine, İran'da yeni bir hakimiyet dönemini başlatarak Kafkas topraklarını da idaresi altında tutmak isteyen Ağa Muhammed Şah, Rusların Gürcistan'da tehlikeli olabileceğini sezerek, Gürcüler'in Ruslar'dan yardım almasına fırsat tanımadan altmış bin kişilik bir süvari ile Gürcistan üzerine hareket etmiştir. Tiflis'i zaptederek Gürcistan'ı itaat altına alan Ağa Muhammed Şah, Horasan üzerine yürüyerek Meşhed'de bulunan Şahruh'u da kendisine tabi kılmıştır¹⁶⁹.

Buhara üzerine hareket edeceği sırada Ruslar'ın tekrar Tiflis'i işgal ettiklerini ve Bakü'yü ele geçirdiklerini haber alan Ağa Muhammed Şah, bunun

¹⁶⁶ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456. ; Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah (1741-1747)...", s. 17.

¹⁶⁷ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 36. ; Fahamettin BAŞAR, **a.g.m.**, s. 569-570.

¹⁶⁸ M. SARAY, **Türk İran Münasebetlerinde...**, s. 61-62.

¹⁶⁹ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 36. ; Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

üzerine Kafkasya'ya hareket etmek üzere hazırlanmıştır. Bu sırada Rus İmparatoriçesi II. Katerina'nın ölümü üzerine Rus kuvvetleri geri çekilmiştir. Buna rağmen çıktığı seferden vazgeçmeyen Ağa Muhammed Şah, Karabağ'ın merkezi Şuşa'yı ele geçirmiştir¹⁷⁰. Fakat bu sırada idama mahkum edilmiş iki Türk tarafından 1797'de yatağında katledilmiştir¹⁷¹.

Ağa Muhammed Şah, başarılı bir komutan olup Kaçar sülalesi içinde en önde gelen kişi olarak tanınmıştır. Çok kısa süren idareciliği döneminde İran'da ilk defa güçlü bir idari teşkilat oluşturmuştur¹⁷². Ağa Muhammed Şah'ın başkalarının karakter ve duygularını sezme yeteneği oldukça üstün idi. O'nun düşmanlarını sindirme konusunda gösterdiği olağanüstü başarıyı, kendi ruhunun derinliklerindeki sırları herkesten gizleyebilme yeteneğine bağlamamız gerekir. Düşmanlarına karşı kuvvet kullanması, ancak entrika sanatı işe yaramadığı zamanlar söz konusu olmuştur. Hatta savaş sırasında dahi siyaseti kılıcından daha etkili olmuştur¹⁷³.

İran'da siyasi birliği kuran Ağa Muhammed Şah, hakimiyeti altında bulunan yerlerde dirlik ve düzeni sağlamış, adil bir idare uygulamasında bulunmuştur¹⁷⁴. Nadir Şah gibi O da milli duygulara sahip bir hükümdar özelliği göstermiştir¹⁷⁵. Buna rağmen pek katı yürekli bir hükümdar olup, verdiği en hafif ceza kulak ve burun kesilmesi idi ki, bazen de bunu bizzat kendisi yerine getirmiştir. Muhtemelen bu durum O'nun küçük yaşta hadım edilmesinin ruhsal hayatında oluşturduğu olumsuz etkiden kaynaklanmış olmalıdır¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456.

¹⁷¹ Mirza BALA, **a.g.m.**, s. 36.

¹⁷² Ervand ABRAHAMIAN, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁷³ John Andrew BOYLE, **a.g.m.**, s. 656.

¹⁷⁴ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456.

¹⁷⁵ İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

¹⁷⁶ Faruk SÜMER, "Ağa Muhammed Şah", s. 456.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

I. FETH ALİ ŞAH'IN İKTİDARININ İLK YILLARI

Asıl adı Baba Han olan Feth Ali Han, İran'da hüküm süren Kaçar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın kardeşi Kuli Han'ın oğludur. Amcası Ağa Muhammed Şah, çocuğu olmadığı için Feth Ali Han'ı veliaht tayin etmiş ve Fars, Kirman, Yezd eyaletlerine vali olarak göndermiştir. Baba Han, amcası Ağa Muhammed Şah öldürülünce, Tahran'a gelerek 1797'de burada şahlığını ilan etmiştir¹⁷⁷.

Feth Ali Şah, ilk olarak Horasan'daki oymak beylerini kendisine bağlayarak saltanatını sağlamlaştırmıştır. Daha sonra, Gürcistan üzerine hareket etmişse de Rusya'nın Gürcülere yardım etmesinden dolayı Gürcistan'ı zaptetmekte başarılı olamamıştır¹⁷⁸. Eski İran topraklarını tekrar ele geçirmek ve Ruslar'ı Kafkaslar'dan ve Gürcistan'dan atmak amacıyla Ruslarla sürekli mücadele halinde bulunan Feth Ali Şah, bunu mümkün kılabilmek için zaman zaman Fransız ve İngilizlerle de anlaşmaktan çekinmemiştir¹⁷⁹.

Nitekim Feth Ali Şah, Avrupa ile diplomatik ilişkileri başlatarak¹⁸⁰, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın rekabet alanı haline gelen İran'da, bazen bu

¹⁷⁷ Tahsin YAZICI, "Feth Ali Şah", *İ.A.*, c. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 451.; Mehmet SARAY, *Türk İran Münasebetlerinde...*, s. 62. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

¹⁷⁸ Şemsettin SAMİ, *Kâmusu'l A'lâm*, s. 3341-3342.

¹⁷⁹ *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, Güven Yay., İstanbul 1962, s. 2865.

¹⁸⁰ J. Paul ROUX, *a.g.e.*, s. 225.

devletlerden birine bazen de diğerine dayanmak suretiyle varlığını sürdürmüştür¹⁸¹. Rusya'ya karşı aldığı yenilgiler üzerine önce Fransız, sonra da İngilizler ile ittifak kurmuşsa da Rusya ile yaptığı savaşlarda yenilerek Erivan taraflarını Ruslar'a kaptırmıştır¹⁸². Bu rekabetten, Fransa ve Rusya'nın hedeflerinin gerçekleşmesini önlemek ve kendileri için büyük bir tehlike olarak gördükleri Afganlılar'ı İran'ın kontrolü altında tutabilmek için çaba gösteren İngiltere kârlı çıkmıştır¹⁸³. 1801'de İran ile İngiltere arasında imzalanan siyasi ve ticari bir antlaşmaya göre, Feth Ali Şah, Afganlılar'ı kontrolü altında tutarak onların İngiliz idaresindeki topraklara saldırmalarına engel olacak, buna karşılık İngilizler de İran ordusuna gerekli silah ve teçizatı sağlayacaklardı¹⁸⁴.

Dış politikada kendisini ve ülkesini, gerek Avrupalı devletlere gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı güvence altına almaya çalışan Feth Ali Şah, diğer taraftan da taht için mücadele eden kardeşi Horasan Valisi Hüseyin Kuli Han ile Nadir Mirza'nın ayaklanmalarını bastırmıştır¹⁸⁵.

Feth Ali Şah, bir süre önce işgal ettiği Gürcistan topraklarının Ruslar tarafından terk edilmesini istemişse de, bu isteğinin reddi üzerine 1804'te, Rusya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. Ruslarla aralıklı olarak sekiz yıl süren bu savaşta, İran ordusu, Rusya karşısında zor durumda kalınca, Feth Ali Şah, 1801'de yapılan anlaşmaya dayanarak İngilizler'den yardım istemiştir. Fakat İngilizler, Napolyon'a karşı Ruslar ile anlaşma halinde buldukları için bu yardım isteğine olumlu bir cevap vermemişlerdir¹⁸⁶.

İran'ın yalnız kalmasından faydalanmak isteyen Fransız İmparatoru Napolyon, İran'a İngiliz ve Ruslar'a karşı ittifak yapma teklifinde bulunup, her türlü silah yardımını yapacağını da vaad etmiştir. Rus tehlikesi karşısında bu

¹⁸¹ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 339.

¹⁸² Şemsettin SAMİ, **Kâmusu'l A'lâm**, s. 3341-3342.

¹⁸³ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451.

¹⁸⁴ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 340.

¹⁸⁵ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451.

¹⁸⁶ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451. ; İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 340.

teklifi kabul etmek zorunda kalan İran, 1807’de Fransa ile bir antlaşma imzalamıştır. Buna göre, İngilizlerle yapılan 1801 antlaşmasını tanımayacağını, onlarla siyasi ve ticari ilişkileri keseceğini, Fransızların Afgan topraklarından geçebilmesi için Afganlılar’ı zorlayacağını ve Fransız denizcilerine limanlarını açacağını vaad etmiştir. Buna karşılık, Fransa ise Ruslar’a karşı İran ordusunun yanında yer alacak ve ordularını da yetiştirecekti¹⁸⁷.

Nitekim, 1807’de General Garden başkanlığındaki yetmiş kişilik bir Fransız subay grubu, destek için İran’a gelmiştir. Ne var ki çok geçmeden, Fransızlar’ın Ruslarla, bir İran-Rus savaşı sırasında Fransa’nın İran’a yardım etmeyeceği konusunda anlaşması bu çalışmalarını durdurmuştur. İran’ı siyasi arenada desteksiz bırakan Rusya, İran’ın bu durumundan yararlanarak, Nahçıvan ve Erivan’ı kuşatmıştır¹⁸⁸. XIX. yüzyıl başlarında Fransa ve Rusya arasında oluşan dostluk ilişkileri, bu devletleri Kafkaslar ve İran üzerinden ilerlemek ve İngilizler’i Hindistan’dan çıkarmak konusunda ortak noktaya getirmiştir¹⁸⁹. Fransa ve Rusya’nın İran’da üstünlük sağlaması, İngiltere’yi yeniden harekete geçirmiştir. Böylece İngiltere ile yeniden anlaşan Feth Ali Şah, Fransa’nın Rusya ile anlaşması üzerine ülkesindeki Fransız askeri grubunu geri göndermiştir. Bu arada İran ordusu, Aras ırmağı kıyısında Ruslar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır¹⁹⁰.

Rusya, XIX. yüzyıl başlarında Kafkasya’da büyük bir nüfuz oluşturmuştur. İran askerleri, her ne kadar yabancı uzmanlar tarafından eğitilmişse de, Ruslar karşısında yenilgi almaktan kurtulamamış ve İran, Rusya ile 1813’te Gülistan Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Rusya, Gülistan Antlaşması ile

¹⁸⁷ İsmail AKA, “Selçuklu Sonrası Ortadoğu’da Türk Varlığı”, s. 340. ; Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451.

¹⁸⁸ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451. ; İsmail AKA, “Selçuklu Sonrası Ortadoğu’da Türk Varlığı”, s. 340.

¹⁸⁹ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde...**, s. 77.

¹⁹⁰ Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451. ; İsmail AKA, “Selçuklu Sonrası Ortadoğu’da Türk Varlığı”, s. 340.

Gence, Karabağ ve Kafkaslar'ın tamamını ele geçirdiği gibi Hazar denizinde donanması olan tek devlet haline gelmiştir¹⁹¹.

Rusya'nın bu antlaşma ile İran'daki İngiliz etkisini kaldırmayı hedeflediğini anlayan İngiltere, İran'a her türlü yardımda bulunmayı vaad ederek, Feth Ali Şah'ı Rusya ile yeni bir savaşa sürüklemiştir. 1826'da Rusya-İran arasında başlayan savaşta, İran ordusu Gence'de ağır bir yenilgi daha almıştır. Giderek güç kaybeden İran, 1828 yılında Rusya ile Türkmençay Antlaşması'nı imzalamıştır. Böylece, İran Rusya'ya savaş tazminatı ödeyecek, Erivan ve Nahçıvan ile birlikte Taliş gibi verimli topraklar da Rusya'ya bırakılacaktı. Böylece, bu antlaşma, İran'daki Rus-İngiliz rekabetini daha da şiddetlendirmiştir¹⁹².

Sonuç itibarıyla İran, bugünkü sınırlarına çekilmekle kalmamış, Ruslar'a Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurma hakkı tanıyarak, İran'ın iç işlerine karışmasına imkan tanımıştır¹⁹³. Bu antlaşmalarla pek çok toprağını Ruslar'a kaptıran İran, Türkmençay Antlaşması'nda ifade edildiği üzere adeta bağımsız olma hüviyetini de kaybetmiştir¹⁹⁴.

Görülmektedir ki, İran'ın atacağı adımlarda İngiltere-Fransa-Rusya üçgeninde gelişen menfaat politikaları etkili olmuştur. Dolayısıyla, uluslararası siyasi arenada yalnız kalmak istemeyen Feth Ali Şah, bu değişen politikalara ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

¹⁹¹ İsmail Safa ÜSTÜN, **a.g.m.**, 2000, s. 401. ; M. SARAY, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, T.T.K., Ankara 1999, s. 24-25. ; Rifat UÇAROL, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", **D.İ.A.**, c. XI, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 385. ; Tahsin YAZICI, **a.g.m.**, s. 451.

¹⁹² İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 341. ; Türkmençay Antlaşması'nın maddeleri için Bkz. Mehmet SARAY, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, s. 26.

¹⁹³ İsmail AKA, "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", s. 341.

¹⁹⁴ Faruk SÜMER, "Kaçarlar", s. 52.

II. XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI-İRAN MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu İran ile XIX. yüzyıl başlarındaki ilişkisi, genellikle sınır olaylarının oluşturduğu sorunlardan ibaret olmasına rağmen, barış halinde devam etmiştir¹⁹⁵.

Fakat sınırlarda yaşanan sorunlar, Osmanlı hükümetini en fazla uğraştıran konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, doğu vilayetlerinde merkezi idareyi ve otoriteyi tam olarak kuramaması, devletin zayıf düştüğü veya Avrupa cephesinde savaş içerisinde olduğu anlarda daha bariz bir şekilde hissedilmiştir. Doğu tarafına tayin edilen valilerin yetersiz olması nedeniyle, çıkan olayları kontrol etmek mümkün olmamıştır. Sınır bölgesindeki küçük vilayetlerin özellikle sancakların başına idareci olarak getirilen aşiret reislerinin birbirleriyle olan mücadelelerinde veya vazifeden alındıklarında bu kişilerin Osmanlı Devleti'nin otoritesini tanımamaları ve İran'a sığınmaları, olayların püf noktasını oluşturmuştur¹⁹⁶.

Osmanlı-İran antlaşmalarında mutlaka yer alan maddelerden biri de her iki tarafta meydana gelen bu sığınmalarda, kaçan şahısların iade edilmesi olmuştur. Ancak bu maddeyi Osmanlı hükümeti uyguladığı halde, İranlı yöneticiler, işlerine geldiği zaman uygulamıştır¹⁹⁷.

Anlaşıldığı üzere, Avusturya ve Rusya'nın baskısı altında bulunan Osmanlı Devleti, doğu sınırına gereken dikkat ve önemi verememiş, meseleleri sınır valilerinin insiyatifine bırakmıştır. Sınır valileri de, yetenekleri ölçüsünde olayları değerlendirmeye çalışmıştır. Nitekim, İranlılar'ın tahrikleri ile itaatsiz hareketlere girişen aşiret reislerini kontrol etmede ve devlet otoritesini kurmada bu valilerin gösterdikleri başarısızlıklar, Osmanlı hükümetinin başını ağrıtan başlıca olaylar haline gelmiştir¹⁹⁸.

Osmanlı topraklarının doğu sınırında, çeşitli etnik kökten aşiretlerin oluşturduğu göçebe halk yaşamaktaydı. Aşiretler, genellikle beylerine oldukça bağlı olarak hareket etmişlerdir. Aşiret beyleri ise devlet adı altında kendine tabi olan

¹⁹⁵ Rifat UÇAROL, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından...", s. 384.

¹⁹⁶ Mehmet SARAY, *Türk-İran Münasebetlerinde...*, s. 64.

¹⁹⁷ Mehmet SARAY, *Türk-İran Münasebetlerinde...*, s. 64-65.

¹⁹⁸ Mehmet SARAY, *Türk-İran Münasebetlerinde...*, s. 63-64.

halktan her türlü geliri tahsil edebilmiştir. Dolayısıyla İranlı yöneticiler de, bu beyler ile her zaman dostane ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdir. Bu yüzden şahlar, aşiret beylerine değerli hediyeler vermiş, daha sonra da birkaç katını vergi olarak bu aşiretlerden geri almıştır. Böylece aşiret beyleri ve başa geçen şahlar, birbirlerinden memnun bir şekilde yaşamışlardır. Zaman zaman da İranlılar, sınırlardaki aşiretleri kendi taraflarına çekerek veya sığınanları himaye ederek Osmanlı topraklarına saldırıda bulunmaktan vazgeçmemiştir¹⁹⁹. İşte bu durum, her iki taraf arasındaki çatışmaları daha da körüklemiştir.

XIX. yüzyıl başlarında İran'da Kaçar soyundan Feth Ali Şah, hükümdarlık yapmıştır. İran Şahı, oğlu ve veliahtı Abbas Mirza ile birlikte Ruslar'ı Kafkaslar'dan ve Gürcistan'dan atma politikası izlemiştir. Osmanlı ve İran Devletleri, aynı dönemde Rusya ile mücadele halinde bulduklarından bir anlaşma zemini hazırlamak için harekete geçmişlerdir²⁰⁰. Bunun için Osmanlı hükümeti tarafından 1808 yılında Mehmed Refi' Efendi, elçi olarak İran'a gönderilmiştir. Mehmed Refi' Efendi, İranlı yetkililer ve Abbas Mirza ile görüşmelerde bulunmuş, Rusya karşısında Osmanlı-İran ittifakının ne kadar önemli olduğunu defalarca dile getirmiştir²⁰¹. Ancak, bu görüşmelerden İran'ın kararlı bir politika izlememesi üzerine olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Osmanlı hükümeti, doğu eyaletlerinde görevli memurlarına İranlı idarecilerle iyi geçinerek, herhangi bir problem yaratmamaları konusunda uyarılarda bulunmuştur. İran Devleti de, Rusya karşısında Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etme konusundaki olumlu düşüncelerini Osmanlı Devleti'ne bildirmişse de Osmanlı Padişahı II. Mahmut, İran ile ilişkileri bozacak küçük anlaşmazlıkların çözülmesi ve Rusya'ya karşı ortak hareket edilmesi için 1811 tarihinde, Yasincizade Abdülvehhab Efendi'yi, Bozoklu Osman Şakir Efendi tercümanlığında elçi olarak İran'a göndermiştir²⁰².

¹⁹⁹ Behçet Kemal ÇAĞLAR-Sadi IRMAK, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, II*, M.E.B., İstanbul 1973, s. 352.

²⁰⁰ Rifat UÇAROL, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından...", s. 384.

²⁰¹ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, *Sefaretname-i İran*, Millet Genel Kütüphanesi Ali Emiri Tarih, nr. 822.

²⁰² Yasincizade Abdülvehhab Efendi, *Sefaretname-i İran*, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

Tahran'a gelen Abdülvehhab Efendi, Feth Ali Şah'ın huzuruna çıkararak geliş sebebini bildirmiştir. Abdülvehhab Efendi'nin asıl görevi, İranlı yöneticiler tarafından Baban Paşalarına ve özellikle Abdurrahman Paşa'ya destek verilmemesi, Kars ve Ahıska sınırlarındaki Osmanlı Devleti görevlilerine gerekirse yardımcı olunması isteğinden ibarettir. Diğer taraftan İranlılar ise, Baban Paşaları'nın İran Devleti'nin onayı alınmadan seçilmemesi ve Bağdat valilerinin İran'ın istekleri doğrultusunda hareket etmelerini ileri sürmüştür. Lakin İran'ın bu istekleri, Osmanlı hükümeti tarafından devletler hukukuna ve dostluk ilişkilerine aykırı görülmüştür²⁰³.

İran, bu sırada Ruslar ile savaştığı için İran'ın askeri işlerinden sorumlu ve Feth Ali Şah'ın oğlu olan Abbas Mirza, Tebriz'de bulunmaktaydı. Bunun üzerine Abdülvehhab Efendi, kendisine yapılan Tebriz'e gitme teklifini kabul ederek Tebriz'e hareket etmiştir. Bu sırada İranlılar, Van sınırını zorla geçerek, Osmanlı tebasından bir kısım halkı esir almıştır. Abdülvehhab Efendi'nin temasları üzerine, Abbas Mirza para karşılığında bu esirleri serbest bırakmıştır²⁰⁴.

Nitekim, Abdülvehhab Efendi, Feth Ali Şah ve şehzade Abbas Mirza ile yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alamamış, 1812 baharında İran kuvvetlerinin Bağdat ve Irak civarını yağmalaması, iki devlet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir²⁰⁵.

Bütün bunlarla birlikte İran, Osmanlı topraklarının doğu sınırında sorun çıkarmaya devam etmiştir. Bağdat valisi ile Baban sancağı paşası arasındaki bir anlaşmazlıkta, İran'ın Kirmanşah valisi Babanlı paşaya yardım etmek üzere devletler hukukuna aykırı olarak Osmanlı sınırını geçmesi yeniden huzursuzluklara yol açmıştır²⁰⁶. Bunun üzerine, Babanlı Abdurrahman Paşa'ya İran tarafından yapılan yardımın protesto edilmesi, Irak'ta yağma edilen mal ve eşyaların kurtarılıp geri alınması amacıyla, Osmanlı hükümeti tarafından 1813 tarihinde Celalüddin Efendi, İran'a elçi olarak gönderilmiştir²⁰⁷.

²⁰³ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Yayına Haz., Dündar Günday, c. V, İstanbul 1984, s. 2461.

²⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. V, s. 2461.

²⁰⁵ Rifat UÇAROL, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından...", s. 385.

²⁰⁶ Rifat UÇAROL, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 157.

²⁰⁷ Faik Reşit UNAT, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K., Ankara 1992, s. 242. ; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2866.

Bağdat yolunu izleyerek İran'a giden ve II. Mahmut tarafından Şah'a gönderilen mektubu 18 Haziran 1813 tarihinde teslim ederek memuriyetini bildiren Celalüddin Efendi, Feth Ali Şah'a ağır bir hitapta bulunmuştur²⁰⁸. Fakat görüşmeler sonucu yine bir anlaşmaya varılamamış, Şah tarafından, Tebriz'de bulunan Yasincizade Abdülvehhab Efendi'nin yanına gitmesinin bildirilmesi üzerine Celalüddin Efendi, Tebriz'e hareket etmiştir²⁰⁹.

Tebriz'de, Abdülvehhab Efendi ile Celalüddin Efendi'nin İranlı yetkililerle yaptığı toplantıda, Irak'ta yağmalanan malların geri alınması konusu da görüşülmüştür. Ancak, İranlı yetkililer, Irak-ı Arab'da pek çok İranlı'nın mal ve eşyasına Osmanlı tarafından el konulduğunu ve bunların da İran'a geri verilmesini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca İran'ın Baban Paşaları ve Şehrizer'a müdahalesi konusunda ise Osmanlı sefirlerinin iddialarını tamamen reddetmişlerdir²¹⁰.

Osmanlı hakimiyetinde olan Şehrizer aşiretleri daha çok İran'da yaşamaya başlamış, İran aşiretleri ise Şehrizer topraklarına geçmiştir. İranlı yetkililer, Baban Paşaları'nın İran tarafından tayin edilmedikçe, bu aşiretlerin Osmanlı ile olan ilişkileri bozacağını belirterek, devletler hukukuna uymayan sözler söyleyip, isteklerde bulunmuşlardır²¹¹. Artık bu görüşmelerden kesin sonuç alınamayacağını anlayan Abdülvehhab Efendi, Tebriz'den ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. Feth Ali Şah'ın teklifi üzerine bir süre daha Tebriz'de bulunan Celalüddin Efendi de, bir sonuç alınamayacağını bildiği için Erzurum Seraskeri Ahmet Paşa'yı görme bahanesiyle, veda bile etmeden Tebriz'den ayrıлып İstanbul'a dönmüştür²¹².

Osmanlı Devleti'nin bu etkenleri bir savaş sebebi sayarak hazırlıklara başlaması, İranlı yetkilileri endişelendirmiştir. Zira, Rusya ile 1813'te Gülistan Antlaşmasını imzalayarak zor durumda kalan İran, Osmanlı ile ilişkilerinin bozulmamasına da dikkat etmiştir. Bu yüzden, 1817 yılında İran tarafından Muhib Ali Han, iki devlet arasındaki soğukluğun giderilmesi için elçi olarak İstanbul'a

²⁰⁸ **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2866. ; Ahmet Cevdet Paşa, c. V, s. 2519.

²⁰⁹ **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2866.

²¹⁰ **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2866-2867

²¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. V, s. 2519.

²¹² **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2866-2867.

gönderilmiştir²¹³. İran elçisi Muhib Ali Han'ın, bundan sonra sınır ihlallerine son verileceğine dair beyanda bulunması üzerine, Osmanlı hükümeti de, İran topraklarından kaçanların geri verilmesi ve İranlı tüccarlara iyi davranılması konusunda Çıldır ve Erzurum valilerine tebliğde bulunmuştur²¹⁴.

Ne var ki, İranlı yöneticilerin sözlerini tutmaması ve Osmanlı topraklarının doğu sınırında karışıklıklar çıkarmaya devam etmesi, İran ile ilişkileri yeniden bozmuştur. Osmanlı'nın Batı'da kaybettiği toprakları telafi için doğuya yöneldiği gibi, İran'ın da Rusya'ya kaptırdığı toprakların acısını çıkarmak için Osmanlı topraklarına yönelmesi ve bu politikayı sürdürmesi, iki devlet arasındaki sınır problemlerinin devam etmesine neden olmuştur.

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasına neden olan konulardan biri, İranlı hacıların durumudur. Öyle ki, Osmanlı memuru olan Hac Emiri Salih Paşa'nın adamlarının, İranlı hacılardan fazla para alması ve bunun İran yönetimince kısa sürede duyulması, zaten kıvılcım yaratmak isteyen İran için iyi bir fırsat olmuştur²¹⁵.

Bunun üzerine, Osmanlı hükümeti tarafından hemen duruma müdahale edilmiş ve alınan paralar toplanarak sahiplerine geri verilmiş, Salih Paşa da cezalandırılmıştır. Ayrıca, Hacıların güvenliği ve huzuru konusunda titiz davranan Osmanlı hükümeti, bölgedeki Müslüman hacıların korunmasında görevli olan Araplar'ın kötü davranışları üzerine, emniyeti sağlamak amacıyla bölgeye 1821 yılında Saruhan Sancağı Mutasarrıfı eski sadrazam Derviş Mehmet Paşa'yı, Şam eyalet ve Hac emirliğine atamıştır²¹⁶. Böylece Osmanlı Devleti, Hac bölgesindeki güvenliği sağlayarak, İran ile ilişkilerini bozacak bir sebebe mahal vermek istememiştir.

Osmanlı hükümeti tarafından alınan bütün bu iyi niyetli kararlara rağmen, İran ile ilişkiler hac meselesinden dolayı yine bozulmuştur. Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza'nın, İranlı hacılara iyi davranılmamasını bahane ederek Hacca gönderme

²¹³ F. Reşit UNAT, **a.g.e.**, s. 245. ; Rifat UÇAROL, **a.g.e.**, s.157.

²¹⁴ Rifat UÇAROL, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından...", s. 385. ; Rifat UÇAROL, **a.g.e.**, s. 157.

²¹⁵ Emine GÜLEÇ, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Erzurum Antlaşması (1820-1823)**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul 1976, s. 12.

²¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. VI, s. 2824. ; Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 11-12.

işlemini yasaklamış olması, Erzurum Valisi ve bölgenin seraskeri Hüsrev Paşa tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmiştir. İşte bu durum, iki devlet arasında çıkacak savaş için bahane oluşturmuştur. Nitekim, Osmanlı hükümeti tarafından, doğu sınırında bulunan tüm valiler ve diğer görevli memurlara, İran'ın Osmanlı aleyhinde Ruslarla anlaşması ihtimaline karşılık her an hazırlıklı olmalarını beyan eden uyarılarda bulunulmuştur²¹⁷.

Dolayısıyla, Osmanlı ve İran hükümetleri Rusya ile mücadele halinde bulunmalarına rağmen kendi başlarına hareket etmişlerdir. Birlikte hareket etmeyi düşünseler de iki devlet arasındaki ilişkiler, daha çok asrın hakim yabancı güçleri tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir²¹⁸.

Böylece, Osmanlı-İran Devletleri arasında yaşanan sorunlar, bu devletleri Erzurum ve Bağdat cephelerinde karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine Feth Ali Şah, oğullarından Abbas Mirza'yı Doğu Anadolu'ya, diğer oğlu Ali Mirza'yı da Irak üzerine İran Devleti'nin sınırlarını genişletmek üzere göndermiştir²¹⁹.

A) 1821-1823 OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI

1. Erzurum Cephesi

Jeopolitik konumlar göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı ve İran Devletleri'nin özellikle Erzurum, Tebriz ve Irak (Musul-Bağdat) sınır hattındaki yerlerde hakimiyet kurmak istemeleri dikkat çekmiştir. Öyle ki, Musul ve Erzurum, Anadolu'ya açılabilen için adeta bir kapı görevini üstlenmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'dan Anadolu'ya ulaşmak isteyen tüccar ve ordu ise mutlaka Erzurum'dan geçmek zorunda kalmış²²⁰, dolayısıyla bu stratejik noktalar Osmanlı-İran arasında önemli bir hareket noktası teşkil etmiştir.

Anlaşıldığı üzere, Erzurum, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında bulunan bir şehir olması bakımından büyük önem taşımıştır. Bu şehir, önemli bir görev yeri olup, atanan valiler sadece bu bölgenin emniyetini ve huzurunu sağlamakla

²¹⁷ B.O.A., **Cevdet Hariciye**, nr. 752.

²¹⁸ Saffet SARIKAYA, **a.g.m.**, s. 420-422.

²¹⁹ Muzaffer ERENDİL, **a.g.e.**, s. 119.

²²⁰ Vecih KEVSERANİ, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul 1992, s. 75.

görevlendirilmiştir. Anadolu'nun diğer tarafları ise üç hanedan arasında paylaştırılmış; Trabzon tarafı Canikli Ali Paşa Hanedanı'nda, Amasya ve Ankara tarafları Cebbarzadeler'de ve Batı tarafı ise Karaosmanoğulları'nda bulunmuştur²²¹. Böylece her türlü tehlikeye karşı Anadolu'nun güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Nihayet Feth Ali Şah'ın oğlu olan Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu, Toprakkale'yi istila ederek Bayezit'i de zaptetmiştir²²². Bayezit'in İranlılar tarafından kolayca zaptedilmesi, bölgedeki Osmanlı askerleri üzerinde panik yaratmış ve Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır²²³. İlerleyişine devam eden İran ordusu, Doğu Anadolu'da Bayezit, Toprakkale, Eleşkirt, Muş, Erciş ve Bitlis gibi yerleri zaptetmiştir²²⁴.

İran kuvvetlerinin bu başarılarında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın, İran tarafını tutmasıyla emrindeki Kürt kuvvetlerinin de Osmanlı karşısında yer alması etkili olmuştur. Selim Paşa'nın böyle bir politika izlemesi ise İran'ı Osmanlı topraklarına düzenleyeceği seferler için daha çok cesaretlendirmiştir. Mezheplerinin Şii mi yoksa Sünni mi olduğu bilinmeyen, Osmanlı-İran sınırında yaşayarak bazen Osmanlı, bazen de İran yönetimlerine sığınan Kürt aşiretlerini himaye eden İran Devleti, böylece güç kazanmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise, bu tehlike karşısında; Kars, Çıldır, Muş, Trabzon valilerine Şark Seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa'ya yardımcı kuvvet göndermeleri için yazılar yazmıştır²²⁵. Bu sırada Erzurum valisi, İranlıların Ruslar ile ittifak yaptıklarına dair duyular almışsa²²⁶ da bu konuda kesinlik yoktur. Kürtlerle karışık İran askerleri, Kars eyaletine bağlı Kağızman eyaletine taarruz ederek halkın hayvanlarına ve eşyalarına ve Bayezit sancağı halkına zarar vermişlerdir²²⁷.

1822 yılında Erciş kalesini zaptetmiş olan Abbas Mirza ve ordusu, kışın bastırmasıyla Tebriz'e çekilmiştir. Bu sırada Osmanlı hükümeti Anadolu'nun

²²¹ Ahmet Cevdet Paşa , **a.g.e.**, c. IV, s. 2176.

²²² B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 1081/5.

²²³ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 14.

²²⁴ Muzaffer ERENDİL, **a.g.e.**, s. 119.

²²⁵ B.O.A., **Cevdet Hariciye**, nr. 752.

²²⁶ B.O.A., **Cevdet Hariciye**, nr. 5250.

²²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.** , c. VI., s. 2826.

doğusundaki güvenliğini sağlamak için bölgede tayin değişiklikleri yapmıştır. Böylece görevini yerine getiremeyen ve hakkında şikayetler bulunan Trabzon valisini alarak yerine Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'yı tayin etmiştir. Erzurum eyaleti valiliği ve Doğu bölgesi ordu komutanlığı görevi de eski sadrazamlardan Mehmet Emin Rauf Paşa'ya verilmiştir²²⁸.

Bir süre sonra bahar mevsiminin başlamasıyla Abbas Mirza, kuvvetleriyle birlikte Tebriz üzerinden Osmanlı sınırlarına doğru tekrar hareket etmiştir. Erzurum cephesinde çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. İlk başlarda Cebbarzadeler'den Celalettin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu İranlılar karşısında başarılar kazanmışsa da, Abbas Mirza birtakım İran aşiret ve kabilelerini toplamış, üstelik Osmanlı Devleti'ne tabi olan Kürt aşiretlerinin çoğunu daha önce hakimiyeti altına almış olduğundan büyük bir kitle halinde, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Fakat bu sırada Abbas Mirza'nın ordusunda aniden ortaya çıkan kolera tehlikesi karşısında, İran ordusu geri çekilmiş ve Abbas Mirza Osmanlı Devleti'nden barış istemek zorunda kalmıştır²²⁹.

Yine, sınırlarda çıkan karışıklıklar konusunda, Cevdet Paşa'nın ifadelerine göre Fakih Ahmet adında bir kişi, Pojyer kazasına yerleşerek zamanla burada "Baban Ocaklığını" meydana getirmiştir. Burada yaşanan çatışmaların ana sebebi bu hanedanın başına geçebilme mücadelesinden kaynaklanmıştır. Kim bu hanedanda yönetici olursa, ona rakip adaylar Osmanlı veya İran tarafına sığınmışlardır. Bu karışıklıktan ise her zaman İran faydalanmış, Bağdat'ta sorunlu bir hayatın sürmesi üzerine, Baban ümerası dağılmış ve bu ocak kaldırılmıştır²³⁰.

Baban sancağı mutasarrıfı Abdullah Paşa, sınırlarda çıkan sorunlarda Bağdat valisinin kendilerini İran'a karşı koruyamadığını, İran ile ilişkilerin kesilmesi halinde ise Kürdistanı da kaybetme tehlikesinden dolayı İran'a sığındıklarını ifade etmiştir²³¹. Bu durum da Osmanlı-İran ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

²²⁸ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 15.

²²⁹ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 15.

²³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Yayına hazırlayan: Dündar Günday, c. I, İstanbul 1983, s. 295-296.

²³¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. VI, İstanbul 1984, s. 2927.

Osmanlı-İran ilişkilerinin şekillenmesinde, dış güçlerden Rusya'nın da bir hayli etkisinin olduğu görülmüştür. Öyle ki, Osmanlı Devleti ile İran, ortak düşman Rusya'ya karşı koymak için bir araya geldiklerinde, Rusya, onları kolaylıkla birbirinden ayırarak hem Osmanlı hem de İran Devletleri ile ayrı ayrı uğraşmayı tercih etmiştir. Nitekim, 1821 yılında kendi başına hareket eden Rus ajanı Mazaroviç, Osmanlı ve İran'ı silahlı bir çatışma eşiğine getirmiştir²³².

Osmanlı-İran ilişkilerinin bu sıralarda gergin olduğunu bilen Mazaroviç, Rus Çarı'nın elçisini İstanbul'dan çektiği haberini almıştır. Bu gelişmeleri bir savaş ilanının izleyeceğini tahmin ederek, Rusya'ya yardımda bulunmak amacıyla İran şehzadesi Abbas Mirza'yı Osmanlı hükümetine karşı kışkırtmıştır. Bu sırada devreye giren İngiltere, Abbas Mirza'nın yanına bir elçisini göndermiştir²³³.

İngiliz elçisi, Abbas Mirza'ya Ruslar'ın Avrupa devletlerinin iznini almadan Osmanlı'ya savaş açamayacağını ve İngiltere'nin de şu an böyle bir savaşa karşı olduğunu belirterek, Abbas Mirza'yı savaştan vazgeçirmeye çalışmıştır. Böylece, Rusya'nın Tahran elçisi Mazaroviç tarafından kışkırtılan İranlılar, güya Kürtlerle mücadele etmekte olan Osmanlı hudut askerlerinin kendi memleketlerine girmiş olduğunu bahane ederek, Feth Ali Şah'ın en büyük oğlu Abbas Mirza komutasında Erzurum civarına, Babanoğulları ailesinin idaresi altında hemen hemen bağımsız bir durumda olan Süleymaniye'ye, hatta Irak'ta bulunan Kerkük'e hücum etmişlerdir²³⁴.

Böylece, Erzurum cephesinde yaşanan huzursuzluklar, Osmanlı-İran Devletleri arasında çözümlenebilecek meseleler olsa da yabancı güçlerin müdahalesi ile belirsiz kalmış, bu devletleri karşı karşıya getirmiştir. Her ne kadar kolera, İran'ın geri çekilmesinde etkili olmuşsa da bu çekilmede, dış güçlerin de önemli derecede rolünün olduğu şüphesizdir.

²³² John F. BADDELEY, **Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, çev. Sedat Özen, Kayıhan Yay., 3. baskı, İstanbul 1995, s. 153.

²³³ Joseph V. HAMMER, **a.g.e.**, çev. Vecdi Bürün, c. IX, İstanbul 1983, s. 275. ; John F. BADDELEY, **a.g.e.**, s.154.

²³⁴ Joseph V. HAMMER, **a.g.e.**, c. IX, s. 275. ; John F. BADDELEY, **a.g.e.**, s. 154.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa, Rusya gibi güçlü Avrupalı devletler karşısında ayakta kalmaya çalıştığı bir sırada, İran'ın Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan istifade etmeyip, Erzurum cephesinden çekilmesini sadece salgın hastalığa bağlamak isabetli olmayabilir. Bu arada, bölgedeki karışık durumdan faydalanarak, İran'ı yağma etmek isteyen Afganlılar'ın da bu olaydaki rolü büyüktür. Bu da siyasi birliği tehlikede olan İran'ın, Osmanlı karşısında geri adım atmasına neden olmuştur.

Avrupa'nın güçlü devletlerinden olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı ile İran Devletleri arasındaki bu savaş ortamından, kendi menfaatleri yönünde faydalanmak istemiştir. İngiltere, ticaret yollarını emniyete almak için Osmanlı topraklarını koruma politikası izlemiştir. Fransa'ya karşı da Rusya ile anlaşmak durumunda kalan İngiltere, Osmanlı'yı da Fransa'dan ayırma planları yapmıştır. Dolayısıyla İran ile doğrudan bir ittifak anlaşması yapmaya yanaşmayan, ancak maddi ve manevi desteklerini de esirgemeyen Avrupalı güçlerin bu karışıklıktan faydalanarak bölgede etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti, İran ile savaşı ileriye götürdüğü takdirde büyük devletlerin özellikle Rusya'nın çekişme alanı olan Orta Asya ve İran dolayları karışacaktı. Osmanlı ile Rusya'nın dostane geçinmesi de Rusya'yı Fransa'ya karşı kullanmak isteyen ve kendi çıkarlarını düşünen İngiltere'nin işine gelmezdi. Çünkü ticaret yollarının zarar görmesi söz konusuydu. Bu yüzden şimdilik, İran ile Osmanlı arasında savaşa neden olacak bir gerginliğin yaşanmaması bütün devletlerin işine gelmiştir. Zaten kısa bir süre sonra da devletler arasında barış havası esmeye başlamıştır²³⁵.

Dikkat çekmektedir ki, her ne kadar uluslararası ilişkilerin yönlendirilmesinde rol oynayan İngiltere-Fransa-Rusya, görünüş itibarıyla Osmanlı-İran Devletleri arasında sorunların yaşanmaması için gayret göstermişlerse de, menfaatleri tehlikeye düştüğü zaman bu iki devlet arasındaki sorunların yaşanmasında adeta teşvik edici unsur oluşturmuşlardır.

Erzurum cephesinde olaylar bu şekilde cereyan ederken, doğu sınırında bulunan ve Anadolu'ya geçiş güzergahı üzerinde yer alan Bağdat cephesinde de sorunlar yaşanmıştır.

²³⁵ Reşat Ekrem KOÇU, *a.g.e.*, s. 136.

2. Bağdat Cephesi

Kırmanşah Valisi olan Mehmet Ali Mirza, İran şehzadelerinin en büyüğü idi. O, Feth Ali Şah tarafından Irak tarafındaki İran sınırlarını genişletmek üzere görevlendirilmiştir. Bağdat cephesinde Osmanlı-İran kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar olmuş, ancak Bağdat Valisi Davut Paşa, iyi bir savunma yaparak İran kuvvetlerine karşı galip gelmiştir. Süleymaniye mutasarrıfı Mahmut Paşa da, Davut Paşa'ya bağlılığını bildirince, İran'ın Kürdistan'da yer alan aşiretlerden vergi almasından dolayı çıkan sorun düzelmiştir²³⁶.

Bağdat cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin gösterdiği başarılar, İran'ın Osmanlı topraklarına tekrar müdahale etmesi sonucu geçersiz kalmıştır. Öyle ki, Mehmet Ali Mirza, Süleymaniye mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın yerine, Mahmut Paşa'nın amcası ve aynı zamanda rakibi olan Abdullah Paşa'yı vali olarak tayin etmiştir²³⁷. Bu durum ise Osmanlı toprağı olan Süleymaniye'de karışıklığa neden olmuştur. Nitekim bir süre sonra Mehmet Ali Mirza'nın vefat etmesi, Mahmut Paşa'nın eski görevine dönmesi için iyi bir fırsat olmuştur. Böylece, Bağdat Valisi Davut Paşa, Diyarbakır valisiyle anlaşarak Mahmut Paşa'yı Abdullah Paşa üzerine sevk etmiştir. Osmanlı ve İran kuvvetleri arasında meydana gelen muharebe, Osmanlı kuvvetlerinin galip gelmesiyle sonuçlanmış, bu durum Mahmut Paşa'nın yeniden görevine dönmesine vesile olmuştur²³⁸.

Bu sırada, Erzurum cephesinde görülen kolera tehlikesi Süleymaniye'de de yayıldığı için bunu fırsat bilen Abdullah Paşa, tekrar Mahmut Paşa üzerine yürümüştür. Olaylar öyle ilginç gelişmektedir ki, bu kez Mahmut Paşa, İran şehzadesi Abbas Mirza ile anlaşarak Abdullah Paşa'ya karşı kendini güven altına almıştır. Ancak Mahmut Paşa'nın bu gayreti bir işe yaramamış, Abdullah Paşa'nın da Bağdat valisine müracaat etmesi sonucunda, Süleymaniye valiliğı Abbas Mirza tarafından Abdullah Paşa'ya verilmiştir. Neticede olaylar birbirine bağlı olarak gelişmiş, Kürdistan sorunu yeniden ortaya çıkmıştır²³⁹.

²³⁶ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 17.

²³⁷ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 17.

²³⁸ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 17.

²³⁹ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 17.

1823 yılında, Erzurum'da ve Bağdat'ta Osmanlı-İran kuvvetleri arasında meydana gelen savaşta etkili olan bir unsuru göz ardı etmemek gerekmektedir. Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın da ifade ettiği gibi, Bağdat valilerinin yıllardır İran'a yılda bir veya iki defa hediye göndermeleri adet olmuştur. Bağdat valisi Davut Paşa ise kendi menfaatlerini düşünerek hareket ettiği için, bu hediyeleri göndermemiş ve İran'ı oyalamaya çalışmıştır. Buna karşılık, Bağdat valisi tarafından İran'a yılda herhangi bir miktar bir şeyler verilirse, İranlılar'ın Kürdistan'dan çekilebileceklerine dair Feth Ali Şah tarafından, Abbas Mirza vasıtasıyla defalarca Bağdat valisine haberler gönderilmiştir. Öyle ki, otuz yıldan beri süren ve artık bir gelenek halini almış olan bu hediye verme olayını Bağdat valisinin kesintiye uğratması ile İran tabii ki buna kayıtsız kalmamış, Kürdistan paşalarını harekete geçirerek durumu lehine çevirmeye çalışmıştır²⁴⁰.

Buradan da anlaşıldığı üzere İran, hem Osmanlı yönetiminde olan Süleymaniye'nin iç işlerine karışmış, hem de Osmanlı yöneticileri ve yakınlarını birbirine düşürerek kendisine fırsatlar yaratmaya çalışmıştır. Sonuçta Osmanlı ve İran kuvvetleri arasında Bağdat cephesinde de çarpışmalar yaşanmıştır. Öyle ki, Erzurum ve Bağdat cephelerinde Osmanlı-İran kuvvetleri arasında yaşanan bu gelişmeler tarihteki son Türkiye-İran savaşı olmuştur²⁴¹.

1821-1823 Osmanlı-İran savaşları sırasında İranlı tüccarlar, oldukça zarar görmüştür. Erzurum ve Bağdat cephelerinde yapılan Osmanlı-İran savaşları sırasında ticaret aksamış, bunun üzerine Osmanlı topraklarında bulunan İran tüccarları, İran Şahı'na; Osmanlı Devleti'nin zaten Rum isyanıyla uğraşmak zorunda kaldığını, her iki tarafın da İslam dinine inanmasından dolayı, İran Devleti'nin sebepsiz yere harekete geçerek Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktığını, İran'ın Osmanlı'ya yardımında bulunması gerektiğini bildirmiştir²⁴².

Bununla birlikte, İranlı tüccarlar, İran Şahına, şimdiye kadar Osmanlı'nın kendilerini çok iyi muhafaza ettiğini, iki İslam devletinin birlik olacakken, anlaşmaları

²⁴⁰ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 43-44.

²⁴¹ Yılmaz ÖZTUNA, **Osmanlı Devleti Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 483.

²⁴² Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 18 ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s. 2881. ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c.VI, s. 2827 ; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2876.

bozup savaşmanın şeriata aykırı olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda ticaret yollarının aksamasından dolayı İranlı tüccarlar, Osmanlılar'dan almış oldukları gıda maddelerini dahi İran'a gönderemediklerini, bu yüzden İranlıların geçiminin sağlanamaz olduğunu ifade ederek İran Şahı'ndan Osmanlı Devleti ile barış yapılması isteğinde bulunmuşlardır²⁴³. Bu çerçeveden bakıldığında, İranlı tüccarlar ile Osmanlı yöneticileri arasında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Böylece, İranlı tüccarların barış yapılması konusunda Feth Ali Şah üzerinde etkisi olmuştur. Çünkü iki devlet arasında gıda ve ipek ticareti yapıldığı için, Osmanlı toprakları ne kadar karışık durumda olursa Osmanlı-İran arasındaki ticaret de o kadar zarar görmüştür. Dolayısıyla, her iki devletin de ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Bu sıralarda, Osmanlı Devleti, bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Rumlar'ın isyanı ile meşgul olduğundan, hem Osmanlı-İran Devletleri arasında yapılan ticaretin aksamasını önlemek, hem de doğu sınırını bir an önce güvence altına almak amacıyla, İran'ın barış isteğini kabul etmiştir. Her iki tarafın barış isteği üzerine, görevliler tayin edilerek görüşmelere başlanmıştır. 1823 yılı ortalarında Osmanlı Devleti tarafından Rauf Paşa, İran tarafından da Mehmet Ali Mirza antlaşma şartlarını görüşmek üzere görevlendirilmiştir²⁴⁴.

Erzurum'da yapılan görüşmelerde Mehmet Ali Mirza'nın kethüdası Mirza Ahmet ile Şark ordusu defterdarı Hacı Sait Efendi, hazır bulunmuşlardır. Fakat İran yetkilisinin, Sebikli ve Haydaranlı aşiretlerinin İran halkı olduğuna dair iddiaları ve bu iki aşiretin İran'a geri verilmesini istemesi barış görüşmelerini uzatmıştır. Öyle ki görüşmeler kırılma derecesine gelmiştir. Nihayet, bu aşiretler sorununa aşağıda yer alan ve 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması ile son verilmiştir²⁴⁵.

²⁴³ Emine GÜLEÇ, s. 18 ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s. 2881. ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s. 2827 ; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2876.

²⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. VI, İstanbul 1984, s. 2880-2881.

²⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s. 2880-2881.

3. 1823 Erzurum Antlaşması

Tarihte, Osmanlı-Kaçar savaşı olarak bilinen bu mücadele, 1238 senesi Zilkaddesinin 19. günü (M. 28 Temmuz 1823)²⁴⁶ imzalanan Erzurum Antlaşması ile sonuçlanmıştır²⁴⁷. Sultan Mahmut Han ve Feth Ali Şah dönemlerinde, Osmanlı tarafından Seyyid Ali Paşa sadaretinde Şark Canibi Seraskeri Muhammed Emin Rauf Paşa ve İran tarafından da Mehmet Ali Mirza arasında Erzurum'da imzalanmıştır²⁴⁸. Bu antlaşmanın maddeleri, 1746 yılında yine Osmanlı-İran arasında yapılan antlaşmanın maddelerini esas almaktadır²⁴⁹.

Bu antlaşmanın yer aldığı vesikayı incelediğimizde Esas-Şart-Hatime şeklinde ele alındığını görmekteyiz²⁵⁰. Antlaşma'nın Şartları ise şu şekilde sıralanmaktadır:

²⁴⁶ İsmail Hami DANIŞMEND, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. IV, İstanbul 1972, s. 107.

²⁴⁷ Muzaffer ERENDİL, **a.g.e.**, s. 120.

²⁴⁸ Mahmud Mes'ud Paşa, **Muahedat Mecmuası**, c. III, İstanbul 1926, s. 1-5.

²⁴⁹ Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 1 ; B.O.A., **İrade-i Mesalih-i Mühimme Defteri**, nr. 843, s. 2.

²⁵⁰ B.O.A. **Düvel-i Enebiye Defteri**, nr. 43/1, s. 1-5.; Bu defterler İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Muahedeler Tasnifi olarak bulunmakta olup 1783-1921 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında imzalanan anlaşmaların orijinal belgelerini içermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, 2. baskı, İstanbul 2000, s. 33.

Mahmud Mes'ud Paşa, **Muahedat Mecmuası**, c. III, İstanbul 1926, s. 1-5. *Bu Mecmuanın fihristinin bulunduğu kısım yapraklarının bazılarının kopuk olmasına rağmen şu dönemleri içerdiğini açıkça görmekteyiz. Muahedat-ı Umumiyye Mecmuasının Cild-i Salisnân fihristi : * 1206 senesi Erdel Çobanlarına dair sadır olan ferman-ı alinin sureti.*1254 senesi Sulan Abdülmecid Han Hazretleri saltanatlarından Avusturya devleti ile ittifaka dair akd olunan ahidname-i hümayun.*1273 senesi Sultan Abdülmecid Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında Avusturya devletiyle daha bazı devletler namına olarak telgrafa dair akd olunan ahidname-i hümayun.*1278 senesi Abdülaziz Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında Avusturya devletiyle seyr-i sefain ve ticarete dair akd olunan ahidname-i hümayun. *1113 senesi Sultan Mustafa Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında Rusya devletiyle sulh ve silaha dair akd olunan ahidname-i hümayun. *1121 senesi Sultan Ahmet Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında Rusya devletiyle bundan akdem on dört madde üzerine akd olunmuş olan sulh ve silaha dair muahedenin teçdidine dair akd olunan ahidname-i hümayun.*1238 senesi Sultan Mahmut Han Sani Hazretleri zaman-ı saltanatlarında İran devletiyle ahu ve hudud kadimenin ifasıyla bazı mevadın ilavesine dair Erzurum'da akd olunan ahidname-i hümayun. *1263 senesi Sultan Abdülmecid Han zaman-ı saltanatlarında İran devletiyle Zehab ve Sleymaniye ve Muhammere şehir ve sancaklarına ve mevad saireye dair akd olunan ahidnameyi hümayun. *1280 senesi Sultan Abdülaziz Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında İran devletiyle hudud-ı telgrafiyeye dair akd olunan ahidname-i hümayun. *1280 senesi Sultan Abdülaziz Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında İran devletiyle hudud-ı telgrafiyenin hakkında birleşmesine dair akd olunan ahidname-i hümayun. *1281 senesi Sultan Abdülaziz Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında İran devletiyle hudud-ı telgrafiyeye dair akd olunan diğer ahidname-i hümayun. *1286 senesi Sultan Abdülaziz Han Hazretleri zaman-ı saltanatlarında İran devletiyle hududa dair akd olunan ahidname-i hümayun. *1305 senesi Sultan Selim Han Salis Hazretleri zaman-ı saltanatlarında Avusturya devletiyle teçdid sulh ve silah hakkında akd olunan diğer ahidname-i hümayun.*

Esas: 1746 yılında yapılan anlaşma²⁵¹ esas tutularak eski sınırların muhafazası, tüccarlar ve firarilerin teslimi maddeleri aynen uygulanmaya devam edilecek. (1746 yılında yapılan antlaşma 1639 Kasrı Şirin Antlaşmasını esas almaktadır)²⁵².

Şart: O dönemdeki sınırlar dikkate alınarak, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra, İran tarafına geçmiş olan kale, arazi, kasaba ve köyler, anlaşma tarihinden itibaren altmış gün içerisinde Osmanlı'ya teslim olunacaktır²⁵³.

Madde I :Hiçbir devletin diğer devletin iç işlerine karışması uygun görülmeyp, gerek Bağdat taraflarına ve Kürdistan civarına, gerekse sınırlar içerisinde bulunan yerlere İran Devleti tarafından müdahale ve herhangi bir taarruz hareketi olmayacaktır²⁵⁴. Ayrıca bölge halkından yaylak ve kışlaklara geçenler olur da sorun yaşanırsa, bu durum Abbas Mirza ile Bağdat valisi arasında görüşülerek çözüme kavuşturulacak, devletlerarası bir sorun haline getirilmeyecektir²⁵⁵.

Bu maddeden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında yaşanan karışıklıklarda daha çok İran kuvvetlerinin taarruz halde, Osmanlı kuvvetlerinin ise savunmaya yönelik bir konumda olduğu görülmektedir. Ayrıca bu maddeden her iki devlet arasında çıkabilecek sorunların büyütülmeden çözümlenecek olması, ileride Osmanlı-İran arasında bir ittifak yapılabileceği ümidini akıllara getirebilir. Fakat Osmanlı-İran Devletleri, ilerleyen yıllarda aralarında bir ittifak kuramadıkları gibi Avrupalı devletlerin çıkar çatışmalarına da malzeme olmuşlardır.

Madde II : İran'dan; Mekke, Medine ve diğer İslam şehirlerine gidip gelen hacılara Türk ziyaretçileri gibi davranılıp, elinde ticaret malı olmayanlardan vergi alınmayacaktır. Ticaret mallarından sadece bir defaya mahsus olmak üzere %4

²⁵¹ 1746 yılında Osmanlı-İran arasında yapılan bu anlaşmaya göre; 1. Kabeye gidecek İran hacılarının mal ve can güvenliğinin sağlanması, 2. İki devlet arasındaki dostluğun geliştirilmesi için üç yıl süre ile Osmanlı'dan bir kişinin İran'da-İran'dan bir kişinin Osmanlı topraklarında kalması, 3. Esirlerin serbest bırakılması, 4. Elinde ticaret malı olmayan İranlılar'dan vergi alınmaması, Sınır konusunda ise Kasrı Şirin Antlaşmasında yer alan sınırların esas kabul edilmesi. Mehmet SARAY, **Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara, 1990, s., 57. 'den nakledilmiştir.

²⁵² Antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz., Reşat Ekrem KOÇU, **a.g.e.**, s. 64-65.

²⁵³ Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 1. ; B.O.A., **İrade-i Mesalih-i Mühimme Defteri**, nr. 843, s. 2.

²⁵⁴ Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 1. ; B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 843, s. 2.

²⁵⁵ B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 843, s. 3. ; Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 1.

kuruş vergi alındıktan sonra, aynı mallardan tekrar vergi alınmayacak ve bir mal başkasına devredilmedikçe vergilerinin dışında bir ücret alınmayacaktır. Ayrıca İran tarafındaki Osmanlı tüccar ve ahalisine de aynı şekilde davranılacaktır. İran Şahı ve şehzadeleri kadınlarından Mekkeyi ziyaret edenlere durumlarına göre davranılacaktır. Gerek Osmanlı tüccarı İran'da bulunduğu zaman, gerekse İran tüccarı Osmanlı topraklarına geldiği zaman dostane bir şekilde muamele görüp zarara sokulmayacaktır²⁵⁶.

Osmanlı hükümeti, İslam şehirlerine gelen İranlı hacılarınla ilgili çeşitli problemler yaşamıştır. Vehhabilerin²⁵⁷ bölgede ayrı bir güç oluşturarak gelen hacılara karşı zorluklar çıkarmaları, kutsal topraklarda güvensiz bir ortam yaratmıştır. Ayrıca vergi konusunda da karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Böylece bu madde ile Osmanlı-İran tüccarlarının karşılıklı çıkarları düşünülmüş, tüccarlar arasında ayırım gözetmeden ticaretin aksamaması için her iki devlet temsilcileri arasında fikir birliğine varılmıştır. Neticede Erzurum Antlaşması'nın imzalanması ile tekrar disiplin sağlanmış, hac meselesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.

Madde III : Uzun süredir, iki devlet arasında tartışma konusu olan Haydaranlı ve Sebikli aşiretlerinden Osmanlı topraklarında bulunanların, İran sınırlarına saldırıda bulunmaları halinde, bu hareketleri Osmanlı sınır muhafızları tarafından engellenecektir. Ancak kendi istekleri ile İran topraklarında yaşamayı tercih ederler ise, Osmanlı memurları buna engel olmayacak, tekrar Osmanlı arazisine dönmek isterlerse de kabul olunmayacaklardır. Bu aşiretler, İran topraklarına geçip Osmanlı sınırlarına taarruzda bulunurlarsa da İranlı memurlar tarafından engelleneceklerdir²⁵⁸.

²⁵⁶ B.O.A., **D.E.D.**, nr. 43/1, s. 1-5 ; Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 2.

²⁵⁷ Vehhabi mezhebinin lideri Abdülvehhab'ın oğlu Muhammed (1691-1787) olup Necit halkındandır. Bu inancın esası ;başka birini vasıta etmeden Allah'a doğrudan kulluk etmek , Allah ile aracısız anlaşmaktır. Türbelere aşırı saygıyı, kurban kesmeyi yasaklamışlardır. Abdülvehhab b. Muhammed, Arap yarımadasındaki çoğu kabileyi kendisine bağlayarak bir hükümdarlık bile kurmayı düşünmüştür. Behçet Kemal ÇAĞLAR-Sadi IRMAK, **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, II**, İstanbul 1973,s. 33-34. ; Ali Fuat Coşkun, "Dağıstan'da Bağımsız İslam Devleti , Vehhabilik ve Türkler" ,**Orkun**, S. 20 (Ekim 1999), s. 26/27. ; Ayrıntılı bilgi için Bkz., Mufassal Osmanlı Tarihi, s., 2869-2876.

Daha sonraları Vehhabi lideri Suud bin Abdülaziz, Medine'yi ele geçirmek ve kendi inançları doğrultusunda türbelerle kubbelerin yıkılmasını sağlamak için faaliyetlerde bulunmuştur. Üstelik padişahın isminin okunmasını hutbelerden kaldırarak bu mezhebe inanmayanları da kafir olarak adlandırmıştır. Bütün bu sebepler, Osmanlı'nın Mekke ve Medine bölgesini güvence altına almasını zorunlu kılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. IV, s. 2174.

²⁵⁸ B.O.A., **D.E.D.**, nr. 43/1, s. 1-5 ; Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 3.

Bu maddeye dikkat edilirse, Osmanlı toprağından İran'a geçen aşiretlerin tekrar Osmanlı toprağına alınmayacak olması İran'ın menfaatine bir durum olmuştur. Böylece topraklarındaki nüfusu artacak olan İran, sınırda bulunan bu aşiretleri kendi isteğı doğrultusunda kullanabilecek, hem de aşiretlerden alacağı vergi ile ekonomik gelir elde edeceklerdi.

Madde IV : İki taraftan da firar edenler kabul olunmayacaktır²⁵⁹.

Yine bu madde de bir önceki maddeyi destekler mahiyette olup, buna göre İran ve Osmanlı topraklarında bulunan ve yer değiştirmek isteyen aşiretlerin her iki devlet tarafından da kabul edilmeyeceğı belirtilmiştir.

Madde V : İran tüccarlarının İstanbul ve Osmanlı topraklarında kaybolan eşyaları, kayıp tarihinden altmış gün sonra, buldukları yerlerde daha önce yazılan defterlere göre, kanun çerçevesinde İran elçisi vasıtasıyla kendilerine teslim edilecektir. İki taraf arasında yapılan savaşlar sırasında, Osmanlı topraklarında bulunan hacı, tüccar ve İran halkından; bazı vezirler ve zabitler tarafından zorla alınmış eşya var ise bunlar tespit edilecek ve görevlendirilecek vekiller ile teslim edilecektir²⁶⁰.

Bu madde, tek taraflı düşünülerek alınan bir karar olarak dikkatimizi çekmektedir. Böylece, sadece İran tüccarları ve İran halkının Osmanlı topraklarındaki durumlarının göz önünde bulundurulduğu tespit edilmiştir.

Madde VI : Osmanlı topraklarında yaşayıp da bir evladı olmadan ölen İranlıların mirası, devlet hazinesi ve memurlar tarafından miras miktarı sicile kaydedilerek bir yıl korunacaktır. Bir varisi çıkarsa, eşya teslim olunacaktır. Bu kişiden hem eşyanın vergisi hem de şimdiye kadar korunduğı yerin vergisi alınacaktır. Eğer saklanan eşya herhangi bir yangın esnasında yanarsa iddia olunmayacaktır. Bir yıl boyunca eşyanın varisi çıkmazsa devlet hazinesinden alınarak satılacak, 1/8 'i saklanacaktır.²⁶¹

Buradan da Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı ne kadar ılımlı bir politika izlediğı açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı hükümeti, Osmanlı topraklarında

²⁵⁹ B.O.A., **D.E.D.**, nr. 43/1, s. 1-5. ; Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 5.

²⁶⁰ B.O.A., **D.E.D.**, nr. 43/1, s. 1-5. ; Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 5.

²⁶¹ B.O.A., **D.E.D.**, nr. 43/1, s. 1-5. ; Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 5.

yaşayıp da bir süre sahipsiz kalan eşyalara tamamen el koymayarak, yıllar boyunca sürdürdüğü adaletli davranışının örneğini bir kere daha göstermiştir.

Madde VII : Her iki devlet arasındaki dostluğun devamı için her üç yılda bir şahıs, Osmanlı tarafından İran tarafına, İran'dan da Osmanlı tarafına gidecekti. Gerek Osmanlı gerekse İran tarafından olsun, Erzurum ve Bağdat cephelerinde yaşanan savaşlar sırasında bir tarafa göçerek yerleşmiş olanlar, bu anlaşmaya hürmeten siyasi muameleye tabi tutulmayacaktır.²⁶²

HATİME : Barış antlaşması, Osmanlı ve İranlı yetkililer arasında imzalanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Her iki taraf yetkililerinin antlaşmayı imzaladığı tarihten itibaren, altmış gün içerisinde antlaşma metninin karşılıklı olarak değiştirilmesi şart koşulmuştur. Antlaşma metinleri, Padişah tarafından onaylandıktan sonra Anadolu muhasebecisi olan Mehmet Necip Efendi orta elçi tayin edilerek Erzurum'a gönderilmiş ve İranlı yetkililerle değiştirilmiştir²⁶³.

Antlaşmanın başında bir dua kısmı olup, antlaşma metninde art arda sıralanan yedi madde halinde bulunmaktadır. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti; İran tarafından Osmanlı topraklarındaki Hac ziyaretine gidenlere iyi davranılmasını, İslam tüccarlarına ne şekilde davranılıyor ise onlara da öyle davranılması gerektiğini, ticaret mallarında bir defa %4 kuruş vergi alındıktan sonra ve başkasına devredilmedikçe tekrar gümrük alınmaması konularında gerekli yerlere yazılar yazarak bilgilendirmiştir²⁶⁴. Alınan bu kararlara rağmen, iki taraf arasındaki sorunlar devam etmiştir. Bu sorunların ortaya çıkmasında, sınırlarda yer alan aşiretlerin lider olma ve taraftar toplama amacıyla izledikleri yer değiştirme siyaseti önemli ölçüde etkili olmuştur.

Osmanlı-İran arasındaki sıcak çatışmalara son veren ve 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'ndan sonra yeni bir savaş durumu ortaya çıkmamış, yaşanan gerginlikler diplomatik alanda sınırlı kalmıştır.

²⁶² Mahmud Mes'ud Paşa, **a.g.e.**, s. 1; B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 843, s. 2.

²⁶³ Mehmed Es'ad Efendi, **a.g.e.**, s. 244-245. Konuyla ilgili olarak şu çalışma yapılmıştır. Emine GÜLEÇ, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Erzurum Antlaşması (1820-1823)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul 1976, s. 22-23 B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 843, s. 1-5. ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s. 2880-2881.

²⁶⁴ B.O.A., **Cevdet Hariciye**, nr. 8352.

III. 1823 ERZURUM ANTLAŞMASI SONRASINDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNİ ŞEKİLLENDİREN OLAYLAR

Osmanlı Sultanı olan II. Mahmut, ülkesinin doğu sınırlarını güvence altına aldıktan sonra devletin iç meselelerine eğilmiştir. Eski düzen ve disiplinlerini geride bırakıp, artık başarı elde edemeyen Yeniçeri ocağının bir an önce kaldırılarak yeni bir ordu kurulması fikriyle hareket etmiş ve 1826 yılında da düzenli bir ordu oluşturmuştur. Aynı zamanda Avrupa’da yaşanan Fransız İhtilali’nin sonuçlarının etkisi sonucu Rusya ile Fransa’nın da kışkırtmalarıyla ortaya çıkan Sırp ve Yunan isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmış, ancak istediği sonucu elde edememiştir²⁶⁵.

Bütün bunların yanında 1828-1829 yıllarında Osmanlı Devleti, Rusya ile de mücadele halinde olmuştur. Rusya, bu savaşta üstünlük göstererek güney Kafkasya’daki güvenliğini sağlamayı başarmıştır. Bu şekilde Rusya, hakimiyet alanını genişletmiş, Anadolu’ya yapılacak herhangi bir hareket için üsler oluşturma yoluna gitmiştir. Sonuçta 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması ile İran’dan sonra Osmanlı Devleti de Rusya tarafından Kafkasya topraklarından saf dışı bırakılmıştır²⁶⁶. Bununla birlikte Tuna ağzıları Ruslar’a bırakılmış, Kafkasya ve Anadolu tarafından da Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri verilerek Gürcistan üzerindeki Rus hakimiyeti onaylanmıştır²⁶⁷.

Görüldüğü gibi XVIII. yüzyılda bir güç olarak kendini gösteren Rusya, XIX. yüzyıla gelindiğinde Kafkasya üzerindeki hakimiyetini iyice güçlendirmiştir. Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti’nin Kafkaslar’daki fiili hakimiyeti Kars, Ardahan, Çıldır ve Ardanuç çevresinden ibaret olmuştur.

1823 yılında Erzurum Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Osmanlı-İran arasındaki gerginlikler, tamamen sona ermemiştir. Mesela, Erzurum gümrüğünde birtakım bozulmalar görülmeye başlanmıştı. Erzurum’da bulunan ve Osmanlı

²⁶⁵ Mehmet SARAY, *Türk-İran İlişkileri*, s. 61.

²⁶⁶ Mustafa BUDAK, “Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI.-XX Yüzyıllar), *Osmanlı (Siyaset)*, c. I, Ankara 1999, s. 603.

²⁶⁷ İsmail Hami DANIŞMEND, *a.g.e.*, s. 115.

Devleti'nin Rusya ile savaş halinde olmasından faydalanan İran gümrük müdürü Ağa Hüseyin, bu karışıklıktan istifade ile gümrükten pek çok mal kaçırmıştı. Bu durum ise Erzurum Valisi Ali Şefik Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmişti²⁶⁸.

Nitekim, yaşanan bu problemler üzerine İngiltere ve Rusya, temsilcilerini İran'a göndererek Osmanlı-İran arasında sorunların yaşanmaması için arabuluculuk girişiminde bulunmuşlardır. Görülmektedir ki, bu devletler, Osmanlı-İran arasındaki karar mekanizmalarına etki ederek, olayların kendi çıkarları doğrultusunda gelişmesi için her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır.

Bu gelişmelerin yanısıra, Osmanlı-İran arasındaki ilişkileri şekillendiren birtakım etkenler söz konusu olmuştur. Bu etkenler konuların daha iyi anlaşılması bakımından alt başlıklar altında incelenebilir.

A) ŞEHZADELER MESELESİ

İran topraklarında hüküm süren Kaçar hanedanının üçüncü hükümdarı olan Muhammed Şah(1834-1848), 1834 yılında İran Devleti'nin başına geçmiş ve hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla da Feth Ali Şah'ın çocuklarından bir kısmını Erdebil kalesine hapsedirmiştir. Başlangıçta, İran'ın bir iç sorunu olarak görülen bu olay, diğer şehzadelerin önce Rusya'ya sonra da Osmanlı topraklarına sığınmasıyla devletler arası bir sorun haline almıştır. Dönemin Sultanı II. Mahmut, şehzadelerin ilk önce Bağdat taraflarında kalmalarına müsaade etmiş olup, bu durum zamanla İran ile ilişkilerimizi gerginleştirme noktasına getirdiğinden bunların yine Osmanlı toprağı olan Kürdistan bölgesine misafir olarak nakledilmelerini uygun görmüştür²⁶⁹.

Her ne kadar İranlılar, bu konuyu bir avantaj olarak değerlendirmeye çalışmışsa da bu durum, İran'ın iç işlerindeki huzurunu yakından etkilemiştir. Bu yüzden İran'daki siyasi birliği sağlamaya çalışan İranlı yöneticiler, Osmanlı'ya karşı ılımlı yaklaşımlarda bulunmuştur. Diğer taraftan Mısır meselesiyle meşgul

²⁶⁸ B.O.A., **Hatt-ı Hümayun**, nr. 43155, "Erzurum Valisi Atufetlü Ali Şefik Paşa Hazretleri tarafından varid olan tahriratın hülasasıdır. 4 Rebiyülevvel 1246 (21/10/1831).

²⁶⁹ Razi ÇEVİKER, "**İbrahim Sarim Efendi'nin Sefaretleri**", Edebiyat Fakültesi Tarih Enst., sömestri. 7-8, Birinci Disiplin Tezi İstanbul, 1940-41, s. 26-27. Bu tez, İbrahim Sarim Efendi İle İlgili arşiv vesikalarından faydalanılarak hazırlanmış önemli bir çalışmadır.

meşgul olan Osmanlı hükümeti için doğu sınırının güvence altına alınması da önem taşımıştır. Bu sebepten dolayı Sultan II. Mahmut tarafından hem tutuklu şehzadelerin serbest kalmasını sağlamak, hem de arasına anlaşmazlık yaratan bazı sınır problemlerini görüşmek üzere Mektub-i Senaveri Hulefasından Kemal Efendi, 1 Haziran 1837 tarihinde İran'a elçi olarak gönderilmiştir²⁷⁰.

Kemal Efendi'nin İran sefaretiyle ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan İrade-i Mesail-i Mühimme Defteri'nde birtakım bilgiler yer almaktadır²⁷¹. Buna göre; Muhammed Şah, Feth Ali Şah'ın çocuklarından bir kısmını Erdebil'de hapsedirmiş olduğu için, diğer şehzadeler perişan olup etrafa dağılmıştır. Hatta bir kaçı Osmanlı topraklarına iltica etmiştir²⁷².

İran'da Feth Ali Şah'ın hakimiyeti döneminde, O'nun Osmanlı Devleti'ne gösterdiği hürmetten dolayı, II. Mahmut da bu meselenin ilişkileri bozmaması amacıyla İran'a Kemal Efendi'yi göndermiştir²⁷³. Aslında buradan Feth Ali Şah döneminde Osmanlı-İran arasında savaşlar yaşanmışsa da Feth Ali Şah'ın Osmanlı Devleti'ne karşı asi bir tavır takınmadığı sonucuna da ulaşılabılır. Zaten Osmanlı yöneticileri genel olarak, karşı taraftan doğrudan tehlike yaratacak bir durum olmadıkça, İran ile ilişkileri elçiler vasıtasıyla çözerek dostluğu bozmak istememişlerdir.

Kemal Efendi, şehzadeler meselesini çözmek ve hangi tarafa ait olduğu konusunda sorun yaratan Zehab Sancağının durumunu da görüşmek üzere II. Mahmut tarafından görevlendirildiğini İranlı yetkililere açıklamıştır. 1253 (M. 1837) yılı Haziranının 25. günü İstanbul'dan vapur ile Trabzon'a kadar giderek 72 günde İran'a varmıştır. Ne var ki, Kemal Efendi'nin Tahran'a vardığı sıralarda Muhammed Şah, Herat üzerindeki İngiliz nüfuzunu kırmak amacıyla 21 gün önce Herat'a hareket etmiştir. Şah ile görüşme fırsatı bulamayan Muhammed Şah, bu durumu üzümlere belirtmiştir²⁷⁴.

²⁷⁰ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

²⁷¹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

²⁷² Bu şehzadelerin isimleri Razi Çeviker'in arşiv vesikalarına dayanarak hazırladığı çalışmasında da geçmektedir.

²⁷³ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

²⁷⁴ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

Ancak ilginçtir ki, aynı anda Tahran'da bulunan İngiliz ve Rus elçileri, Kemal Efendi'nin sorun yaratan meseleleri görüşmek üzere Şah'ın yanına gitmek istemesine rağmen, İran hükümeti tarafından tenbihlenmiş olduklarından buna izin vermemiştir. Böylece, İngiliz ve Rus elçilerinin ısrarı üzerine Kemal Efendi, 37 gün Tahran'da kalmıştır²⁷⁵. Henüz şehzadeler meselesi konusunda herhangi bir çözüme varılmamışken bu sırada Osmanlı-İran arasında yeni bir sorun daha ortaya çıkmıştır.

Buna göre, Osmanlı toprağı olan Bağdat'ın en yetkili kişisi Ali Rıza Paşa Hazretleri'nin, Muhammere(Hürremşehir) üzerine harekatı ve buraları tahrip ettiği haberi, güya Osmanlı tarafı suçlu gösterilerek, İstanbul'daki İran elçisi Mirza Cafer tarafından yazılı olarak Şah'a bildirilmiştir. Bu sırada ise Muhammed Şah, Herat Kalesini fethederek Afganistan'ı da zaptetmiş bulunmaktadır. İranlılar tarafından Kemal Efendi'nin Tahran'da bulunma nedeni kendisine bildirilmiş olan Şah, İngiliz elçisinin isteğı üzerine Afganistan ve Herat'taki kuşatmayı kaldırarak, olay yaratmadan bölgedeki askerleriyle birlikte 1254 (M.1838) senesinde Tahran'a dönmüştür²⁷⁶.

Öyle ki, henüz şehzadeler meselesi kesinlik kazanmamış durumdayken Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Muhammere'ye taarruz düzenlemesi sorunların çözülmesini geciktirmiştir.

Bu gelişmelerden de anlaşıldığı üzere, Tahran'da bulunan Rus ve İngiliz elçilerinin İran hükümeti üzerinde önemli bir etkisinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Şüphesiz Şah , Osmanlı'yı da küstürmemek kaydıyla ve kapılarını Batıya da kapatmadan politikalarına yön vermek istemiştir.

Ayrıca konuyla ilgili olarak arşiv vesikasında ²⁷⁷ şöyle bir bilgi yer almaktadır:

“ Makam-ı Valayı Nezaret Hariciye'ye İran Seraskeri Makamında bulunan Emir Nizamın irsal eylediğı cevabnamenin tercümesidir.

Kemal Efendi bendelerde yediyle iki maddeyi havi irsal buyurulan mekatib-i aliyelerde vasıl olması ve mevad mezbureden Erdebil'de mütevakkıf şehzadeganın

²⁷⁵ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

²⁷⁶ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

²⁷⁷ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/7.

istihlasları babında vaki olan iltiması nezd hazret şahide kabul olunarak olbabda şahiden hüküm südur etmiş olmağla şehzadegan müşarileyhim Tebriz'de tevkif eyleyib sanilerine layık olarak muayyen konaklarda muazzez ve muhterem ve muvakker ve mükerrerrem oldukları halde asude nişin olacakları ve hududa dair irsal buyurulan mekatib-i aliyyenin cevabı südur devlet İraniye tarafından tahrir olunmuş olduğu malum samilere buyurulmak için işar olunmuşdur.”

Buna göre, Kemal Efendi vasıtasıyla İran'a gönderilmiş olan Osmanlı mektuplarında, söz konusu durum olan Erdebil'de alıkonulan şehzadelerin kurtarılması için tedbirler alınması gerektiği Şah huzurunda ifade edilmiş, Şah hazretleri de bu teklifi kabul etmiştir. Şehzadelerin, Tebriz'e getirilerek kendilerine layık görülen ve belirlenen konaklarda saygı ve hürmet içinde rahatça oturacakları, İran tarafından yazılı bir şekilde Osmanlı hükümetine bildirilmişti²⁷⁸.

Neticede, bu konuyla ilgili olarak Tahran'da üç-dört meclis görüşmesi yapılmış olup Erdebil'de tutuklu bulunan ve canları tehlikede olan şehzadelerin aileleriyle birlikte Tebriz'de ikamet etmelerine Şah tarafından müsaade edilmiştir. Buna göre İranlılar, şehzadelerin Tebriz'de en güzel ve layık oldukları yerlere yerleştirileceklerini, onlara eziyet etmeyeceklerini ve merhamet göstereceklerini ifade etmişlerdir²⁷⁹. Ayrıca Zehab sancağının ise Osmanlı toprağı olduğu İranlı yetkililer tarafından sükunetle karşılanmış olup, herhangi bir tepki gösterilmemiştir²⁸⁰.

Buradan anlaşılacağı üzere, İran hakimi Muhammed Şah'ın, Feth Ali Şah'ın oğullarının tutuklu kalması yerine, Tebriz'de belirlenen konaklarda kalmalarına müsaade, etmesi hem kendi tahtının zarar görmemesi, hem de Osmanlı ile olan ilişkilerinin bozulmaması içindir. Aynı zamanda, bu dönemde Rusya tarafından dar bir çerçeveye İran, Osmanlı Devleti karşısında daha fazla sorun yaratarak iç bütünlüğünü bozmak istememiştir.

Ayrıca, İran hakimi Muhammed Şah, bir taraftan İngilizler ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Bundan dolayı yalnız kalmamak amacıyla Osmanlı Padişahı II. Mahmut'a karşı ılımlı bir yaklaşımda bulunmuştur. Ancak bununla da

²⁷⁸ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/1. ; B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/7.

²⁷⁹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/2.

²⁸⁰ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/1. (Makam-ı Valayı Hazreti Vekaletpenahiye südur Devlet-i İraniye tarafından Erdebil'de mahbus İran Şehzadelerinin uzvilerine dair irsal olunan cevabnamenin tercümesidir.)

yetinmeyip İngiltere,Fransa ve Rusya gibi devletlere de eskisi kadar direnmeyip, barışçıl bir politika izlemiştir.

B) MUHAMMERE (HÜRREMŞEHİR) MESELESİ

Şehzadeler meselesi sırasında ortaya çıkan ve Osmanlı-İran Devletleri arasında tartışmaya neden olan konulardan biri de, Muhammere toprağının kime ait olduğudur. Tabi ki İran bu konuda da kendini haklı gösterebilmek için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bunun için de Muhammed Şah, Bağdat taraflarında ve Osmanlı idaresinde olan aşiretlere müdahalede bulunarak ilişkilerin yeniden bozulmasına sebep olmuştur.²⁸¹.

Hürremşehir olarak da bilinen Muhammere’de bulunan Ka’b aşireti, Osmanlı Devleti’ne tâbi ve Basra eyaletine bağlı olarak Büveyne kasabasında yaşamakta iken, İran Şahı Kerim Han’ın buraları tahribinden sonra çaresiz kalmıştır. Bunun üzerine Ka’b aşireti ikiye ayrılarak, bir kısmı Muhammere’de kalmış, diğer kısmı ise İran topraklarından olan Felahiyye’ye gitmiştir²⁸².

Ancak bunlar, her ne kadar ayrı ayrı yerlerde bulunsalar da aşiret kanunlarına göre birbirlerine bağlı bir hayat sürmüşlerdir. Bağdat Valilerinden Davud Paşa zamanına kadar Muhammere ve civarında bulunan Ka’b aşireti, vergisini Bağdat valisine az çok gönderirken, Ali Rıza Paşa zamanında tamamen Basra ve Bağdat valilerini hiç tanımamıştır²⁸³.

Bunun üzerine Ali Rıza Paşa, Basra körfezinden Dicle-Fırat nehirlerinin birleştiği yere doğru uzanan yerde iskan eden bu aşiret üzerinde disiplini ve idareyi yeniden kurmak amacıyla Muhammere üzerine bir sefer düzenlemiştir. Ancak Ka’b aşiretinin İran’a sığınmasıyla sorun daha da büyümüş, bu durum Osmanlı ve İran Devletleri’ni karşı karşıya getirmiştir²⁸⁴. Zaten, böyle bir ihtilafın doğması için fırsat bekleyen İran yönetimi, bu durumu değerlendirme girişimlerinden de kaçınmamıştır.

²⁸¹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁸² Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, çevrimyazı: Alaattin Eser, Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 23.

²⁸³ Mehmed Hurşid Paşa, **a.g.e.**, s. 23.

²⁸⁴ Mehmet SARAY, **Türk-İran Münasebetlerinde ...**, s. 66.

İran tarafından ele geçirilen toprakların çoğu 1823 Erzurum Antlaşması gereğince boşaltılmış olup, sekiz-on yıla kadar da bu toprakların İran toprağı olduğuna dair herhangi bir iddia meydana gelmemiştir. Fakat şimdi ise bu yerler üzerinde İranlılar hak iddiasında bulunmuştur. Bu iddianın doğru olmadığına dair, Osmanlı yetkililer tarafından Kasrı Şirin Antlaşması, delil olarak gösterilmiştir²⁸⁵.

Bu konuyu biraz daha açacak olursak; konuyla ilgili yapılan görüşmeler sırasında, kendilerini haklı çıkarmaya çalışan İran temsilcisi, Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın, bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nden habersiz bir şekilde Muhammere'ye taarruz düzenlediğini, bunun yanısıra bölge insanının da 200 bin akçelik mallarını da gasp ederek ve ailelerini de esir ederek onları şehir şehir, vadi vadi dolaştırıp hatta Bağdat'ın esir pazarına götürerek sattığını ve Muhammere'nin de aslında İran toprağı olduğunu iddia etmiştir²⁸⁶.

Bu sözlere karşılık Osmanlı temsilcisi de, 70-80 yıldan beri yöre halkının burada oturan Ka'b aşireti ve buna bağlı olan aşiretlerden meydana geldiğini söylemiştir²⁸⁷. Bu aşiretin ise Bağdat ile Mekke arasında olan tüccar aşiretinden ayrılma bir aşiret olduğunu özellikle belirtmiştir. Bunun üzerine İran temsilcisi, ısrarla Muhammere'nin Basra'ya dahil olmadığını ve bu yöredeki halkın da hiçbir zaman Osmanlı tabiyetinde bulunmadığını ifade etmiştir²⁸⁸.

Görüşmelerin devamında, kendince haklı olan İranlı temsilci, bu iddialarını kesinleştirmek için, Ka'b aşiretinin bu bölgeye ticaret amacıyla geldiğini, geldiklerinde ise İran memleketinin hakiminin Hüseyin Ali Mirza olduğunu, hatta bu aşiretin de ona ve sonra gelecek evlatlarına bağlı yaşadıklarını söylemiştir. Ayrıca, Ka'b aşiretinin Muhammere'ye ilk geldiği dönemlerde vergilerini verdiklerini, üstelik Muhammere'nin o zamanlar da Basra'nın olmadığını ifade etmiştir. İranlı temsilcinin, Ali Rıza Paşa'nın bu hareketini Muhammere'ye önceden bildirmesi gerektiğini ve bu konunun resmi ortamlarda görüşülmesini teklif etmesi üzerine, oturma bir sonraki Salı gününe ertelenmiştir²⁸⁹.

²⁸⁵ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁸⁶ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁸⁷ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁸⁸ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁸⁹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

Sonraki oturumda yapılan görüşmelerde ise Osmanlı temsilcisi, Muhammere ahalisi bulunan Ka'b aşireti ve civarda bulunan aşiretlerin 1244 (M. 1829) yılına gelinceye kadar, mallarının vergilerini tamamen ve düzenli olarak Bağdat valisine verdiklerini ancak daha sonraları Ka'b aşiretinin bu vergileri ihmal ederek isyan etmeleri nedeniyle bölgeye hareket düzenlenmek zorunda kalındığını açıklamıştır²⁹⁰. *(Konuyla ilgili görüşmelerin suretleri için Bkz. Ek-2).*

Bir türlü ikna olmayan İran yetkilileri karşısında, Osmanlı yetkilileri bu muhasaradan önce 20-30 belki de 40 gün evvel, bu aşiretin taşkınlıklarından dolayı buraya kuvvet ile gelineceğini yöre halkına haber verildiğini, bu şehirde İran tarafından ne kadar tüccar ve tebaa var ise bunların zarar görmemeleri için mal ve eşyalarıyla birlikte başka yerlere gitmeleri konusunda ilan verildiğini ve buradaki halkın da mallarıyla birlikte Basra tarafına gittiklerini anlatmıştır²⁹¹.

Bununla birlikte, Osmanlı yetkilileri tarafından Muhammere'de meydana gelen muhasarada bir ferдин dahi bölgede bulunmadığı ifade edilmiştir. İranlı yetkililerin Muhammere'ye düzenlenen hareket ilanının kime verildiğini sorması üzerine, Osmanlı temsilcileri, Bağdat'ta olan İran şebkenderi ile o civardaki sınır komutanlarına, cevabını vermiştir.²⁹². Görülmektedir ki, İranlılar'ın soruları karşısında Osmanlı yetkilileri net bir şekilde yanıt vererek, haklı olduklarını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

Yine, meclis görüşmelerinin birinde olayın açıklığa kavuşmasında etkili olacak olan şu durum yaşanmıştır. Muhammere üzerine bu hareketin düzenlendiği sırada Ka'b aşiretinin şeyhi ve Basra Başkatibi Abdülkadir Efendi ve birkaç kişi daha Muhammere'de bulunmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı memuru, mecliste şahitlik etmeleri için bu kişilerin de bulunmalarını istemiş, ancak iddialarından bir türlü vazgeçmeyen İranlı temsilciler bunun resmi bir meclis olduğunu bu kişilerin ise meçhul olup, katılmalarına gerek olmadığını bildirmiştir²⁹³.

²⁹⁰ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹¹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹² B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹³ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

İranlı yetkililerin bu ifadelerine karşılık, İran tarafından özellikle Basra Başkatibi Abdülkadir Efendi ve diğer şahitler meçhul görülse bile, Bağdat Valisi Necip Paşa, bu kişilerin kimlikleri açıklayarak, tanınan ve güvenilir insanlar olduklarına dair bilgiler vermiştir. Ayrıca İngiliz ve Rus elçilerinin de etkisiyle İran tarafı bu kişilerin dinlenmesini kabul etmek durumunda kalmıştır²⁹⁴.

Muhammere'yi iyi tanıyan bu şahitler, öncelikle bölgenin coğrafi özelliklerini tanıtan birtakım bilgiler vermişlerdir. Bu bilgilere göre, yöre toprağının kırmızı olması ve üzüm bağlarının bulunması, şehrin verimli bir yer olduğunun göstergesidir. Yörenin Fırat ve Dicle ırmaklarının döküldüğü alanda bulunup, Basra Körfezine yakın bir bölgede olması, bu toprak parçasının jeopolitik önemini de ortaya koymaktadır. Toprağının kırmızı, dolayısıyla da verimli olmasından dolayı Ka'b aşireti bu bölgeye yerleşmiştir²⁹⁵.

Bu şahısların verdikleri bilgiler, bölgeye yabancı olmadıklarını göstermiştir. Ayrıca, şahitler tarafından bölgenin çok önceden beri Basra'ya bağlı olarak Osmanlı mülkü olduğu, aslında bir zamanlar Muhammere'de üzüm bağlarının bulunduğu bu yöreye zamanla insanların birikmesiyle buranın bir kasaba halini aldığı ifade edilmiştir²⁹⁶.

İran temsilcisinin bu şahitlere, Muhammere'nin ne tarafa ait olduğu şeklindeki sorusuna ise; Basra eyaleti sancaklarından Kuban sancağı dahilinde olduğu cevabı verilmiştir²⁹⁷. Buradan da açık olarak anlaşıldığı gibi, Basra Osmanlı toprağı olduğuna göre, Muhammere'nin de Osmanlı toprağı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Görüşmelere getirilen şahitler, bu bilgileri aktarmakla yetinmeyip ifadelerini sunmaya devam etmişlerdir. Şahitler tarafından bölgedeki hane sayısı ile ilgili bilgi vererek, yaklaşık olarak 150 ila 200 haneyi kapsayacak bir yer olduğu belirtilmiştir. Ali Rıza Paşa'nın harekatı sırasında ne kadar hane olduğu konusunda ise bu kadar hanenin bulunmadığı cevabı verilmiştir²⁹⁸.

²⁹⁴ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹⁵ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹⁶ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹⁷ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

²⁹⁸ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

Görüşmelerin devamında, İranlı yetkililer Muhammere'nin önceki ve sonraki halkının kimler olduğuna dair bilgi istemiştir. Buna göre, verilen cevapta Muhammere ahalisinin Ka'b aşireti ve Basra ahalisinden oluştuğu ve hareket olduğu sırada ise İran tebaasından kimsenin burada bulunmadığı son olarak ifade edilmiştir²⁹⁹.

Yapılan bu meclis görüşmelerinden de anlaşılabilceği gibi, asıl sorun Muhammere'de yer alan İran halkının zarar görüp görmemesi değildir. Kafkaslar'da olabildiğince etkisini artırmak isteyen İran, bir o kadar da Osmanlı topraklarının doğu yönünde bulunan sınırlarını genişletip, adeta devlet politikası haline getirdiği Şiiliği de kullanarak, Anadolu'daki hakimiyetini sağlamak istemiştir. Bu mesele, görüşmeler sonucunda çözüme kavuşturulamadığı gibi daha sonraki yıllarda da ele alınmış ve Muhammere'nin hangi tarafın toprağı olduğu konusu XIX. yüzyılın ilk yarısında kesinlik kazanmamıştır.

C) SINIR SORUNLARI

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırını oluşturan Basra, Bağdat, Musul, Van ve Erzurum vilayetleri, üç yüz kilometre olan uzun bir hat boyunca İran ile sınırdadır. Bu sınırlarda yaşayan bir kısım İranlı halk, hem Kafkasya hem de Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler ile komşu olduklarından, bu memleketlerle bir çok ticari ilişkilerde bulunmuştur³⁰⁰. Dolayısıyla burada yaşayan halkın bazen taraf değiştirmesi Osmanlı-İran arasındaki sorunlara neden olmuştur.

1823 yılında Erzurum Antlaşması imzalanmış ise de, antlaşma maddelerine İran tarafından uyulmadığı için Osmanlı-İran arasındaki sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir. İki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin devam etmesi yönünde sınır valileri ile karşılıklı yazışmalar olmuştur³⁰¹. 1829 yılında İran tarafından Muhammed Şerif Şirvanî, Türkiye ile İran arasında Rusya'ya karşı ittifak yapmak üzere İstanbul'a elçi olarak gönderilmiştir. Bu sıralarda Osmanlı Devleti, Rusya ile

²⁹⁹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1081/5.

³⁰⁰ Mehmed Emin RESULZADE, **İran Türkleri-Türk Yurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları**, Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 55.

³⁰¹ B.O.A., **Cevdet Hariciye.**, nr. 4610 , 1242 (M. 1827) tarihli bir vesikadır.

savaş halinde bulunduğu için, İran tarafından herhangi bir tehlikenin gelmesini önlemek isteyen II. Mahmut, bu ittifaka uyulacağına dair bir name³⁰² vererek 1829 yılında Tezkire-i Sani Tayyibi Efendi'yi elçi sıfatıyla İran'a göndermiştir³⁰³.

İranlılar'ın Osmanlı-İran savaşlarında oyalama taktiği izlemeleri ve devlet olarak politikalarının ne olduğu bilinmediği için Tayyibi Efendi'nin Erzurum'a kadar görevinin gizli tutulması, Erzurum'a giderek duruma göre hareket etmesi istenmiştir. Erzurum'a giden Tayyibi Efendi, İran'dan Erzurum'a dönen Şark ordusunun seraskeri Paşa ve defterdar Nazif Efendi ile görüşmelerde bulunmuştur. Her ikisi de, görüşmelerin sonucunda İran'dan Osmanlı Devleti'ne artık bir fayda gelemeyeceği konusunda fikir birliğine varmışlardır. Ayrıca savaş sırasında ele geçirilen esirler içerisinde, İranlı ileri gelenlerin de bulunduğunu öğrenen Tayyibi Efendi, İran'a gitmekten vazgeçmiştir³⁰⁴. Böylece antlaşma sonrasında dahi huzursuzlukların devam etmesi, Osmanlı yetkililerini İran ile ilişkilerin düzelmesi konusunda ümitsizliğe sürüklemiştir.

Daha önce bahsettiğimiz Muhammere toprağının hangi tarafa ait olduğu konusunun henüz kesin bir sonuca ulaşmaması, Osmanlı-İran arasındaki ilişkilerin iyice soğumasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Muhammere meselesini yatıştırmak üzere Osmanlı hükümeti tarafından 1839 tarihinde İbrahim Sarim Efendi, İran'a elçi olarak gönderilmiştir³⁰⁵.

Sarim Efendi'nin Tahran sefreti sırasında sınırlarda birtakım karışıklıklar ortaya çıkmıştır. İran topraklarında bulunan bazı aşiretlerin yağma amacıyla, Celali tayfasının ise yaylak için Osmanlı topraklarına gelerek ticari faaliyetlerde bulunmaları, her iki taraf yöneticileri arasında çeşitli problemlere neden olmuştur. Tahran'da sınır konusuyla ilgili yapılan görüşmelerden ise şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

³⁰² İran'a gönderilen Tayyibi Efendi'ye Osmanlı hükümeti tarafından verilen namede yer alan üç madde ve talimatın sureti için Bkz. Ahmed Lutfi Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, c. II-III, yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 329-330.

³⁰³ B.O.A., **Hatt-ı Hümayun**, nr. 37241. (Tayyibi Efendi, 1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İranla ittifak için II. Mahmut tarafından görevlendirilmiştir.); Ahmed Lutfi Efendi, **a.g.e.**, s. 328.

³⁰⁴ B.O.A., **Hatt-ı Hümayun**, nr. 37241.

³⁰⁵ B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 843/3.

1) İran'ın Bayezit kasabasında meydana gelen zarardan etkilenen hayvan ve eşyaların geriye teslimi için, İran sınır memurlarına emirler verilmesi,

2) Arada sırada meydana gelen bu sınır olaylarını önlemek için İran hükümetinin sınır noktalarına memurlarını göndermesi,

3) Celali aşiretinin yaylak amacıyla Osmanlı topraklarına geçerek verdikleri karışıklığa engel olunması³⁰⁶.

Böylece, sınırlarda çıkan karışıklıklara bir son vermek isteyen Osmanlı hükümeti, tıpkı İran gibi buralarda Osmanlı tebaa ve tüccarlarını koruyacak memurlar bulundurmaya karar vermiştir. Çünkü, şimdiye kadar bu memurların bulunmamasından dolayı, Osmanlı tebaa ve tüccarları oldukça zorluk çekmiştir³⁰⁷. Buradan da anlaşılmaktadır ki, İranlı tüccarların güvenliği için her türlü imkan sağlanmasına rağmen, Osmanlı tüccarları için aynı titizlik gösterilmemiştir.

İbrahim Sarım Efendi'nin sefreti hakkındaki bilgiler çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıca ele alınmış olup, bu elçinin İstanbul'a dönüşünden sonra, 27 Mart 1841 tarihinde iki devlet arasındaki tartışmalı konuların çözümü için Rus elçisi Titof'un da hazır bulunduğu meclis görüşmelerinde şu kararlar tespit edilmiştir³⁰⁸.

İlk olarak iki devlet arasındaki sorunların barış yolu ile çözülmesine karar verilmiştir. Bu kararlar üç madde halinde belirlenerek her iki taraf yetkililerince de imzalanmıştır.

Buna göre:

- I- İran tarafından Osmanlı topraklarına sığınan İran şehzadelerinin geri verilmesi,
- II- Osmanlı Devleti'nin Süleymaniye hakimi Ahmet Paşa'yı görevinden alarak, yerine Mahmut Paşa'yı getirmesiyle ortaya çıkan sorunun çözümlenmesi için, Ahmet Paşa'nın tekrar Süleymaniye'ye tayin edilmesi.
- III- Sınırlarda gerek aşiretlerin yer değiştirmesi, gerekse bunlardan vergi alınıp alınmaması konularında yaşanan huzursuzlukların giderilmesi için iki devlet tarafından da sınırlara memurlar gönderilmesi.

³⁰⁶ Razi ÇEVİKER, a.g.t., s. 21.

³⁰⁷ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1070/4.

³⁰⁸ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1066/1.

Üç madde halinde ele alınan bu konular, İstanbul'daki Rus Elçisi Titof , İran Elçisi Mirza Cafer Han, Rifat Paşa ve Hançerli Bey arasında görüşüldükten sonra karara bağlanmıştır³⁰⁹. Buna göre Bağdat'ta bulunan İran şehzadelerinin Halebe nakil ve iskanları, Muhammere'nin belirlenmesi için mühendis tayini, ayrıca Süleymaniye Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın görevinden alınması ve yerine başka birinin görevlendirilmesi konuları, Bağdat Valisi Ali Paşa Hazretlerine yazılmış, Muhammere maddesinin açıklığa kavuşması ve ihtilafli olan yerin keşfedilip belirlenmesi için gereken mühendisler belirlenmiştir³¹⁰. Bunun üzerine mühendis olarak, Osmanlılar tarafından Esad Efendi, Rusya tarafından ise Dainese görevlendirilmiştir³¹¹. Mühendisler uzun süre Bağdat'ta kaldırsa da sınır anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturamamışlardır.

XIX. yüzyıl ortalarına doğru anlaşmazlık yaratan konulardan birisi de Süleymaniye toprağı olmuştur. Osmanlı topraklarının doğusundaki sınırlarını genişletme faaliyetlerini devam ettiren İran, bu kez de Süleymaniye üzerinde hak iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1841 yılında Süleymaniye Valisi Mahmut Paşa'yı görevinden alarak, yerine Ahmet Paşa'yı getirmesi iki devlet arasında gerginlik yaratmıştır. İran ise bu durumdan yararlanmak için kendisine sığınan Mahmut Paşa'ya iki bin asker ve yardımcı kuvvet olarak da beş bin süvari vermiş, bu sırada Süleymaniye'de kaymakam olan Abdullah Bey üzerine göndererek bu civarda bulunan kura ve kasabaları yağmalattırılmıştır³¹². Böylece, İranlılar yine Osmanlı topraklarındaki idarecileri himaye ederek, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya devam etmiştir.

³⁰⁹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1066/3.

³¹⁰ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1066/3.

³¹¹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1070/4.

³¹² B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1066/3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA İRAN'A GİDEN OSMANLI ELÇİLERİ

I. MEHMET REFİ' EFENDİ VE SEFARETNAMESİ

XIX. yüzyılın ilk yarısında İran hükümdarı bulunan Feth Ali Şah; Kafkaslar'ın güneyine doğru sarkarak, Dağıstan ve Gürcistan taraflarını istilaya başlayan Rusya'ya karşı savaş açmış, fakat yenilerek, Ruslar'ın Azerbaycan'a girmelerine engel olamamıştır. Ruslar'ın bu derece ilerlemeleri, İran'ı olduğu kadar Osmanlı Devleti'ni de endişeye düşürmüştür. İşte bu durumu iyi bir fırsat olarak gören Fransız imparatoru Napoleon, İran ile Osmanlı ve Fransa Devletleri arasında bir üçlü bağlaşma ihtimalini düşünmüş ve bu amaçla Osmanlı hükümetinden İran'a bir elçi gönderilmesini istemiştir³¹³.

Fransız imparatorunun esas amacı, denizlerde alt edemeyeceğine kanaat getirdiği İngilizler'i, ekonomik baskı yoluyla yıkmak olmuştur. Bunun için, Napoleon, her yerde Fransız hakimiyetini kurup, bu sayede kara ablukasını Ortadoğu'ya doğru genişleterek, İngilizler'in bu bölgeden de ayağını kesmeyi planlamıştır. Napoleon'un bu ittifak teklifi, bu sırada Çar devleti ile savaş halinde bulunan Türk ve İran hükümetlerinde büyük ümitler uyandırmıştır³¹⁴.

Böylece bir İran ve bir Türk elçisi, Fransız imparatoruna giderken; diğer yandan da Divan-ı Hümayun'dan, Mektubi Kalemi'den yetişerek oldukça önemli mevkilerde görev yapmış, uyanık, siyaset işleri ve adabını iyi bilen bir şahsiyet olan Seyyid Mehmed Refi' Efendi Osmanlı hükümeti tarafından 1807 yılında İran'a gönderilmiştir³¹⁵.

³¹³ Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, s. 203-204.

³¹⁴ Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, s. 204.

³¹⁵ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 823.

Mehmed Refi' Efendi, eserinde sefareti sırasında İran devlet adamları ile yapmış olduğu resmi ve özel görüşmelerin özetini rapor halinde Osmanlı hükümetine sunmuştur³¹⁶.

Sefaretname'nin giriş kısmı şöyle başlamaktadır. “*Ref'i Efendi merhumun hatt-ı destiyle görülen takdim arizesinin aynen suretidir. Ba sefaret azm ve avdet ettiğim devlet ve memleket-i İranyan'ın mahiyyet ve keyfiyyeti ma'lum-i aleman ve ceride-i vakayi' terkimi abesle iştiğal kabilinden olacağı nümayan olduğundan ol babda atf-i tumar-ı güftar ve hemen vacibü'l-inha umur-i hafaya icmalen işbu varakpareye sebt ve terkim ile huzur-i lamiu'-nur-i veliyyü'n -niamanelerine arz ve iş'are ictisar olunduğu...*”³¹⁷ şeklinde devam eden sefaretname seksen beş varaktan oluşmaktadır. Elçinin bizzat el yazısıyla kaleme aldığı bu kıymetli eser, bize Osmanlı ve İran Devletleri'nin dış politikalarıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Eser, 1808 senesinde Osmanlı Devleti tarafından bir mektup ile İran Devleti'ne gidip gelen Mehmed Refi' Efendi'nin sefaretnamesidir. Bu yolculuk, İran ile Osmanlı arasını düzeltmek ve iki devlet arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların yaşanmaması için yapılmıştır.

İran'da şahlık ünvanını kazanan Feth Ali Şah, Rusya ve Afgan kabilelerinin hakimiyetinden geriye kalan memleketlerin vergilerini ele geçirmiştir. Refi' Efendi'nin görüşmelerinde İranlı yetkililer, eğer Osmanlı Devleti tarafından Feth Ali Şah'ın hakimiyeti onaylanırsa yakında bulunan Çin, Hindistan ve Afgan toprakları üzerinde Şah'ın kuvvet ve iktidar kurabileceğini ifade etmişlerdir. Böylece Azerbaycan vilayetlerinin üçte birini istila eden Rus kuvvetlerinin az da olsa etkisiz hale getirilebileceği düşünülmüştür³¹⁸.

³¹⁶ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823.

³¹⁷ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 1. ; Ali Emiri (1857-1924), önemli bir kütüphaneci ve araştırmacıdır. Bu kişi ve oluşturduğu heyet 1918-1921 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Abdülmecid zamanına kadar ulaşan vesikaları tasnif etmiştir. Katalog numaraları için Bkz. **B.O.A. Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2000, s. 409.

³¹⁸ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 1.

Bu cümlelerden anlaşılmaktadır ki, İran Şahı'nın hakimiyet gücünün Osmanlı Devleti tarafından onaylanması Feth Ali Şah'ın istediği topraklarda üstünlük kurmasında önemli rol oynayacaktır. Bu bağlamda İran tarafından, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile bir ittifak kurulabileceğine dair ipucu da verilmiştir.

Mehmed Ref'i Efendi, İran'da şehzade Abbas Mirza ile görüştüğü sırada, Abbas Mirza'nın kendini ön planda tutan birtakım sözler söylediğini belirtmiştir. Buna göre veliaht Abbas Mirza, İran halkını gurur ve kibir sahibi, vahşetle vasıflanan bir kavim olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Abbas Mirza, İranlı halkı idare edebilecek şahlık makamında ise kendisinin hakkı olduğunu ifade etmekten de çekinmemiştir³¹⁹. Aynı zamanda ,Azerbaycan hakimi olan veliahd Abbas Mirza ile veziriazamı olan Mirza Şefi tarafından İslamiyet'in birleştirici olduğu düşüncesiyle, olur olmaz zamanlarda Osmanlı Devleti tarafına ve Erzurum Valisi Yusuf Paşa taraflarına hediyelerle birlikte elçiler göndermiştir³²⁰.

Görüşmeler sırasında, şehzade Abbas Mirza tarafından Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapacağı herhangi bir savaş durumunda İran kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna katılacağı, Erzurum Valisi Yusuf Paşa ile Erzurum'da birleşilerek bu toprakların düşmandan kurtarılacağı sözü verilmiştir. Fakat Abbas Mirza bu sözlerinde durmamış, Rus tehlikesi ortaya çıktığında gerek Osmanlı'nın gerekse Rusya'nın kaybetmesi durumunda kendilerinin kârlı çıkacağını düşünen İranlılar, olayları uzaktan izlemeyi tercih etmiştir³²¹. Böylece Osmanlı hükümeti İran'a güvenilemeyeceğini anlamıştır.

Mehmed Ref'i Efendi, İran'daki gözlemlerine dayalı olarak İran Devleti'nin Rusya tarafına birtakım hileler ve planlar ile sefer hazırlığında olduklarını görmüştür. Bunun yanısıra, Osmanlı-İran arasında da barışın devamına yönelik belge ve elçiler gönderilmeye de devam edilmiştir³²².

Bu arada Osmanlı toprağı olan Kars kaleleri üzerine saldıran İran kuvvetleri Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür. Osmanlı hükümetine

³¹⁹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 1.

³²⁰ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 1.

³²¹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 2.

³²² Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 2.

karşı belirsiz bir politika izlemeye devam eden İranlılar, Ruslar'ın savaşlarda üstün gelebileceği fikri ile Osmanlı-Fransa barışında kendi yerlerinin olmadığını düşünmüştür. Bu amaçla da askeri sistemlerine ve silahlanmaya ağırlık vermişlerdir. Ayrıca Rusya'yı da kendilerine düşman etmeyip onlarla devamlı yazışarak ve onlara hediyeler göndererek oyalama politikası takip etmişlerdir³²³.

Mehmed Ref'i Efendi sefaretnamesinde, Fransa, Rusya ve İran'ın birbirlerine karşı nasıl bir politika izlediklerinden de bahsetmiştir. Buna göre Ruslar, İranlılar'ı kuvvetli bir düşman olarak görmemiştir. Ne zaman isteseler, İranlıları her şartta yenebileceklerini, ayrıca istedikleri antlaşmayı da onlara imzalatırabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden Mehmed Refi' Efendi, Ruslar'ın İranlılar'ı amaçları doğrultusunda kullanmak düşüncesiyle, İran'ın kendilerine yönelik gizli planlarından habersiz bir şekilde hareket ettiklerini belirtmiştir³²⁴.

Diğer taraftan, İran'ın Rusya'ya karşı olduğu gibi, Fransa'ya karşı da gerçekte iyi yaklaşımlar içerisinde bulunmadığı anlaşılmıştır. Halk arasında çıkan birtakım söylentilere göre; Fransa Kralı Napolyon Bonapart ile Rusya arasındaki düşmanlığın asıl sebebi, otuz kırk seneden beri Rusya'nın bazı devletlerden aldığı toprakları önceki sahiplerine geri vermemesi olarak görülmüştür. Bu toprakların iade edilmemesi durumunda ise İran'ın, topraklarını kaptırdığı Rusya ile barışmayacağı ağızdan ağıza dolaşmaktadır³²⁵.

Rusya'ya karşı Osmanlı ile Fransa arasında bir sözleşmenin yapıldığı dedikodularına inanan İran, menfaat sağlayabilmek için bu kez Fransa ile yakınlaşmaya çalışmış, Fransa da bu durumu kendi menfaatine uygun görerek aynı şekilde yakınlık göstermiştir³²⁶. Öyle ki, daha önceleri Rusya karşısında Osmanlı-Fransa ittifakının kurulamayacağını düşünen İran, bu ittifakın gerçekten kurulduğu dedikoduları üzerine Fransa'ya her ne kadar olumlu bakmasa da menfaatleri gereği Fransa ile yakınlaşmaktan çekinmemiştir.

³²³ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 3.

³²⁴ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 3.

³²⁵ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

³²⁶ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

Mehmed Refi' Efendi, İran'ın izlediği politikaları da değerlendirmiş ve İranlıları İngiltere, Rusya ve Fransa karşısında çaresiz olarak görmüştür. İran'ın şimdiye kadar herhangi bir Hıristiyan devlet ile karşılaşmadıkları için nasıl diyalog kuracaklarını, izleyecekleri münasebetleri ve nasıl davranacaklarını bilemediklerini belirtmiştir. Bu yüzden de Fransa ile temaslarında başarılı olamadıklarını, dolayısıyla Fransa'nın tamamen Osmanlı tarafında yer aldığını ifade etmiştir³²⁷.

Bütün bu siyasi politikaların yanısıra Ref'i Efendi, Osmanlı topraklarında Frenk sanayisinin yayılmasıyla, daha çok menfaat elde edilebileceği düşüncesinde olup ekonomik faktörlerin de gözardı edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun için elçiler gönderilerek Avrupa'nın yakından takip edilmesinin uygun olacağını açıklamıştır. Refi' Efendi bu sırada Tahranda bulunan Fransız Konsolosu Lablonoş ve O'nun tercümanı ile gizli görüşmelerde bulunmayı ihmal etmemiştir³²⁸.

Bu görüşmelerde ise Fransızlar, İranlıları Napolyon'un isteğine uygun davranan, oldukça budala ve yalancı bir kavim olarak kötülemiştir. Ayrıca İranlılar'ın, yakında Fransızlar'ın eziyetlerine katlanmak durumunda kalacaklarını fakat Napolyon'dan bu konu hakkında henüz kesin bir talimat almadıklarını da ifade etmişlerdir³²⁹. Fransızlarla yaptığı bu görüşmelerin ardından Refi' Efendi, İran'ın kötü bir duruma düşmesini istemeyip onları Batılı devletlere karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda uyarmıştır.

Bütün bu söylenenler dikkate alındığı takdirde, Tahran'da Fransız Konsolosu Lablonoş ile yapılan görüşmeler sırasında Fransa'nın, İran aleyhinde birtakım planlarının olduğu öğrenilmiş, aynı zamanda İran'ın da Rusya ve Fransa arasında gidip gelen tutarsız davranışlarının olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine, İran ve Fransa'yı bir ittifak ortamında düşünemeyen Refi' Efendi, bu iki devletin birbirinden uzak tutulmasının, devletlerarası ilişkiler açısından daha uygun olacağına kanaat getirmiştir. Böylece Mehmed Refi' Efendi, Fransa'nın samimiyetine

³²⁷ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

³²⁸ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

³²⁹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

güvenmeyerek, başlangıçta düşündüğü Osmanlı-İran-Fransa ittifakından vazgeçip Fransa ve İran devletlerini birbirinden soğutmak için elinden gelen gayreti göstermiştir³³⁰.

İran'da uygulanan iç ve dış siyaseti dikkatli bir şekilde inceleyen Refi' Efendi, Azerbaycan ülkesinde bulunan altı-yedi bin Rus kuvvetinin bu topraklardan çıkarılmasında, İran kuvvetlerinin etkili olamayacağı kanısına varmıştır. Bu konuda İran'a yardım amacıyla, Fransızların İran topraklarına ayak basmalarıyla birlikte İran ile Fransa arasında ittifak kurulabileceğinden ve çeşitli hileler ile İran ve civarındaki toprakların tamamen Fransızlara geçebileceğinden endişe etmiştir³³¹.

İranlılar'ın, Hıristiyan devletlerden daha çok Osmanlılar'a karşı düşmanlıkları göz önünde bulundurulmuş, eğer arzu ederlerse Fransa dışında Osmanlı ile İran arasında bir ittifak kurmanın her iki devlet açısından daha yararlı olacağı Mehmed Refi' Efendi tarafından ifade edilmiştir³³². Çünkü, Rusya ve Fransa gibi iki kuvvetli düşmanın İran topraklarından Osmanlı sınırlarına yaklaşma ihtimalinin mümkün olabileceği düşünülmüştür.

Bu yüzden Refi' Efendi, Fransa ile İran'ın arasını soğutmak ve göz göre göre topraklarını yabancılara teslim etmelerini önlemek için İranlı temsilcilere ne diller döktüğünü anlatmıştır. Aynı zamanda Refi' Efendi, bu konuda evinde misafir olunan ve İran Devleti'nin emini olarak ülkeyi idare eden Hacı Muhammed Hüseyin Han, Şahın veziriazamı olan Mirza Şef'i, ayrıca diğer ileri gelen kişiler ile görüşmüştür. Avrupa'daki Hıristiyan devletleri kastederek, bu din düşmanlarına toprakların teslim edilmemesi hakkında uzun konuşmalar yapmıştır³³³.

Mehmed Refi' Efendi, İran devlet ricaliyle yaptığı gizli görüşmelerde, aslında Rusya'nın devletlerarası antlaşmaları çiğnemekte sakınca görmeyen bir devlet olarak tanındığını, buna rağmen devletlerarası hukuk kurallarına uygun bir devlet olduğunu belirtmiştir³³⁴. Buna karşılık, Fransa'nın ne sözüne ne de işine asla

³³⁰ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

³³¹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

³³² Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 4.

³³³ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, 823, nr. s. 5.

³³⁴ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, 823, nr. s. 5.

güvenilemeyeceğini ifade etmiş, Napoleon'un da hiçbir zaman faaliyetlerinde tutarlılık görülmeyip, iyi yada kötü ne söylerse söylesin sadece kendi menfaatini düşündüğünü ve diğer devletlerin düzeninin bozulması için bilinçli bir şekilde hareket ettiğini açıklamaktan çekinmemiştir³³⁵.

Fransa hakkındaki görüşlerini dile getirmeye devam eden Mehmed Refi' Efendi, geçmişte yaşanan olayları da delil olarak sunmuştur. Buna göre; Venedik Cumhuriyeti'nin bir zamanlar İran Devleti'nden daha güçlü, düzenli, cesur bir devlet iken Fransızların yardım ve koruma amaçlı olarak bu devletin içine nasıl sızdıklarını anlatmıştır. Üstelik bunu top ve tüfek kullanmadan, Venedik halkının arasına karışıp halkı kandırarak ülkeyi zaptettiklerinden bahsetmiştir. Fransızlar'ın bölgenin ileri gelenlerini ve zenginlerini soyarak hepsini esir ettiklerini ifade etmiş, bu örnekle yetinmeyerek Nemçe'deki olayları da açıklamıştır³³⁶.

Bu bağlamda, Mehmed Refi' Efendi'nin Belgrad'daki görevi sırasında Fransızlar, Nemçe Devleti ile savaşarak zorla Moldova kalesini istila etmişler, Nemçe'de yaşayan Macarlılar'ı, fiyat pahalılığı ve zulümlere uğrayan Bec ve civar halkını, Fransa tarafına çekerek bölgeye yeni bir yönetici arayışını başlatmışlardır. Üstelik Fransızlar, bu yöneticinin, Nemçe kralı olacağına, Fransa kralının olmasını tavsiye ederek, onları eski devletlerine karşı kışkırtma politikası izlemiştir. Refi' Efendi, bu olayları bizzat yaşadığını ve gözlemlediğini ifade etmiştir³³⁷. Böylece İranlılar, yaşanmış bu olaylardan ders alıp, aynı durumlara düşmemeleri, dostunu düşmanını iyi tanımaları konusunda Refi' Efendi tarafından bilgilendirilmiştir.

Mehmed Refi' Efendi, bütün bunların yanında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı da tutarsız bir politika izlediği konusuna açıklık getirmiştir. Ancak, Fransa'nın tek başına Osmanlı topraklarına yönelemediğini, buna cesaret edemediğini ve büyük bir seferi de göze alamadıklarını ifade etmiştir. Ne var ki Fransızların amaçlarından vazgeçmemiş olduklarını, İstanbul'a deniz ve karadan epeyce uzak mesafede olan Mısır'a gidip, Osmanlı hükümeti tarafından gönderildiklerini söyleyerek, sahte bir fermanla Mısır'a girmeyi başardıklarını anlatmıştır³³⁸.

³³⁵ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, 823, nr. s. 5.

³³⁶ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, 823, nr. s. 6.

³³⁷ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³³⁸ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

Devletler hukukuna aykırı hareket eden Fransızlar'ın bu davranışı, İstanbul'daki Fransız elçiliğine bildirilmişse de, elçilik tarafından bu durumda mutlaka bir yanlışlığın olduğunu, çünkü Napolyon'un okyanusa açılıp oradan Hindistan ve İngiltere üzerine gidecek olduğu belirtilmiştir³³⁹. Bu karışıklığı Fransa'ya yazarak açıklama yapacağını belirten Fransız elçiliğinin böylece zaman kazanmak istediği gayet açıktır.

Mehmed Refi' Efendi'nin ifadelerine göre; Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal ettiği anlaşıldığı zaman, Fransız elçiliği, bu işgalin olması gerektiğini açıklamaktan çekinmemiştir. Osmanlı elçisi, İranlılar'a, daha önceden yaşanmış olan bu olayları anlatırken bile hiddetlenerek, "*pervasızca hareket ederek, hiçbir devletten işitmediğimiz layık olmayan bir cevap vermişlerdir.*" cümlesiyle Fransızlara ne kadar kızgın olduğunu ortaya koymuştur³⁴⁰. Refi' Efendi, İranlı temsilcilerin, kendisini bir dost ve iyiliklerini düşünen hayırlı biri olarak kabul ettikleri için bütün söylediklerini dinlediklerini gözlemlemiştir. Ardından da görüşmeler devam etmiştir.

Bu bilgilerin haricinde, İran'daki yönetim konusuna da bir eleştiri getiren Osmanlı elçisi Refi' Efendi, İranlı temsilcilere; İran Devleti'nin İranlı halka fazla zulüm ettiğini ve beldelerdeki bu halkın perişan durumda yaşadığını, hatta askerlerin dahi devlete yüz çevirmiş olduğunu söylemiştir. Ayrıca konu tekrar Fransa'dan açılmış olup, Fransa'nın Diyarbakır'da adamlarını çoğaltmak için uğraştıklarını, gizli ve uyanık adamlarını saf olan İranlılarla değiştirerek bölgeye sızmaya ve Fransa'ya asker taşımaya çalıştıklarını belirtmiştir³⁴¹.

Üstelik, Mehmed Refi' Efendi, Fransız eski konsolosu Lablonoş'un, doğrudan İstanbul'a değil, gezi bahanesiyle İsfahan'a gitmeye niyetlenmiş olduğunu haber vermiştir³⁴². Bu durumun, İran için yakında bir tehlike yaratabileceği konusunda ise İranlı temsilcileri uyarmaya çalışmıştır. İranlılar'ın

³³⁹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³⁴⁰ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³⁴¹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³⁴² Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

yabancı devletlere karşı topraklarını korumak için hem Ruslarla barış içinde hareket edip hem de Fransızlara bu kadar yakınlık duymalarını da garip karşıladığını dile getirmiştir³⁴³.

Bu konuşmalardan anlaşıldığı üzere Mehmed Refi' Efendi'nin İranlı temsilcilere, Diyarbakır'daki Fransız tehlikesinden kendilerini korumaları gerektiği uyarısında bulunması üzerine, Osmanlı elçisinin bu konuşmaları İranlılar tarafından sert bir üslupla karşılık bulmuştur. Öyle ki Refi' Efendi'nin tabirine göre, kendisini herkesten çok akıllı, ünlü, hatta kendini filozof Eflatun'dan dahi fazla bilgili zanneden ve kıskanç biri olan İran veziriazamları Mirza Şefi', bu konuşmaya itiraz ederek, “*ya siz Fransa'ya niçin bu kadar hürmet ve rağbet edersiniz?*” deyince, Osmanlı elçisi Refi' Efendi de, Osmanlı ülkesinin İran ülkesi gibi küçük ve Hıristiyan ülkelerinden uzak bir ülke olmadığını, her taraftan düşmanla çevrili olduğunu anlatmıştır³⁴⁴.

Osmanlıların, tarih boyunca cihad ile uğraştıklarını da aktarmayı ihmal etmeyen Refi' Efendi, bu Hıristiyan devletlere karşı mücadele ederken, Osmanlı Devleti ile aynı dine mensup olan devletlerin de kendilerine ihanet ederek Hıristiyan devletlere yardımcı olduklarını, bu yüzden birtakım tehlikelerden korunmak için tedbirli davranmaları gerektiğini dile getirmiştir³⁴⁵. Burada Refi' Efendi, ihanet etmek kavramını, İran'ı kastederek kullanmıştır.

Konuşmaların devamında ise Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletler ile savaş halinde bulunduğu için, daima uyanık ve bilinçli olmak zorunda olduğunu söylemiştir. Yine bir imada bulunarak, Osmanlı Devleti'nin İran gibi, Avrupalı devletleri sebepsiz yere uzak mesafelerden birtakım zorluklarla memleketlerine davet etmediklerini belirtmiştir. Mehmed Refi' Efendi'nin bu haklı savunması üzerine İranlı temsilciler, bir kez daha ikna olup Osmanlı elçisinin söylediklerinin doğru olduğu ve dostluk amacı taşıdığı konusunda fikir birliğine varmışlardır³⁴⁶. Bu yüzden İranlılar, Osmanlı Devleti ile ittifak kurmanın kendilerine vacip

³⁴³ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³⁴⁴ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³⁴⁵ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 6.

³⁴⁶ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 7.

olduğunu, zira din kardeşi ve sınır komşusu olduklarını dile getirerek Mehmed Efendi'yi haklı bulmuşlardır.

Görüşmelerin devam ettiği sıralarda, Fransa'dan General Garden isimli bir elçi, İran'a gelmiştir. Tahran'dan Tebriz'e gelen Mehmed Refi' Efendi, önce General Garden ile sonra da tekrar şehzade Abbas Mirza ile görüşmüştür. Abbas Mirza, ilk olarak Fransa'nın Osmanlı topraklarından çok sayıda asker geçirmeyi teklif etmesi durumunda bunu kabul edip etmeyeceklerini sormuştur. Bu soruya uzun uzadıya ve izahlı bir cevap vermenin haddine düşmediğini belirten Mehmed Refi' Efendi, kendisinin Osmanlı Devleti'nde sadece aşağı rütbeli bir vak'anüvis³⁴⁷ olduğunu ifade etmiştir. Böyle önemli ve büyük işlerden haberdar olmadığı için, Abbas Mirza'nın sorusuna kesin bir cevap veremeyeceğini belirtmişse de bu konudaki düşüncelerini söylemekten de çekinmemiştir³⁴⁸.

Bu bağlamda Mehmed Refi' Efendi, Fransa'nın Rusya ile savaşabilmek ve Fransa'dan getireceği çok sayıda askerini Nemçe ve Rusya topraklarına hızlı bir şekilde aktarabilmek için, Osmanlı topraklarını kullanmasına Osmanlı Devleti'nin hiçbir surette yol vermeyeceğini kendi düşüncesi olarak ifade etmiştir. Osmanlı elçisi Mehmed Refi' Efendi, Abbas Mirza'nın kendisine bu soruyu sormasından, Fransız Generali Garden ile de böyle bir konu hakkında görüşmüş olduğu için, konsolosun Abbas Mirza'ya da bu konudan bahsettiğini anlamıştır³⁴⁹.

Konuşmalarının devamında ise Refi' Efendi, bu Frenk taifesi ve Fransa'nın hileli planlarının sonu olmadığını aktarmıştır. Aynı zamanda, çok sayıda asker geçirmek şöyle dursun, mümkün olduğu surette bir neferini dahi topraklara yaklaştırmamanın İslam dinine uygun olmadığını belirtmiştir. Bu devletlerin Venedik ve Nemçe gibi güçlü devletleri bile hile ve oyunlarla nasıl mağlup ettiklerini hatırlatmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın bu gibi tekliflerine kesinlikle razı olamayacağını ifade etmiştir³⁵⁰.

³⁴⁷ Vak'anüvis: Zamanında meydana gelen olayları yazmakla görevli resmi devlet tarihçisi. Şemseddin SAMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, 7. baskı, Çağrı Yay., İstanbul 1999, s. 1495.

³⁴⁸ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 8.

³⁴⁹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 8.

³⁵⁰ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 8.

Bu defa Abbas Mirza, söze başlamış, Mehmed Refi' Efendiye birkaç yıl önce İngiltere'den İran'a gelen elçi karşılığında, Hindistana elçi olarak gidip gelen Nebi Han ile konuşup konuşmadığını sormuştur. Refi' Efendi de, Nebi Han ile bir misafirhanede görüştiklerini, Hindistan'daki ihtilal olaylarını konuştuklarını ve Nebi Han'a birkaç bin asker verilse, O'nun bütün Hindistan'ı şahları için zaptedebileceğinden bahsettiğini anlatmıştır. Daha sonraları Nebi Han ile pek çok kez daha görüştiklerini ancak İran Devleti'nin iç işleriyle ilgili herhangi bir konu hakkında konuşmadıklarını ifade etmiş, Abbas Mirza'nın kendisinin ağzını aramaya çalıştığının da farkına vararak ona göre davranmıştır³⁵¹.

Abbas Mirza, kendine güvenir bir şekilde, Nebi Han'ın kendisine Hindistan'daki bütün halkın İran hakimiyetine tabi olmaya hazır oldukları ve hemen İran tarafından bir ordu gönderilmesini bekledikleri hakkında bilgi verdiğini söylemiştir. Zira, İngilizler ile dinlerinin ayrı olduğunu belirten Abbas Mirza, Hindistan'daki Afgan kabilesinin, İngiliz zulmüne karşı koymaya güçleri yetmeyeceği için az bir gayretle İran kuvvetleri ile bölgeyi zaptedebileceklerini anlatmıştır³⁵².

Abbas Mirza, Osmanlı elçisine Hindistan'ın İran tarafından zaptedilmesine nasıl bakacaklarına dair bir soru sormuştur. Bunun üzerine Osmanlı elçisi, devlet sınırlarını genişletmenin mutlak olduğunu, ancak halen İran topraklarında din düşmanları dururken başka tarafa sefer açmanın anlamsız olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu seferin, Rusları Müslümanların hakim olduğu topraklardan kovmak için tedbir olarak yapılması düşünülmüşse de bu konu hakkında net bir görüş belirtmeyeceğini söylemiştir³⁵³.

Abbas Mirza, Mehmed Refi' Efendi'ye sorduğu sorulardan sonra kendi düşüncelerini açıklamıştır. Buna göre; İran'ın Fransız askerlerinin topraklarından geçmesine müsaade etmeyeceğini dile getirmiştir. Kendi bakış açısıyla Fransa'yı değerlendirerek, aslında Fransa'nın tek isteğinin İngiltere'den intikam almak olduğunu ve bunun için de Hindistan'da toprak istila edebileceklerini belirtmiştir.

³⁵¹ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 8.

³⁵² Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 8.

³⁵³ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 8.

Fakat, Fransa'nın bu istila ettikleri toprakları tamamen İran'a teslim edecekleri konusuna da açıklık getirmiştir³⁵⁴. Abbas Mirza'nın bu ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, şimdiye kadar Osmanlı elçisi Mehmed Refi' Efendi'nin, Fransa'nın güvenilmezliğine dair bütün sözleri, İran üzerinde olumsuz bir etki bırakmamıştır. Dolayısıyla İran, yine de kendi düşünceleri doğrultusunda hareket etmeye devam etmiştir.

Zira, Rusya'nın da hakimiyet kurduğu alanları genişletmek için bunca yıldır İran topraklarına sahip olduklarını ifade etmiştir. Ruslar'ın ilgi duydukları bu toprakların hepsinden karşılıksız vazgeçmeleri teklifi ise resmi ittifaka aykırı görülmüştür. Tiflis, Şirvan ve Timur Kuyu Derbendi vs. gibi bölgelerin verimli, geniş ve menfaat sağlayabilecekleri yerler olduğunu belirtmiştir. Eskiden olduğu gibi İran tarafından Rusya'ya mühürlü senet verilmek üzere, Şosa, Banbek, Gümrü ve bu gibi Revan'a bağlı vilayetlerin İran'a teslim olması şartıyla anlaşma yapmak isterlerse yine Rusya ile anlaşabileceklerini ifade etmiştir³⁵⁵.

Bütün bu görüşmelerden anlaşılmaktadır ki İran, Osmanlı temsilcileri karşısında zaman zaman sert yaklaşımlarda bulunmuşsa da söz dinler bir tavır takınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'ni kendine küstürmemeye çalışmıştır. Fakat İranlı yetkililer, her ne kadar Mehmet Refi' Efendi'yi görüşmeler sonunda haklı bulduklarını ifade etmişlerse de, gerek Fransa gerekse Rusya ile olan ilişkilerine kendi menfaatlerini düşünerek yön vermeye çalışmışlardır. Üstelik gerektiğinde bu devletlerle ittifak teşebbüsünden de kaçınmamışlardır.

Bu gelişmelerin ışığında, İran'da Fransa-Osmanlı-İran tarafından oluşturulacak ittifak girişimleri görüşülmemiş, tam aksi olarak Fransa'nın ne kadar tutarsız bir politika izlediği ifade edilmiştir. Buna örnek olarak da Fransa'nın Osmanlı dostu iken nasıl Mısır'ı işgal ettiğine dikkat çekilerek, ona göre tedbirli davranılması gerektiği defalarca belirtilmiştir³⁵⁶.

Bütün bu görüşmelerden sonra Seyyid Mehmed Refi' Efendi, 1807 yılı içinde İran Şahı'nın Hoy Müftüsü Hacı İbrahim adında bir elçisi ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Hacı İbrahim, İran elçisi sıfatıyla, Osmanlı-İran-Fransa

³⁵⁴ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 9-10.

³⁵⁵ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 9-10.

³⁵⁶ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 9-10.

devletleri arasında yapılacak ittifakın görüşmeleri ile meşgul olabilmek için İstanbul'da bulunmuştur³⁵⁷.

Bu sırada ise, Napoleon'un Rusya ile barış yapmış olduğu ve bu suretle Fransız imparatorunun üçlü bağlaşma teklifinin sadece siyasi bir hileden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine İran elçisi Hacı İbrahim, iki ay kadar daha İstanbul'da kalmış, iki Müslüman devlet arasında Rusya'ya karşı görüşmelerde bulunduktan sonra herhangi bir olumlu sonuç elde edemediği için aynı yıl sonunda İran'a dönmüştür³⁵⁸.

Görüldüğü gibi Mehmet Refi' Efendi, Fransa hakkındaki düşüncelerini ifade ederek İran Devleti'nin kafasında bazı soru işaretleri bırakmayı başarmıştır. Özellikle Fransa'nın son anda Rusya ile anlaşması, Refi' Efendi'nin İran temsilcilerine söylediği sözlerin doğruluk derecesini gözler önüne sermiştir. Fakat bütün bu gayretlere rağmen Osmanlı-İran ittifakı gerçekleşmemiş, iki Müslüman devletin ortak düşman Rusya'ya karşı ittifak girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

II) YASİNCİZADE ABDÜLVEHHAB EFENDİ, İRAN'A SEYAHATI VE ELÇİLİĞİ'NİN OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

İran'a hakim olan Feth Ali Şah, Rusya'ya karşı devletini emniyet altına almak için Osmanlı-İran-Fransa arasında bir ittifak kurmak istemiştir. Bu amaçla İstanbul'a ilk önce Asker Han adında bir elçi göndermiştir. Bunun yanı sıra, hem bu ittifakın müzakereleri ile İstanbul'da meşgul olmak hem de ortak düşman Rusya'ya karşı iki devlet arasındaki ilişkilerin sağlamlaştırılması için Hıy Müftüsü Hacı İbrahim Efendi'nin de 1808 yılında İstanbul'a gönderildiğini daha önce ifade etmiştik³⁵⁹.

Sultan II. Mahmut ise Şehzade Abbas Mirza'nın mektubuna ve hediyelere karşılık olmak üzere “*ulemayi kiram ve mevali-i izamdan faziletli*” Yasincizade

³⁵⁷ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 9-10.

³⁵⁸ Mehmed Refi' Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 823, s. 9-10. ; F. Reşit UNAT, **a.g.e.**, s. 205.

³⁵⁹ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822. ; Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, s. 245.

Seyyid Abdülvehhab Efendi'yi³⁶⁰ Büyükelçi sıfatıyla, İran'a göndermiştir. Yanında ise Farisi tercüman olarak da yine “*ulemayi kiram ve müderrisin-i zevi'l ihtiramdan*” Bozoklu Osman Şakir Efendi'yi görevlendirmeyi uygun görmüştür³⁶¹.

Böylece hem iki devlet arasındaki dostluk bağları kuvvetlendirilerek ortak düşman Rusya'ya karşı bir ittifak sağlanmış olunacak, hem de Babanlı Abdurrahman Paşa'nın İran'a sığınmasından kaynaklanan sorun giderilerek, doğu sınırındaki birtakım sorunları görüşmek için ortam hazırlanacaktı. Bu amaç ile Osmanlı hükümeti tarafından bu sefaret heyeti oluşturulmuştur.

Bu sefaretnameyi kaleme alan Bozoklu Osman Şakir Efendi, eserine gerçekçilik ve bilimsellik katmak amacıyla, Üsküdar'dan Tebriz'e varıncaya kadar her bir menzil ve mahallin isimlerini saat saat kaydetmiştir³⁶².

Sefaretnamede gidilen yerlerin tasvirlerinin, açıklamaların ve resimlerin yer alması bu eserin hem dönemin tarihini hem de coğrafi ve fiziki özelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

Bu sefaretnamede yol boyunca varılan güzergahların, çoğu zaman isimleri ile birlikte resimleri verilirken, sayfa aralarındaki boşluklar da dikkat çeker ve bu yüzden eser, yarıda kalmış bir durumdadır³⁶³. Gerek sefaretnamedeki resimler ve üzerlerindeki resmi tanıtan küçük yazılar, gerekse eserdeki diğer tanımlayıcı yazılar bize o dönemi yansıtan önemli ve orijinal bilgilerdir. Dolayısıyla, sefaretname günümüzdeki bilimsel çalışmalara ışık tutacak niteliktedir.

Sefaret heyeti, İran'a ulaşabilmek için Anadolu'nun kuzeyini takip etmiştir. 19 Ekim 1810(20 Ramazan 1225)³⁶⁴ yani Ramazan ayının ortalarında, İstanbul'dan İran'a gitmek üzere hareket etmiştir.

³⁶⁰ Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, c. III , Yayına hazırlayanlar: Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, Sebil Yay., İstanbul, 1996, s.467/468.

³⁶¹ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁶² Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 8.

³⁶³ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁶⁴ Faik Reşit UNAT, Osmanlı Sefir ve Sefaretnameleri adlı eserindeki dipnotta 1872-1877 tarihleri arasında Tahran sefirimiz olan Abdülvehhab Efendi'nin İran Sefareti ile ilgili olmak üzere Mehmet Tahir Münif Paşa tarafından yazılan risaleden yaptığı alıntıda bu tarih 1226(1811) olarak ifade edilmektedir. Ancak Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 6 'ya bakıldığında bu tarih 20 Ramazan 1225 (M. 19 Ekim 1810) olarak geçmektedir.

İstanbul'dan hareket etmelerinden itibaren izlenen güzergah üzerindeki yer isimleri, sefaretnamede canlı bir üslup kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Gidilen bu yerler sırasıyla şunlardır. Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke Hanı, İzmit, Sapanca şeklinde devam etmiştir³⁶⁵.

Abdülvehhab Efendi, ilk olarak Üsküdar kıyılarını, Üsküdar'ın Beşiktaş semtinden ve Dolma Bahçe iskelesinden görünüşü olmak üzere, Şemsi Paşa Sarayı'ndan Kızkulesi'ne gelinceye kadar olan yerlerin tasvirini renklendirerek, minyatür tarzında resimlemiştir. Eserin önemli bir özelliği de, gidilen yerlerin fiziki yapılarıyla birlikte kısaca tarihi hakkında da bilgiler verilmiş olmasıdır.

Buna bir örnek verecek olursak; sefaret heyetinin tercümanı olan Osman Şakir Efendi, Sapanca üzerinden Geyve'ye giderken, Sakarya ırmağı üzerindeki köprüyü II. Bayezid'in yaptırmış olduğunu belirterek, II. Bayezid'e hayırlı dualarda bulunmuştur³⁶⁶.

Bu arada, Sakarya ırmağının akış yönü belirtilmekte olup, Çifteler Çiftliğinden çıkıp Kapulu karyesi, Saray karyesi ve Asi Mihalic'den Tuzaklı semtine dökülüp, Geyve'nin ilerisinden geçerek, Sapanca Gölü'nün birkaç saat uzağından aktığı ifade edilmiştir. (*Sapanca gölü'nün resmi için Bkz. Ek-7-*). Sakarya nehrine, etraftan pek çok akarsuyun karıştığı belirtilmiştir. Sefaretnamede, Geyve'ye gelindiği ve buradan altı saat sonra ise Taraklı'ya varıldığı resimlerden de anlaşılmaktadır. Ayrıca Taraklı'dan altı saat sonra Tirebolu'ya gidilmiş, burada Akşemseddin hazretlerinin türbesi ziyaret edilmiştir. Akşemseddin'in ruhuna fatiha okunduktan sonra hareket edilerek, sekiz saat sonra da Mudurnu'ya varılmıştır³⁶⁷.

Mudurnu'dan on bir saat sonra Bolu'ya gelinmiş, Sultan Abdülhamid Han'ın vezirlerinden olan merhum Ahmet Paşa'nın yaptırdığı saat kulesi ile Bolu'nun resmi de sefaretnamede yerini almıştır. Bolu'nun akabinde ise, Bolu ile Çaka Köyünün arasında bulunan Köroğlu Çeşmesine gelinmiş, buradan da hareket edilerek on iki saat sonra gece saat dörtte Gerede'ye varılmış, ancak eski

³⁶⁵ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁶⁶ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 25.

³⁶⁷ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 27,30,33.

dönemlerde adı geçen Gerede zindanı ve kalesinden eser bulunmadığı da ifade edilmiştir.³⁶⁸

Sırasıyla; Gerede, Bayındır, Çerkeşe gelindikten dokuz saat sonra Karacalar'da misafir olunmuş, özellikle Karacalar ile Karacaviran çarşı ve pazarının oldukça süslü, güzel olduğuna dikkat çekilmiş, bununla birlikte halkının gariban bir hayat sürdüğü gözlerden kaçmamıştır. Buradan on iki saat sonra Koçhisar'a ulaşılmış, bir gece burada dinlenilmiştir. Koçhisar'dan, dokuz saat sonra ise Tosya'da bağlar arasına gelinmiş, Tosya'nın kuzeyinde ve doğusunda yükselen kayalar göze çarpmıştır. Tosya'dan on saat sonra, Hacıhamza karyesine gelinmiştir. Hacıhamza karyesi, Kızılırmak kenarında sur içinde yetmiş-seksen haneli bir yerleşim yeridir. Bu arada verilen bilgiler doğrultusunda Tosya'dan Osmancık'a varıncaya kadar on sekiz saatlik mahallerde ibadet edilecek herhangi bir mekanın olmadığına dikkat çekilmiştir.³⁶⁹

İran'a giden Osmanlı sefaret heyetinin yolculuğu devam etmiş, Hacıhamza ile Osmancık arasında bulunan Sarmaşıkkaya'ya denilen mevkiye ulaşılmıştır. Bölgenin fiziki yapısıyla ilgili olarak; Bozoklu Osman Şakir Efendi tarafından, Osmancık ile Hacıhamza mevkiileri arasında bulunan Sarmaşıkkaya'nın on minare yüksekliğinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Abdülhamid öncesi dönemlerdeki vezirlerden olan Darendeve Mehmed Paşa'nın, Kızılırmak'tan bu bölgeye iki defa geçmek zorunda kaldığını, bu şahsın da kendisine; bu mevkiide kılavuzsuz bir şekilde ilerleyen pek çok yolcunun ve ticaret kervanlarının sefil bir şekilde bu korkunç uçurumdan düşerek hayatlarını kaybettiklerini bildirdiğini ifade etmiştir. Bu yüzden Mehmed Paşa'nın Sarmaşıkkaya'da barut ile sağlam bir köprü yaptırdığını ve bunun için Allah katında bol sevap alacağını belirtmiştir³⁷⁰. Böylece bölgenin ne derece tehlikeli bir yer olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. (*Sarmaşıkkaya'nın resmi için Bkz. Ek-5-*)

Yine bu bölgeye III. Selim, annesinin geçişi sırasında hayvanların ayaklarının takılıp düşmelerini önlemek için beş altı metre yüksekliğinde kazıklar çaktırarak kazıklar üzerinde öyle dayanıklı duvarlar yaptırmıştır ki bunun hayret

³⁶⁸ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 40, 43, 44, 47.

³⁶⁹ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 56, 58, 60.

³⁷⁰ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822, s. 68-69-70.

edilecek özellikte olduğunu ifade edilmiştir³⁷¹. Böylece yolculuk esnasında sefaret heyetinin karşılaştığı sıkıntılar da dile getirilmiştir.

Daha sonraki mevki ise Osmancık olup, ismini Abbasi halifeleri zamanında Melik Danişment Gazi'nin alemdarı olan Osmancık'tan almıştır. Öyle ki Osmancık, bu kaleye tüccar kılığında girerek kalenin beyini katletmiştir. Bu yüzden buradaki kaleye Osmancık ismi verilmiştir. İki gün İki gece burada kalınmış ve üçüncü gece saat altıda yola çıkılmıştır³⁷².

Osmancık'tan sonra Dingil Hüseyin Derbendi'ne gelinmiş, buradan da on altı saat sonra Merzifon'a varıldıktan sonra Amasya'ya ulaşılmıştır. Yolculuk sırasında Merzifon'a kadar gidilen yerler, kısaca tarihi ve coğrafi özellikleri ile birlikte aktarılmıştır. Ancak Merzifon'dan sonra takip edilen mahaller ile ilgili açıklamalara yer verilmemiş olup, sefaretnamede sadece resimlerinin olduğu görülmektedir. (*Merzifon'un resmi için Bkz. Ek-6-*)

İran'da izlenen güzergah ise Zayigan, Siyalhan, Ebher, Kazvin, Kışla ve Tahran güzergahı olup sefaretnamede, bu mekanlarla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamış, bu isimler sadece renkli resimler olarak yer almıştır³⁷³. (*Tahran'in resmi için Bkz. Ek-9-*).

İzlenen seyahat güzergahı bu şekilde belirtildikten sonra Abdülvehhab Efendi'nin İran sefaretinin Osmanlı-İran ilişkilerine etkisinden söz etmek gerekecektir.

Osmanlı topraklarından İran'a giden sefaret heyeti tarafından götürülen namede, ortak düşmanımız olan Ruslar'a karşı ortak hareket edilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca elçimiz, İran'a Kars sınırındaki Osmanlı memurlarına iyi davranılması ve İranlılar'ın Baban Paşalarına müdahale etmemeleri gerektiğini bildirmiştir. Buna karşılık İranlılar da Baban paşalarının İran'ın yetkisi ile seçilmesini ve Bağdat valilerinin İranlılar'a iyi davranmalarını istemiştir³⁷⁴.

³⁷¹ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁷² Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822 s. 49-52.

³⁷³ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁷⁴ Behçet Kemal ÇAĞLAR-Sadi IRMAK, **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, II**, İstanbul 1973, s. 352.

Osmanlı-İran arasında huzursuzluk yaratan konular ve İran'a geliş nedeni, Osmanlı Sefiri Abdülvehhab Efendi tarafından açık bir şekilde belirtilmiş³⁷⁵ olmasına rağmen İran tarafından sorunlara net bir cevap verilmediği görülmüştür. Üstelik İran katı tavırlarını sürdürmeye de devam etmiştir.

Rusya'nın, özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya ve İran toprakları üzerinde nüfuzunu artırdığı bir dönemde İran'ın Osmanlı Devletini de karşısına alması dikkat çekmektedir. Halbuki, Abdülvehhab Efendi'nin İran'a elçi olarak gönderilmesinden iki yıl önce 1808 yılında İran tarafından İstanbul'a Hoy Müftüsü Hacı İbrahim Ağa, ortak düşman Rusya'ya karşı Fransa'nın da içinde bulunduğu, Osmanlı ile bir ittifak kurabilme ümidiyle gönderilmiştir³⁷⁶. Ancak Abdülvehhab Efendi'nin ittifak kurabilmek amacıyla İran'a gitmesi durumunda, aradan henüz iki yıl geçmiş olmasına rağmen, İran tarafında oyalayıcı bir tutum sergilenmiştir. Buna sebep olarak ise Osmanlı Devleti'nin Rus baskısı altında kalmasından dolayı yaşadığı sıkıntılı durumun değerlendirilip, bu ittifakı kurmak zorunda olduğunun düşünülerek, taviz koparabilmeyi amaçlamasından kaynaklandığını söylenilebilir.

Abdülvehhab Efendi, İran'ın bu belirsiz tutumları karşısında Tebriz'de Rusya'ya karşı savaş hazırlığında bulunan Abbas Mirza'nın yanına gitmiştir. Fakat İran ileri gelenleri ile yapılan toplantı sırasında Bağdat ve Irak'ta yağmalanan malların durumu tartışma yaratmış, ayrıca İranlılar'ın Baban Paşaları'na ve Şehrizer'a müdahaleleri konusunda ise şikayet kabul etmemeleri ilişkileri daha da gerginleştirmiştir³⁷⁷.

Ancak sorunların çözümlenememesi üzerine belki bir sonuca ulaşılabilir amacıyla ziyaretin uzatıldığı sırada Osmanlı Devleti'nin Rusya ile 1813 Bükreş Antlaşmasını³⁷⁸ imzalamış olduğu haberinin gelmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin kendi aleyhinde Rusya ile bir antlaşma imzaladığını düşünen İran ile ilişkiler

³⁷⁵ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁷⁶ Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, s. 245.

³⁷⁷ Yasincizade Abdülvehhab Efendi, **Sefaretname-i İran**, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

³⁷⁸ Antlaşma Metni için Bkz..Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. XI, sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974, s. 305-317. ; Reşat Ekrem KOÇU, **Osmanlı Muahedeleri**, İstanbul 1934, s. 134-135. ; İsmail Hami DANIŞMEND, **a.g.e.**, s. 100-101. ; Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, c.V, 4. baskı, Ankara 1983, s. 100.

daha da gerginleşmiştir. Bunun üzerine bir sonuç alınamayacağını anlayan Osmanlı sefaret heyeti, Erzurum seraskeri Ahmet Paşayı görmek bahanesi ile Tebriz'den derhal ayrılmak durumunda kalmıştır³⁷⁹.

Neticede, Osmanlı ve İran Devletleri'nin mücadele ettiği ortak güç Rusya'dır. Buna rağmen bir türlü ittifak kuramayışlarının temel nedeni olarak yine büyük devletlerin çıkarları uğruna bu topraklarda uyguladıkları politikaları gösterilebilir. Abdülvehhab Efendi'nin bir umut ile Tahran'da bulunma süresini uzatması, Osmanlı'nın İran ile ilişkilerin düzeltilmesi için ne kadar olumlu yaklaştığının bir göstergesidir. Buradan anlaşılmaktadır ki, Osmanlı sefaret heyeti İran karşısında olumlu yaklaşımlarda bulunmuş ancak tavizkâr bir tutum da sergilememiştir. Zaten bu durumun da farkında olan İran tarafı yine davranışlarında değişiklik göstererek Abdülvehhab Efendi'nin İran elçiliğinden sonra, İran tarafından 1813 yılında Mirza Rıza Han ve 1817 yılında ise Muhib Ali Han'ı hediyelerle birlikte İstanbul'a göndermişse de yine her iki tarafı memnun edecek kararlar alınamamıştır³⁸⁰. Böylece II. Mahmut'un İran ile Rusya'ya karşı ittifak kurma girişiminden olumsuz bir sonuç alınmıştır.

III) ESAD EFENDİ VE TAKRİRİ

1823 yılında Erzurum Antlaşması'nın imzalanmış olması, Osmanlı-İran devletleri arasında yaşanan sorunların tam anlamıyla son bulduğu anlamına gelmemiştir. Yine bu antlaşmada uygulamaya konulmayan maddeler, iki devlet arasındaki problemlerin yeniden başlamasına kaynaklık etmiştir. Fakat gerginlikler daha önceki dönemlerdeki gibi savaş ortamında değil, karşılıklı görüşmeler şeklinde yaşanmıştır.

İki taraf arasında dostluğun sağlanması, Erzurum antlaşmasında yer alan maddelerin İran tarafından yerine getirilmesi ve İran ile Türk hudutları üzerinde çıkan sorunların sebeplerini öğrenmek üzere Esad Efendi 1825 yılında Osmanlı Devleti tarafından İran'a elçi olarak gönderilmiştir³⁸¹.

³⁷⁹ Mufassal Osmanlı Tarihi, c. V, İstanbul 1962, s. 2866.

³⁸⁰ Faik Reşit UNAT, a.g.e., s. 245.

³⁸¹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 1072/2 Esad Efendi'nin hayatı, eserleri ve vakanüvisliği sırasında ele aldığı 1821-1826 tarihleri arasındaki olaylar hakkında bilgi sahibi olabilmek için Bkz. Sahhaflar Şeyhi-Zade Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, **Vak'anüvis Esad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1241/1821-1826)**, Neşre Haz., Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.,

Sorun yaratan konuyu biraz açıklayacak olursak; her iki taraf arasında oluşan problemler neticesinde imzalanan 1823 Erzurum Antlaşmasına göre, İran daha önce ele geçirdiği toprakları geri verecekti. Fakat bazı yerler İran tarafından boşaltılarak Osmanlı'ya geri verilmişse de, Osmanlı topraklarından Van eyaletine dahil olan Hakkari aşireti sancağı ile Mahmudiye diğer adıyla Zuşab sancağı gibi yerler teslim edilmemiştir³⁸².

Esad Efendi, İranlı temsilcilerden bu yerlerin hemen Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini istemiş, neticede verilmesi gereken kaza, kasaba, kura ve kalelerin Osmanlı tarafına teslim olunup devletlerarası dedikodunun önlenmesi için karar alınmıştır. Fakat Hakkari semtinde bulunan kalelerin daha sonra da tartışma konusu olacağı bilinmekle birlikte İran sınırları içine girmiş olan yerlerin Osmanlı toprağı olduğu konusu gerçeklik kazanmamıştır. İranlılar tarafında Mahmudiye sancağı semtinde olan Kutur kalesinin dahi İran toprağı olduğunun bilinen bir konu olup, bu kalenin yıkılmak şartıyla terk edileceği belirtilmiştir³⁸³.

İran tarafından Osmanlı'ya teslim olunan Hakkari bölgesindeki kalelere ise İran müdahale etmeyecekti. Ayrıca Hakkari ve Zehab sancaklarına İran Devleti memurları tarafından müdahale olunmayacağı konusunda senet verilmiş, bu senet Osmanlı memurları tarafından da onaylanmıştır³⁸⁴.

Buradan anlaşıldığına göre İran, Hakkari bölgesindeki kalelerin kesin olarak Osmanlı toprağı olduğunu kabul etmeyip buraları İran toprağı olarak görmekte ve şimdiye kadar Osmanlı dahilinde bulunduğu için de buradaki kalelere ve Van eyaletindeki Zehab ile Hakkari sancaklarına müdahale etmeyeceğini kabul etmiştir. Böylece İran, Osmanlı topraklarında yaratacağı bahaneler için kendisine bir nevi açık kapı bırakmıştır.

İstanbul 2000.; ayrıca Bkz. Münir AKTEPE, "Esad Efendi", **İ.A.** c. IV, M.E.B., İstanbul 1988, s. 363-365. ; Ziya YILMAZER, "Esad Efendi Sahaflar Şeyhizade(1789-1848)", **İ.A.**, c. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 341-344. Eserlerinin devamı ve içeriği hakkında bu makaleden faydalanılabilir.

³⁸² B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 1083/19.

³⁸³ B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 1083/19.

³⁸⁴ B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 1083/19 (Galib Paşa merhumun kalemi olup tehir olunmayarak geriye kalıp Babıaliden mukaddemce irsal buyurulmuş olan sened suretidir.)Bu vesika Erzurum Antlaşmasından sonra İran'ın daha önce ele geçirdiği yerleri -Mahmudiye sancağındaki Kutur kalesi, Hakkari ve Zehab sancakları- iade etmemesi üzerine yazılan bir vesikadır.

Esad Efendi'nin, İran'daki sefirliği sırasında edindiği bilgileri ve görüşmeleri içeren takriri, bir bakıma o dönemdeki Osmanlı-İran devletlerinin birbirlerine karşı tavırlarını, siyasetlerini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

*İran'dan avdet eden Hazinedarbaşızade Esad Efendi'nin İran sefirliği sırasında elde ettiği bilgileri resmi yazı ile bildirmesi (takriri)*³⁸⁵:

Esad Efendi'nin Bağdat'a gönderilmesi, Bağdat valisinin İranlı tüccar ve ziyaretçilere yaşattığı zorlukların İran tarafından Osmanlı'ya bildirilmesi üzerine olmuştur. Ayrıca Erzurum Antlaşmasına göre, Osmanlı'ya devredilmesi gereken Kürdistan yöneticilerinin İran tarafından atanması ve İranlılar'ın buradaki aşiretlerden vergi almalarından dolayı birtakım sınır sorunlarının ortaya çıkması Esad Efendi'nin görevlendirilmesinde etkili olmuştur³⁸⁶.

Esad Efendi, ilk olarak Bağdat valisi ile İran arasında kavgaya neden olan durumları tespit etmek ve İran tarafına geçen Kürdistan Paşalarının tekrar Bağdat tarafına geçmelerini sağlamak için gayret sarfetmiştir. Baban Mutasarrıfı Mahmut Paşa'ya gizlice mektup yazmış, mektubunda Bağdat'a dönerek Osmanlı'ya tabi olmalarını istemiştir. Bunun üzerine, buradaki paşalarla yapılan gizli yazışmalarda, paşalar kendilerini güvende hissetmediklerini, bazen de İran'dan korktuklarını ifade ederek gelmeyi kabul etmemişler ancak ileride bir sağlanacak bir görüşme yoluyla, manen ve bedenen Osmanlı'ya tabi olacaklarını ve hizmet edeceklerini belirtmişlerdir. İran tarafında yer almalarının nedenin zorunluluktan ve korkudan dolayı olduğunu belirtmeleri üzerine bu konunun çözümünün daha sonraya bırakılması düşünülmüştür³⁸⁷.

Burada dikkatimizi çeken nokta şudur ki Kürdistan paşaları, her ne kadar İran tarafından bir baskıyla karşılaşıyorlarsa da her fırsatta içinde buldukları durumları değerlendirerek iki devlet arasında kesin olmayan bir siyaset izlemeyi politika haline getirmişlerdir. Aslında İran da, bu durumun farkında olup olaya bir çözüm getirmeyerek belirsizlik safhasında bırakmış, Osmanlı ile olan ilişkilerinde bu Kürt aşiretleri kullanarak isteklerini gerçekleştirme peşinde koşmuştur.

³⁸⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Yayına hazırlayan: Dündar Günay, c. XII, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s. 318.

³⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 318.

³⁸⁷ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 25. , Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 318.

Osmanlı Devleti tarafından İran Veliahdı Abbas Mirza'dan, Bağdat valisi ile İran arasındaki sorunların ve Kürdistan Paşaları'nın Osmanlı-İran arasında yer değiştirme durumlarının görüşülmesi için, Bağdat'a bir memurun gönderilmesi istenmiştir. Bu istek, İran tarafından iki görevlinin ancak beş ay sonra Bağdat'a gönderilmesiyle yerine getirilmiştir. Bunlar İran tarafında iki yıldır tutuklu bulunan Kürdistan Paşalarından Abdullah Paşa ile Hüseyin Kulu Han namındaki kişilerdir. Bağdat valisi huzurunda toplanan mecliste, Osmanlı yetkilileri ile bu şahıslar arasında görüşmeler yapılmıştır. İran temsilcileri bu konuların Bağdat'ta çözülme imkanının olmadığını söylemiş, Bağdat Paşası da bu temsilcilerden kendisi hakkındaki şikayetlere delil göstermelerini istemiştir³⁸⁸.

Esad Efendi, İranlılar tarafından iddia edilen şikayetlerin hepsinin asılsız olduğunu düşünmemiştir. Öyle ki, bazı bölgelerde İran ziyaretçilerinden vergi ve kayık geçit parası alındığı, cenazelerinin öldüğü yere gömülmesine dair ruhsatların, Bağdat Paşası tarafından parçalara ayrılarak çeşitli kişilere satışı yapıldığı ve Esad Efendi'nin Bağdat'a gidişine kadar alınan gümrük vergisinin bazı eşyalarda %4'ten fazla olduğu anlaşılmıştır. Bu konuların ortaya çıkması sonucunda ise Bağdat Paşası tarafından bunların küçük sorunlar olduğu ve halledilebileceği belirtilmiştir³⁸⁹. Bu durum göstermektedir ki, sadece İranlı yetkililer değil, zaman zaman Osmanlı tarafından da görevlerini tam olarak yerine getirmeyen yetkililer olmuştur. Ancak bu durum, daha çok İran'ın kurallara uymaması sonucu tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Kürdistan meselesinin görüşülmesi sırasında ise İranlı temsilciler, bu konuda karar verme yetkilerinin olmadığını belirterek, asıl görevlerinin Esad Efendi'yi Tebriz'e götürmek olduğunu beyan etmişlerdir. Bunun üzerine Esad Efendi, Bağdat'ta çözüme varılamayacağını anlayarak Bağdat valisiyle görüşmüş ve İran memurlarıyla birlikte Tebriz'e doğru yol almıştır. Hareketlerinin otuz birinci günü Tebriz'e varmışlardır. Ancak Abbas Mirza, daha önce Şah'ın bulunduğu Sultaniye'ye gitmiş olduğundan, Esad Efendi'nin gelişinden memnuluk duyduğunu

³⁸⁸ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 26. ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 319.

³⁸⁹ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 26. ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 319.

belirterek, ayrıca kendisi dönene kadar Tebriz’de kalmasını rica etmiş, hizmetine de naibi olan oğlu Behram Mirza’nın tayin edildiğini bildirmiştir³⁹⁰.

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Abbas Mirza, Esad Efendi ile yüzyüze görüşmekten çekinmiş olmalı ki, birkaç gün sonra gönderdiği mektupta kendisinin Şah’ın yanında bir süre daha kalması gerektiğini bundan dolayı isteklerinin neler olduğunu mektup yoluyla sormuştur. Çünkü, daha önceki Osmanlı elçileriyle olan görüşmelerde İranlı yetkililer tarafından her ne kadar söz dinler bir tavır sergilenmişse de, alınan kararlara uyulmadığı görülmüştür. Halbuki, mektup yoluyla iletişim sağlayan Abbas Mirza, gerçek düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilmiştir.

Ayrıca Abbas Mirza, bu mektubunda, Bağdat valisinin İranlı tüccar ve ziyaretçilere anlaşma şartlarına göre davranmamasından kaynaklanan düşmanlıklarından da bahsetmiştir. Esad Efendi, okunan bu mektup üzerine, meselenin daha önce zaten Bağdat’ta görüşüldüğünü ve buna yönelik tedbirler alınacağını belirtmiş, Bağdat valisi veya herhangi bir görevlinin vergi aldığıının ispatı halinde, alınan ücretin derhal geri verileceğini belirtmiştir. Tebriz’e gelme nedeninin ise Kürdistan meselesini görüşmek olduğunu tekrar etmiştir³⁹¹.

İranlı yetkili Mirza Tabi, İran’ın Kürdistan’ı zaten anlaşma gereği Osmanlı’ya terketmiş olduğunu belirtip, aşiretlerden önceden beri alınan vergiler haricinde İran’ın bölgeye ayrıca bir müdahalesi olmadığını söylemiştir. Bu konunun da zaten şartlar dahilinde olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Ne var ki, Esad Efendi, bu durumun anlaşmalarda ayrı bir madde olarak ele alınmadığını, ancak Kürdistan şartlarına ek bir madde olarak belirtilip, her iki tarafın yaylak ve otlığına geçen olur ve vergileri konusunda bir karışıklık çıkarsa bu sorunun büyütülmeden İran ile Bağdat valisi arasında görüşülerek halledilmesine karar verilmiş olduğunu üstüne basarak hatırlatmıştır. Esad Efendi, İran’ın şartlara aykırı olarak Kürdistan’a görevliler gönderip, aynı zamanda ileri gelen Osmanlı emirlerinden olan Baban Mutasarrıfı Mahmut Paşa’dan da zorla vergi aldığını belirtmiştir³⁹².

³⁹⁰ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 27. ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 327.

³⁹¹ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 28.

³⁹² Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 322.

Esad Efendi, vergilerin ancak Kürdistan aşiretinin İran toprağına geçmesi halinde alınabileceğini söylemiş, bunun yanısıra İran'ın Kürdistan üzerinde bir iddiası olup olmadığını da öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine mecliste bulunan Mirza Tabi ve Kadı Mirza Mehdi, İran'ın vergilerden başka bir isteğinin bulunmadığını belirtmişlerdir³⁹³. Buradan da anlaşılmaktadır ki İranlı yetkililer, daha önce yapılan anlaşmalara göre Süleymaniye ve Kürdistan topraklarının Osmanlı toprağı olduğunu kabul ettikleri halde burada oturan aşiretlerden vergi alınması konusunda İran Devleti'ni haklı görmüşlerdir.

Esad Efendi, konuya açıklık getirmesi bakımından şu görüşünü ileri sürmüştür: Buna göre, ne İran topraklarından Bağdat kışlağına gidenlerden, ne de Kürdistan'dan İran yaylalarına gelenlerden vergi alınacaktı. Veya her iki taraftan aşiretler, birbirinin toprağına gidip gelmeyecekti. Ayrıca Baban ve Zehab bölgesi Kürtlerinden İran'ın tamamen el çekmiş olarak ve artık hiçbir surette işlerine karışılmayacağını bildiren yazıların İran tarafından kendisine verildiği takdirde bu yazının bir nüshasını Bağdat valisine gönderip bir nüshasını da yanına alarak İstanbul'a götüreceğini ifade etmiştir³⁹⁴. Böylece İran temsilcileri görüşülen konuları aynen Abbas Mirza'ya ileteceklerini belirtmiş ve toplantı sona ermiştir. Ertesi günü bu karar Abbas Mirza'ya bildirilmiş ve cevap ise on sekiz gün geçtikten sonra Osmanlı tarafından Hüseyin Kuli Han aracılığıyla Esad Efendi'ye iletilmiştir.

Abbas Mirza cevabında, dostluğun devamı ile ilgili sözlerinden sonra şu ana kadar vergiler haricinde Süleymaniye'nin işlerine müdahale edilmediğini, bundan sonra da edilmeyeceğini ve işlerinin uzamasından dolayı Tebriz'e gelemediği için çok üzgün olduğunu belirten ifadelere yer vermiştir. Bazı konuları iletmesi için de Revan Serdarı Hüseyin Kuli Han'ı görevlendirdiğini belirtmiştir³⁹⁵.

Daha sonra Esad Efendi'nin, Hüseyin Kuli Han'ı yanına davet etmesiyle gerçekleştirilen görüşmelerde Esad Efendi, Abbas Mirza'nın ifade ettiği konuların zaten bilinen şeyler olduğunu, ancak Kürdistan'dan alınan vergiler konusundan

³⁹³ Emine GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 29.

³⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 323-324.

³⁹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 323-325.

hiç bahsetmediğini belirtmiştir. Ayrıca Hüseyin Kuli Han'a, Abbas Mirza'nın bu konuda herhangi bir şey söyleyip söylemediğini, kendisine iletilecek olan ve Şah tarafından mektupta bahsedilen bazı konuların neler olduğunu, bütün bunlarla birlikte Esad Efendi, Tebriz'e gelmesinin ne gibi bir sonuç ortaya çıkardığını sormuştur³⁹⁶.

Bunun üzerine Hüseyin Kuli Han, Abbas Mirza'nın Kürdistan'a müdahalesinin olmadığını, o bölgeye İran tarafından zabıt tayin edilmediğini, Bağdat valisinin anlaşma şartlarına uyması ve İran'a hürmet etmesi halinde Abbas Mirza'nın da anlaşma şartlarına aykırı davranmayacağını belirtmiştir. Ayrıca, her iki devletin aşiretleri, eski tarihlerden beri yaylak ve kışlaklara gidip geldiklerinden, bunları önlemenin yersiz olduğunu, bu durum karşısında her iki taraftan da vergilerin alınabileceğini, bundan dolayı buradan Kürdistan'a müdahale edilmiş gibi bir sonucun çıkmayacağını ifade etmiştir³⁹⁷. Hüseyin Kuli Han, Esad Efendi'nin İstanbul'dan Abbas Mirza'ya herhangi bir resmi yazı getirmediğin, dolayısıyla bu konuda kendisine yazılı bir çözüm önermemesinin normal olduğunu belirterek Esad Efendi'ye gönderilen kağıdın sadece İstanbul'a dönebilmesi için bir izin niteliği taşıdığını ifade etmiştir³⁹⁸.

Anlaşılmaktadır ki, İran yönetimi Osmanlı sınırındaki aşiretlerle bağlantısını bir türlü kesmek istememektedir. Çünkü, bu aşiretleri kontrolü altında tutup herhangi bir savaş sırasında kuvvet olarak kullandığı gibi, vergi almak suretiyle de devlet hazinesine gelir oluşturmaktaydı. Bu yüzden İranlı yöneticiler, Kürdistan'da yaşayan aşiretlerden vergi almayı gayet doğal karşılamış, bu durumu ise toprak ihlali olarak görmemekte ısrar etmiştir.

Hüseyin Kuli, Han sözlerine devam ederek bu aşiretlerden alınan vergilerin sonradan ortaya çıkan bir konu olmadığını, bu vergilerin Zend Kerim Han zamanından beri alındığını ve doğrudan İran Şahının hazinesine gönderildiğini belirtmiştir. Hatta, kendisi Süleymaniye'de aşiretlerden topladığı vergileri Abbas Mirza'ya gönderdiğini ifade etmiş ve olayın meşruluğunu kendince kanıtlamaya

³⁹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 325.

³⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 325-326.

³⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 325-326.

çalışmıştır. Bu konuşmalardan sonra görüşmelere gerek kalmadığını, kendisinin sınıra gidiş sırasında Abbas Mirza tarafından yol gösterici olarak görevlendirildiğini söylemiştir³⁹⁹.

Bunun üzerine, ertesi günü Kaymakam Ebul Kasım, Kadı Mirza Mehdi ve Müstemfi Mirza Mehmet Tabi Efendiler, Esad Efendi ile vedalaşmaya geldikleri sırada yine Kürdistan meselesi açılmış ve Esad Efendi de bazı görüşlerini açıklama fırsat bulmuştur. Esad Efendi, Abbas Mirza'nın anlaşma maddelerine uymadığına dair Bağdat valisini suçladığını, fakat aynı şekilde İran Devleti'nin de şartlara uymadığını ifade etmiştir. Sözlerine devam ederek, İran'ın Kürt aşiretlerinden el çekmemek için Bağdat valisine suçlamalarda bulunduğunu, Bağdat valisinin İran için yaptığı şikayetlerde haklı olduğunu söylemiştir. Kürdistan meselesi çözülmedikçe, İran ile Osmanlı arasındaki sorunların da kesin olarak çözülemeyeceğini dile getirmiştir⁴⁰⁰.

Esad Efendi'ye göre Bağdat valisi, Osmanlı hükümetine bağlı olduğundan İran'ın istekleri doğrultusunda hareket etmesi mümkün değildir. Ayrıca, İran Kürdistan'dan çekilmedikçe bundan sonra İran'a güvenilmeyeceği ortada olup, Esad Efendi tarafından Bağdat valisi için yapılan şikayetlerin yerinde olmadığı ifade edilmiştir⁴⁰¹. Bu sözler üzerine İranlı yetkililer, verecek bir cevap bulamamışlardır.

İşte bu sırada, İran'ın asıl isteği ortaya çıkmıştır. Görüşmelerin başından beri Esad Efendi, Kürdistan sorununa dikkat çekmeye çalışmış, İranlı yetkililer ise sürekli Bağdat valisini şikayet etmişlerdir. Bundan sonra İran'a güvenilemeyeceğine dair gösterilen kararlı tutum üzerine, İranlı yetkililer gerçek niyetlerini dile getirmişlerdir. Buna göre, resmen Bağdat valisinin değiştirilmesini istemişlerdir⁴⁰².

İranlılar, eğer bu istekleri yerine getirilirse Kürdistan aşiretlerinin vergisinden dahi vazgeçebileceklerini ve bir daha bu konun söz konusu bile olmayacağını söylemişlerdir. Esad Efendi, bu isteklerinin olacağına dair senet verirse, kendilerinin

³⁹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 326.

⁴⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 326.

⁴⁰¹ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 327.

⁴⁰² Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 327.

de senet vermeye yetkili olduklarını belirtmişlerdir. Açıkça anlaşılmaktadır ki görüşülen konular hakkında daha önce herhangi bir yetkiye sahip olmadıklarını söyleyerek vakit kazanmaya çalışan İranlılar, kendi istekleri söz konusu olduğunda bu kez karar alma yetkisine sahip olduklarını söylemekten çekinmemişlerdir⁴⁰³.

Buna karşılık Esad Efendi de kendisinin devlet tarafından bu konuda yetkili kılınmadığını, ayrıca bu maddenin yerine getirilemeyeceğini söylemiştir. Çünkü, bu değiştirme işleminin ancak Osmanlı Padişahı'nın arzusuyla olacağını ve bu teklifin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Öyle ki, Bağdat valisinin, başka bir sebepten dolayı görevinden alınması gerekse bile, İran tarafının böyle bir niyeti olduğu artık bilindiği için bu değiştirme işleminin de yapılmayacağını vurgulamıştır⁴⁰⁴.

Diğer taraftan Kürdistan'ın Osmanlı'ya bırakılmasının zaten anlaşma şartlarında yer aldığını, böyle bir bahanenin ortaya atılmasının barışa aykırı olduğunu dile getiren Esad Efendi, sözlerine devam etmiştir. Buna göre, görüşmelerin başından beri İranlılar'ın, Kürdistan konusunda kendilerini tarafsız olarak göstermeye çalıştıklarını ancak, böyle bir istekte bulunmakla, asıl amaçlarının ne olduğunun ortaya çıktığını belirtmiştir. Esad Efendi, görevinin anlaşmadaki şartların ve maddelerin içerdiği konuların yerine getirilmesini sağlamak olup, İran'ın ise şartlara uymayan tutumlar sergilediğini, bu durumu İstanbul'da dile getireceğini söylemiştir⁴⁰⁵.

Esad Efendi'nin bu sözleri karşısında şaşırان İranlı temsilciler, şu ifadede bulunmuşlardır. *“İran Devleti'nin sizden beklediği iki devletin arasını bulmak ve aradaki dostluğu pekiştirmektir. Ancak bu görüşleriniz bizim düşüncelerimize aykırıdır”*. Bunun üzerine Esad Efendi, burada bulunduğu sırada elde ettiği bilgileri tüm gerçekliği ile devletine aktarmanın zaten görevi olduğunu, eğer İran Devleti dostluğun devamından yana ise iki devlet arasında yapılan anlaşmanın şartlarını yerine getirmesi gerektiğini hatırlatmıştır⁴⁰⁶. Ola ki, Osmanlı tarafından anlaşmaya

⁴⁰³ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 327.

⁴⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 327.

⁴⁰⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 328.

⁴⁰⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 328.

aykırı davranıldığı takdirde derhal bunun önüne geçileceğine dair de açıklık getirmiştir⁴⁰⁷.

Görüldüğü gibi, bu sırada Rusya'ya karşı savaş hazırlığı içerisinde olan İran ordusunun idaresinden sorumlu kişi olan Abbas Mirza, Osmanlı sefiri Esad Efendi ile yüzyüze görüşmek yerine, vekiller aracılığıyla açıklamalarda bulunmaya çalışmış, bu da etkili sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Ayrıca Esad Efendi'nin temasları sonucunda, İran'ın sınırdaki Kürt aşiretleri kullanarak Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmek istediği anlaşılmıştır. Bu durumda, İran kendi aleyhine bir antlaşmayı onaylamamak için her zamanki politikası olan oyalama taktiğini izlemiştir.

Yapılabilecek daha fazla bir şey olmadığını gören Esad Efendi, Tebriz'den Revan'a geçmiştir. Burada Hüseyin Kuli Han ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı-İran arasında son defa yapılmış olan bu barış anlaşmasının şartlarının çoğunun İran'ın isteği ile olup Osmanlı'nın da barış isteyen bir devlete asla hayır demediği için böyle bir anlaşmayı imzaladığını belirtmiştir⁴⁰⁸.

Söz konusu olan 1823 Erzurum Antlaşması'nda da, Kürdistan eyaletinin önceden beri yapılan anlaşmalara uygun olarak, Osmanlı Devleti'ne bırakılması ve burayı idare eden paşaların tayin işlemlerinin de Osmanlı Devleti tarafından yapılması başlıca şart olarak kabul edilmiş olup, altmış gün içinde de İran tarafından işgal edilen bölgelerin boşaltılması kabul edilmiştir. Ancak barışın imzalanmasının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen İran'ın, çeşitli bahaneler ileri sürerek Kürdistan'dan çekilmeyip, Bağdat valisiyle sorunlar yaratarak vakit kazanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁹.

İran Devleti, Kürdistan aşiretlerinden vergi alma olayını anlaşmaya aykırı görmemektedir. Halbuki, Kürdistan Mutasarrıfı Mahmut Paşa, İranlıların yaptıklarından dolayı şikayetçidir. Burası Osmanlıya terkedildiği halde bölgenin işlerine İran'ın nasıl karışabileceğini belirten Mahmut Paşa, İran Şahı'nın bu vergiye ihtiyaç duymasını hayretle karşılamıştır⁴¹⁰. Ayrıca bu davranışların İran

⁴⁰⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 328.

⁴⁰⁸ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 329.

⁴⁰⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 329.

⁴¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 330.

Devleti'nin şan ve şöhretine yakışmamakla birlikte, bundan sonra da İran'a güvenilemeyecek olduğunu söylemiştir. İran Devleti antlaşma şartlarını yerine getirmediği sürece, Osmanlı tarafından da bu şartlara titizlik gösterilmesinin beklenmemesi gerektiğini ifade eden Esad Efendi, bütün bu görüşmeleri Osmanlı hükümetine bildireceğini söylemiştir⁴¹¹.

Ayrıca son olarak, barış şartları arasında esirlerin karşılıklı serbest bırakılmasına dair bir madde de yer aldığı halde bu maddenin de uygulanmamış olduğunu ve halen İran'ın elinde Osmanlı topraklarından ele geçirilen çocuk ve kadınlardan bir kısmının tutuklu bulunduğunu belirtmiştir. Bu konuların düzeltilmesi için gayret sarfedilirse gösterilen bu dostluğu Osmanlı Devleti'ne aktaracağını dile getirmiştir⁴¹².

Esad Efendi, bu görüşmelerden ve edindiği tecrübelerden yola çıkarak İranlılar'ın başlıca amaçlarının yalan hile ve çeşitli politikalarla kendi menfaatleri doğrultusunda işlerini bitirebilmek olduğu kanısına varmıştır. Aslında suçun Bağdat valisinde olduğunu düşünmektedir. Öyle ki, Büyük Süleyman Paşa zamanından beri Bağdat valilerinin İran Şahına ve veliahdına yılda bir iki defa hediye göndermesinin adetten olduğu bilinmektedir. Bağdat Valisi Davut Paşa ise daha çok kendi menfaatlerini düşünmüş, bu hediyeleri göndermeyerek İran'ı oyalamaya çalışmıştır. Buna karşılık Şah ve Şehzade de bazı bahanelerle Kürdistan'a saldırıp hatta bunu açıkça itiraf etmiştir. Bağdat valisi tarafından kendilerine yılda herhangi bir miktar bir şeyler verilirse, Kürdistan'dan çekilebileceklerini söylemişler, defalarca Bağdat valisine haberler göndermişlerdir⁴¹³.

Öyle ki, menfaatler ön plana çıktığında otuz yıldan beri süren bir usulün kaldırılmak suretiyle, İranlıların rahat durmaması ve Kürdistan paşalarını tahrikle bu sayede onlardan faydalanmaları muhtemeldir. Dolayısıyla Bağdat valisi, Kürdistan paşalarını gerektiği gibi idare edemediği için Kürt paşalarından bazıları İran tarafına firar etmiştir. İranlılar da bu fırsatı değerlendirip, bu kimseleri gerekli

⁴¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 330.

⁴¹² Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 333.

⁴¹³ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 333.

bölgelere paşa olarak tayin etmiştir Ayrıca, İranlılar da Bağdat valisinin halkı idare etmekteki yeteneksizliği ve yapmış olduğu zulümden de şikayette bulunmuşlardır⁴¹⁴.

Bu olaylar yaşanırken Bağdat valisi, Esad Efendi'ye bir mektup göndermiş, İran şehzadelerinin kendisine yapmış olduğu muamelelere dayanmanın imkansız olduğunu, bu yüzden kendisine yapılanlara aynen karşılık vermek zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu bağlamda Esad Efendi'den, Osmanlı hükümeti nezdinde kendisinin müdaafasını rica etmiştir⁴¹⁵. Ancak, O'nun haklı olduğunu belirten bir yazı yazıldığı zaman, Bağdat valisinin bunu İranlılara karşı yaptığı faaliyetlerin meşruluğunu göstermek amacıyla kullanabileceğinden ve bundan dolayı herhangi bir karışıklık çıkabileceğinden, Esad Efendi bu mektuba karşılık herhangi bir yazı yazılmasını uygun görmemiştir. Esad Efendi, Bağdat valisine bu konuda emir ve fermanın ancak Padişahın olduğunu belirten bir cevap vermiştir.

Bütün bu görüşmeler sonucunda; İran'ın her ne kadar dostluğun devamını istese de Bağdat valisinden her yıl hediye almak ve Kürdistan aşiretlerinden vergi almak gibi önceden beri süregelen kurallarından vazgeçmek niyetinde olmadığı tespit edilmiştir.

Sorun yaratan konularda asla taviz vermeyen Esad Efendi'nin gerek İran, gerekse Osmanlı toprakları üzerinde izlenecek politikada tarafsız ve bilinçli bir şekilde hareket ederek temsil ettiği Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmamaya dikkat ettiği de açıkça anlaşılmaktadır. Böylece, Esad Efendi'nin İran'da yaptığı görüşmeler de bu sorunların giderilmesinde etkili olmamıştır. Sorunlara netlik getirilememesi üzerine Esad Efendi, 1835 yılında büyükelçilik ve Anadolu payesi ile tekrar İran'a gönderilmiştir.

⁴¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XII, s. 333.

⁴¹⁵ E. GÜLEÇ, **a.g.t.**, s. 43-44.

IV) İBRAHİM SARİM EFENDİ'NİN İRAN SEFARETİ VE TAHRAN'A YOLCULUĞU

İbrahim Sarim Efendi (1801-1853), iyi bir idareci ve siyaset adamı olmakla birlikte, II. Mahmut ve Abdülmecid dönemlerinde önemli bir şahsiyet olarak önem kazanmıştır. 1827 senesinde Londra, 1839 senesinde Tahran ve 1844 senesinde ise tekrar Londra sefaretlelerinde bulunmuştur⁴¹⁶.

Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın, Muhammere şehrine hareketi ve bu hareket ile bölgeye verilen zararlar, zaten çatışma noktasına gelen Osmanlı-İran Devletleri arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda giderek devletlerarası bir sorun haline gelen Mısır meselesiyle uğraşmak durumunda kalan II. Mahmut, bir de doğuda İran ile mücadele etmek taraftarı değildi. Ancak, II. Mahmut'un vefatı üzerine yerine geçen Sultan Abdülmecid, tahta çıkışını bildirmek, bu sorunların çözümünü kolaylaştırmak ve özellikle de Muhammere'nin hangi tarafa ait olduğu konusuna açıklık getirmek için İbrahim Sarim Efendi'yi⁴¹⁷ 1839 yılında, elçi vazifesiyle İran'a göndermiştir⁴¹⁸.

Sarim Efendi, İstanbul'dan hareket ettikten on altı gün sonra Erzurum'a varmıştır. Kendisini orada Erzurum Valisi Müşir Hafız Mehmet Paşa ile bölgenin ileri gelenleri karşılamıştır. Erzurum'dan Bayezit'e oradan da Tahran'a ulaşmıştır. Fakat Tahran'a ulaştığı zaman, Şah'ın yirmi bir gün önce buradan ayrıldığını öğrenmiştir. Bu sırada Tahran'da, yine İngiliz ve Rus elçileri bulunmaktadır⁴¹⁹. Daha önce de İran Şahı'na verilecek hediyeler ve evraklar İstanbul'dan Erzurum valisine gönderilmiştir. Tebriz'de bulunan Sarim Efendi'ye bu emanetler Erzurum valisi tarafından, Şah'ın İsfahan'dan Tahran'a dönüşünden birkaç gün önce ulaştırılmış ve Şah'a takdim edilmiştir⁴²⁰.

⁴¹⁶ Razi Çeviker, Sarim Efendi'nin bütün sefaretlelerinin konu alan ve büyük ölçüde arşiv vesikalarından faydalanarak ciddi bir çalışma hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz., Razi ÇEVİKER, **İbrahim Sarim Efendi'nin Sefaretleleri**, Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü, söm 7-8 ,Birinci Disiplin Tezi, İstanbul, 1940-41.

⁴¹⁷ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 41.

⁴¹⁸ İbrahim AYKUN, "Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit", **Osmanlı (Siyaset)**, c. I, Ankara 1999, s. 692.

⁴¹⁹ B.O.A., **İ.M.S.M.**, nr. 843/2.

⁴²⁰ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 19.

Sarim Efendi, İran Sefareti'nde bulunmak amacıyla yaptığı Tebriz yolculuğu sırasında, aynı zamanda İran'ın iç durumu ile de ilgili bilgi sahibi olmaya çalışmıştır. Çünkü zeki bir devlet adamı olan Sarim Efendi, İranlılarla yapılacak olan görüşmelerde bu gözlemler sırasında elde edilen bilgilerin mutlaka etkisinin olacağını düşünmüştür. Bu sırada ülkenin iç yapısındaki karışıklıklarla uğraşan Şah'ın, bir müddet dirense de neticede barışa razı olabileceği muhtemel görülmüştür. Sarim Efendi, yapmış olduğu incelemeler sonucunda, daha önce İran'ın Osmanlı sınırlarına saldıracağı şeklinde ortaya çıkan konuşmaların bir söylentiden ibaret olduğu kanısına varmıştır. Tahran'da uzun bir süre kalmış ve daha önceden de burada bulunduğundan dolayı tecrübe kazanmış, İranlılar'ın gizli işlerinden de zaman zaman haberdar olmuştur⁴²¹.

Her ne kadar bir an önce, kendisinden İran'ın iç yapısı, mali ve askeri durumlarının öncelikli olarak bildirmesi istenmişse de Sarim Efendi, söylenmesi gereken asıl konuların olduğunu belirtmiştir. Buna göre, Osmanlı hükümetini bilgilendirmeye devam etmiş; İranlılar'ın kutsal yer olarak tabir ettikleri Kerbela'dan için Bağdat uğruna bütün mal ve canlarını feda edebileceklerini, bu amaçla Osmanlı aleyhinde sürekli fırsat kolladıklarını bildirmiştir. Bununla birlikte Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa Hazretlerinin Muhammere derbendini harab eylemiş olduğu ve bu sıralarda Feth Ali Şah'ın oğulları olan İran şehzadelerinin Osmanlı tarafına sığınmalarından dolayı İranlılar'ın Osmanlı hükümetine kırgın olduklarını ifade etmiştir⁴²².

Sarim Efendi, diğer taraftan da gözlemlerine dayanarak kendince, İran'ın Mısır hükümetiyle de gizlice mektuplaşmakta olduğunu düşünmektedir. Mekke tarafından gelerek Basra civarındaki bütün aşiretlerin bozguna uğratılması için gayret gösteren Hurşid adlı şahsa, Muhammere'de zarar gören İran tüccarları tarafından yeterli adam gönderilmesine karar verildiğine dair haberler almıştır⁴²³. Ancak, İranlılar'ın malları gerçekten zarar görmüş bile olsa Osmanlı'ya karşı düşmanlık gösterilemeyeceği bilirse de, Mısır'ın tahrikiyle Bağdat ve Erzurum

⁴²¹ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/3.

⁴²² B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/3.

⁴²³ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/3.

eyaletlerinin sınırlarında bulunan mahallere süratli bir şekilde zarar verebilmelerine ihtimal vermektedir⁴²⁴.

Şah hazretlerinin bu sıralarda Bağdat ve Erzurum taraflarına semt olan Sultaniye’de asker toplamak üzere bulunduğundan dolayı Osmanlı Padişahı olan Abdülmecid’in Bağdat ve Basra eyaletlerinde hizmetinde bulunan görevlilerin daha dikkatli olmaları gerektiği konusunda Osmanlı hükümetini süratli bir şekilde haberdar etmiştir⁴²⁵.

Sarim Efendi, Tebriz’de bulunduğu sırada Şah Kahraman Mirza ve Emir Nizam ile sınırdaki İran eyaletleri hakkında ve Beyazıt’ta meydana gelen hasarlar konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca burada bulunduğu süre içinde mümkün olduğunca, İran’ın iç yapısı, sınır meseleleri, veliaht sorunu, Süleymaniye’de bulunan tahriratın tespit ve tayini ile İran Devleti üzerinde fazlalaşan Rus ve İngiliz politikalarıyla da ilgilenmiştir. Bu konularla ilgili olarak elde ettiği bilgileri de Osmanlı hükümetine rapor halinde göndermiştir. Bu bilgiler ise daha sonra yapılacak olan İran görüşmelerinde faydalı olmuştur⁴²⁶.

Razi Çeviker, bu görüşmelerle ilgili İrade-i Seniye defterinden elde ettiği bilgileri şöyle açıklamaya çalışmış olup bu bilgiler, Osmanlı ve İran Devletleri’nin birbirlerine karşı gösterdikleri tutumların sebeplerini yorumlamamıza yardımcı olacaktır. Sınır meselesi konusunda; bu dönemde yaşanan sorunun nedeni, İran topraklarında yer alan aşiretlerin yağma amacıyla, özellikle Celali tayfasının yaylak için Osmanlı topraklarına geçip ticaret yapmalarından kaynaklanmıştır. Muhtemelen, bu ticaret sonucu verilecek olan verginin ne tarafa ait olacağı bu sorunu tetikleyen güç olmuştur.

Sarim Efendi bu konuda Tebriz’de Emir Nizam ile görüşmüş ve şu kararlara varılmıştır. Bunlardan birincisi; Beyazıt kasabasında meydana gelen yağma olayında, İran sınırlarında bulunan memurlardan alınan eşya ve hayvanların geri verilmesine yönelik emirler verilecek, ikincisi; Beyazıt taraflarında bulunan Hoy hükümdarı tarafından alınan bin dört yüz hayvan geriye verilecek, üçüncüsü

⁴²⁴ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/3.

⁴²⁵ B.O.A., İ.M.S.M., nr. 843/3.

⁴²⁶ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 21.

ise böyle olayların yaşanmasını önlemek için İran hükümeti sınırlara memurlar gönderecektir. Bunu haricinde Osmanlı topraklarındaki İranlı tüccarları himaye etmek için Erzurum, Trabzon ve Bağdat taraflarında İranlı memurlar zaten bulunmaktaydı. Buna karşılık İran topraklarında Osmanlı tarafından memurlar bulunmamaktaydı⁴²⁷.

Bu yüzden İran'daki Osmanlı halkı ve tüccarları zorluk çekiyorlardı. Böylece Sarim Efendi'nin görüşmeleri sonucunda Osmanlı tarafından Muş, Kars, Van, Erzurum sancaklarına memurlar atanmıştır. Neticede sınırlar konusunda genel olarak uzlaşmaya varılmıştır.

Sınırların güvenliği konusunda tam bir anlaşmaya varılmışken, bu kez Osmanlı toprağı olan Süleymaniye Paşası'nın İran sınırında yarattığı karışıklık ilişkileri tekrar gerginleştirmiştir. Fakat ilginç olan durum, Süleymaniye'nin İran sınırından uzakta bulunuyor olmasıydı. Halbuki Süleymaniye Paşası, sadece kendi himayesindeki mahallerden birine taarruzda bulunarak otoritesini kuvvetlendirmek istemişti. Dolayısıyla bu durumun İran ile bir alakası olamazdı. Nihayet olayın nasıl geliştiği Sarim Efendi tarafından açıklığa kavuşturulmuştur.

Fakat, Süleymaniye'de yaşanan problemler son bulmamıştır. Buna göre Bağdat valisine destek olması için, İstanbul'dan Süleymaniye'ye Mahmut Paşa tayin edilmiştir. Ancak Mahmut Paşa, Süleymaniye'ye gelir gelmez burada bulunan Ahmet Paşa ile bir rekabet içine girmiştir. Böyle bir durum karşısında Ahmet Paşa derhal İran'a sığınarak İran kuvvetleri ile birlikte Mahmut Paşa'yı yenilgiye uğratmıştır. Böylece İran ile yeniden birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bu olaylara Kürdistan Paşaları da karışınca sınırlarda alınmaya çalışılan tedbirler sonuçsuz kalmıştır. Netice itibarıyla bu tartışmalar, İranlılar'ın da taraftarı olduğu Mahmut Paşazade Ali Bey'in Süleymaniye hakimi tayin edilmesiyle son bulmuştur⁴²⁸.

Bu kararların alınmasından sonra, İran tarafından verilen zararların defter tutularak tahsil edilebilmesi için Bayezit Kaymakamı Behlül Paşa görevlendirilmiştir. Fakat İran yetkilisi Emir Nizam, çıkarılan zararları fazla bulmuştur. Sonuçta fazla

⁴²⁷ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 24.

⁴²⁸ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 25.

olarak iddia edilen tahsilat, İranlı yetkililer tarafından ispat edilemeyince konu kapanmıştır⁴²⁹.

İran, her ne kadar sınırlarda birtakım sorunlar yaratarak topraklarını genişletmeye çalışmışsa da iç bütünlüğünün olmadığı göze çarpmaktadır. Öyle ki, İran'da iki hükümet bulunmaktaydı. Bunlar Azerbaycan'da bulunan naib hükümeti ve Irak-ı Acem'de bulunan veliaht hükümetidir. Bu iki kesimin halkı birbirleri ile anlaşamamakla birlikte İran sadrazamının Azerbaycanlı olması Irak halkının tepkisine yol açmış ve idarenin tamamen Azerbaycanlıların eline geçeceğinden endişelenmişlerdi⁴³⁰. Ancak bu karışıklıkların arkasında muhtemelen İngiliz ve Rus etkisi vardır. İran'ın iç yapısında bir çekişme olmasına rağmen dış politikasını ihmal etmeyerek devletlerarası politikalarla topraklarını genişletmeyi hedeflediğini görülmektedir. Böylece, İbrahim Sarım Efendi'nin İran sefaretisi sırasında da Muhammere meselesi, Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin sürekli yer değiştirmeleri ve İran'ın Süleymaniye'ye müdahalesi gibi sorunlarda yine bir karara varılamamıştır.

⁴²⁹ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 22.

⁴³⁰ Razi ÇEVİKER, **a.g.t.**, s. 21.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı-İran ilişkileri, Safevi, Afşar ve Kaçar isimli Türk hanedanlıklarının kurmuş olduğu ve altı asır Ortadoğu tarihinde etkin rol oynayan devletlerin siyasi ve diplomasi tarihinin bir kesitini oluşturmuştur.

XVI. yüzyıl başlarında, İran topraklarında, Safevi Devleti'nin kurulmasıyla başlayan Osmanlı-İran mücadeleleri, Afşarlılar döneminde yoğunluk kazanmış ve Kaçarlar döneminde devam etmiştir. Afşar hanedanından sonra başlayan iktidar kavgaları, siyasi birliğin parçalanmasına neden olmuş, nihayet Kaçar Türkleri İran'daki siyasi birliği yeniden sağlamıştır. Böylece Kaçarlar, yaklaşık 130 yıl süre ile İran'da Safeviler'den sonra en uzun Türk hakimiyetini kurmuşlardır.

Kaçarlar döneminde, sadece XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı-İran mücadeleleri görülmüş, sonraki dönemlerde, bu ilişkiler diplomasi alanında antlaşma maddelerinin görüşülmesi şeklinde gelişmiştir. Bu dönemdeki Osmanlı-İran ilişkilerinde, Safevi ve Afşar dönemlerinden farklı olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yönlendirici etkisi görülmüştür. Özellikle Rusya'nın Osmanlı ve İran Devletleri'nin yanında üçüncü bir devlet olarak yer alması, sömürge yolları tehlikeye düşen İngiltere ve Fransa'yı da İran üzerine harekete geçirmiştir. Çünkü Basra Körfezi, İngiltere'nin Hindistan'a giden sömürge yolları için son derece önem taşımaktaydı. Dolayısıyla İngilizler, bu coğrafyada meydana gelecek Osmanlı-İran savaşını politikalarına uygun görmemiştir. Diğer taraftan Rus işgali altında olup bu yönetimden memnun olmayan Nahçıvan ve Erivan gibi yerleşim yerlerindeki halkın herhangi bir Osmanlı-İran savaşında isyan etmesinden korkan Rusya da böyle bir savaşın yaşanmasını istememiştir. Öyle ki, XIX. yüzyılın ilk yarısı, İran'ın Rusya tarafından dar bir çerçeveye alınarak, uluslar arası denge politikası izlemeye mecbur bırakıldığı bir dönem olmuştur.

Kaçar hükümdarlarından Feth Ali Şah, Ruslarla mücadele etmişse de başarılı olamamış, Rusya karşısında kaybettiği toprakları telafi etmek için Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında taarruzlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda 1821-1823 yıllarında Osmanlı-İran savaşları cereyan etmiş, yine de her iki taraf birbirlerine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamıştır. Herhangi bir sonuç getirmemişse de bu savaşlar, Osmanlı-İran arasındaki son sıcak çatışma olarak tarihteki yerini almıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında İran'da hakimiyet kuran hükümdarlardan Feth Ali Şah döneminde, Anadolu'nun doğusu ile aynı zamanda İran'ın batısında yer alan Kars, Erzurum, Musul, Bağdat, Irak gibi şehirler Osmanlı-İran mücadelelerinin en yoğun yaşandığı yerler olmuştur. Burada yaşayan aşiretlerin sürekli yer değiştirmeleri, zaman zaman aşiret liderlerinin İran'a sığınması iki devlet arasında sorunların çıkmasında kıvılcım etkisi yaratmış, böylece Osmanlı-İran sınırında sürekli sorunlar yaşanmıştır. Kuzeyde Erzurum-Kars, güneyde ise Musul-Irak Anadolu için en önemli noktalarıdır. Her iki devlet de coğrafi konum itibarıyla adeta Anadolu'nun kilit noktası olan bu yerleşim yerlerinin ne kadar önem taşıdığını bilerek hareket etmişlerdir. Bu yüzden ne İran Anadolu'nun doğusundaki bu topraklar üzerinde hak iddia etmek için bahaneler bulmaktan vazgeçmiş, ne de Osmanlı Devleti ne pahasına olursa olsun doğu sınırlarından taviz vermemiştir.

Osmanlı-İran Devletleri arasında uzun süren mücadeleler sonunda 1823'te imzalanan Erzurum Antlaşması ile her iki devlet arasında yaşanan sorunların son bulacağı ümit edilmişse de maalesef antlaşma şartlarının İran tarafından ihlal edilmesi üzerine bu barış gerçekleşmemiştir. Bu anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için Osmanlı hükümeti tarafından Erzurum Antlaşması öncesinde ve sonrasında İran'a elçiler gönderilmiş, ancak sorunlar çözümlenememiş ve ortak düşman Rusya'ya karşı da bir güç oluşturulamamıştır.

Halbuki, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki bu döneme bakıldığında Osmanlı ve İran Devletleri'nin benzer özellikler gösterdikleri görülecektir. Öyle ki Osmanlı Devleti ve yeni bir Türk hanedanlığının yönetime geçtiği İran Devleti, aynı dönemde ülkelerindeki merkezi otoriteyi sağlama çabası göstermekteydiler. Yine bu dönemde her iki devlet de Batı'nın gelişme göstermesine karşı duyarsız kalmamış, başta ordu olmak üzere birtakım yenileşme hareketlerinde bulunmuş, özellikle Rusya karşısında ayakta kalma mücadelesi vermişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı ve İran Devletleri, aynı coğrafyada olmanın verdiği imkanı değerlendirememişler, iki devlet arasındaki sürekli mücadeleler, zaten toparlanmaya çalışan bu devletleri siyasal, sosyal ve ekonomik bunalımlara sürüklemiştir.

Rus baskısı altında kalan Osmanlı Devleti, İran ile anlaşmazlıklara neden olan konuların çözümlenmesi ve İran'ın da tehdit altında kaldığı Rusya'ya karşı İran Devleti ile bir ittifak kurmak istemiştir. Bu amaçla Osmanlı tarafından İran'a

gönderilen elçilerden özellikle Mehmed Refi' Efendi, Rusya'nın İran hakkında iyi düşüncelerde olmadığını İranlılar'a söylemişse de Osmanlı-İran ittifakı gerçekleşmemiştir. Her ne kadar Osmanlı elçileri, İran'da başarılı sonuçlar alamadıysa da Osmanlı hükümetinin öncelikli olarak barıştan yana olduğunu ve alınan kararlardaki kesin tavrını yansıtmıştır. Ayrıca bu elçiler sadece İranlı yetkililerle görüşmekle kalmamış, İran'ın içinde bulunduğu durum ve İngiliz ile Fransızlar arasındaki ilişkileri hakkında da Osmanlı hükümetine bilgiler vermiştir.

Osmanlı ve İran Devletleri'nin İslam çatısı altında olup, aynı tehlike karşısında bir türlü bir araya gelememeleri dikkat çekicidir. Buna sebep olarak İngiliz, Fransız ve Ruslar'ın gerek Osmanlı gerekse İran devletleri arasında oynadıkları ikili politikalar gösterilebilir. İran'ın da zaten zayıf durumda olan Osmanlı Devleti ile bir ittifak kurduğu takdirde bu güçlü devletlere karşı daha fazla toprak kaybedebileceklerini düşünmelerinden dolayı böyle bir ittifaka sıcak bakmamış olma ihtimali de vardır. Bu yüzden Osmanlı ve İran Devletleri ne bir araya gelebilmiş ne de tamamen birbirlerine kapılarını kapatabilmişlerdir. Her iki devletin de yaşadıkları mücadelelerden sonuç alamamalarının nedeni olarak, bu devletlerin zaten doğal sınırlarına ulaşma noktasında olduklarını söylemek mümkündür. Çünkü, dikkat edilirse 1639'da Kasr-ı Şirin antlaşmasının imzalanmasından sonra her iki devlet arasında imzalanan antlaşmalarda olduğu gibi 1823 Erzurum Antlaşması'nda da Kasr-ı Şirin antlaşması esas alınmıştır. Dolayısıyla İran-Osmanlı arasında oluşan ve günümüze kadar gelen bu sınırlar, uzun süren çatışmalar sonucunda ulaşılmış gerçek ve doğal sınırlardır.

Günümüzde ise Türkiye ve İran Devletleri, aynı coğrafyada olmalarına rağmen, geçmişte yaşadıkları olayları, sıkıntıları ve bir araya gelemeyiş sebeplerini çok iyi değerlendirerek dış politikalarına buna göre yön vermek zorundadırlar.

اولاً في ارض اليرموك ارض رومى بيزنطى بوزن عقد وكمه فغان
منه الى في جارتها في سنجي الجبل والرف حفرته جهاديين في فاته صوره
تدبيره الهوى بمفرود

بوالله الرحمن الرحيم
والله اعلم بالله وبيته

المحمدية المودعة لعماله الممدود على فانه رة راضاه الذي خصه كبره
تاج العز واليقين عيان على العواقب لهم حيا للذهب للثاق ورجع على
كانه المصباح بما اسالته ما لك هذا البره الميبي سيد الله بولوق به الو
من اشار له الضمير وضايفه المير جمانه ما اعطاه له في هاه حيث
ابن بيه الدوليين ما استر من عهد الخاقان بيا بيا في الشفاق نواجده
وغير للضيق ما استر من عهد الخاقان بيا بيا في الشفاق نواجده
تعوده زمانه شع بطفه ما في الصدد من حق وفورم الف
بين الفاق وضايفه المير جمانه ما اعطاه له في هاه حيث
ببضاعة زمست عيون الضيق عيانا بيا بيا في الشفاق نواجده
تعوده زمانه شع بطفه ما في الصدد من حق وفورم الف
وتبعه تحفيق رغبت اهل السنين ائمة في الوراثة تخصير حوزة الميبي
مشاركتهم الى اعدا كفته ولانهم بقوله والمؤمنون يد اوتى على فوم
وايهم باضاره اصبح نادم الميبي شعبه وشعب النبوة وشهرهم مدله
اصالة وغدرة على الله عليه كمال وجهه الطاهر من رجهه ودره
وتش وكرم مانع من تناعه خوزين العالمين حقابه جامعة الانار
مت وساس ورتابه لبيعة الوداد ردد بيا من اول رايه ليرال
ومالك الملك بيزنطيني عهد ملك الوداك هناك ناله كرسن
السلطنة السالك كمال صفاته خديريك ريكاه جلا عفت وادراك مال
بصانته شعير الوداك انطقا انجان مكات وهو بيت النوع
ما هيا في اجد النوع وطر ايتا من نوع النوع كرم نافي انا
وختع ايدوب برحمت ملك ورفعا بعض نوع بعض ورجلت
تقديرون وكاليت ايه تميز تقاروت نوات الهمى جوان شعير الوداك
قرانده ركنه ما هيتن نه برنج نافي برنج فوم نه برنيل وفض
وسدنت هم بقود صودت صلاته فضلة الوداد بعقود نيات
تجات فاك اندود اول سرودنيا وفاقه الوداد عرضا صفا وضع
اكتاف نيات روم فاذ كتيبه البيا ورسول عيه ملك الوداك اناسها
رمت اقبليات اعلا راعها خديريك ومع فيضات الوداد هيت وذل
نور انما راعها نيات روم تير رومود وروضة ظهره ليرتينا فونوكه
المؤمنون كمال واهر نصحا به نسيج اركان قصر الخاقان

والذين المودع الميبيات بشرا بهم اوصى شعير به ترفع اليك انفاه مودع
رسول عبي شاه ابي لقب ريل عجم شعير عيب ارويحت روم كمل شده مور
توق محفل شده دورود نامدود وخر غلب سرور في ايمان غير محمود اول
كفناك ات اقبون ات اقبون وبتوايان اولاد المودع اولاد
افبا روماجين وانصار حطرتك شاه مودع ورتاد مودع ليرتينا روم
مضاياى مضاياى ستم الميبي تخرج وتبين ايه تاكيد رعايم روم ورتاد
نواجدين ايرود هم الخاء العزم الامم لهم بايده فاهيين تحت كرم
عجم سلم الله ماناج طار ومانع ليات في الظلم امان صديت
الطيار شعير شعير وايضا ماز صفة سمايله اضايقه مودع وكتا م
الطيار مودع ورتاد مودع ورتاد مودع ورتاد مودع ورتاد مودع
الوطار ورتاد مودع ورتاد مودع ورتاد مودع ورتاد مودع
اصطفا وضايفه المير جمانه ما اعطاه له في هاه حيث
ببضاعة زمست عيون الضيق عيانا بيا بيا في الشفاق نواجده
تعوده زمانه شع بطفه ما في الصدد من حق وفورم الف
وتبعه تحفيق رغبت اهل السنين ائمة في الوراثة تخصير حوزة الميبي
مشاركتهم الى اعدا كفته ولانهم بقوله والمؤمنون يد اوتى على فوم
وايهم باضاره اصبح نادم الميبي شعبه وشعب النبوة وشهرهم مدله
اصالة وغدرة على الله عليه كمال وجهه الطاهر من رجهه ودره
وتش وكرم مانع من تناعه خوزين العالمين حقابه جامعة الانار
مت وساس ورتابه لبيعة الوداد ردد بيا من اول رايه ليرال
ومالك الملك بيزنطيني عهد ملك الوداك هناك ناله كرسن
السلطنة السالك كمال صفاته خديريك ريكاه جلا عفت وادراك مال
بصانته شعير الوداك انطقا انجان مكات وهو بيت النوع
ما هيا في اجد النوع وطر ايتا من نوع النوع كرم نافي انا
وختع ايدوب برحمت ملك ورفعا بعض نوع بعض ورجلت
تقديرون وكاليت ايه تميز تقاروت نوات الهمى جوان شعير الوداك
قرانده ركنه ما هيتن نه برنج نافي برنج فوم نه برنيل وفض
وسدنت هم بقود صودت صلاته فضلة الوداد بعقود نيات
تجات فاك اندود اول سرودنيا وفاقه الوداد عرضا صفا وضع
اكتاف نيات روم فاذ كتيبه البيا ورسول عيه ملك الوداك اناسها
رمت اقبليات اعلا راعها خديريك ومع فيضات الوداد هيت وذل
نور انما راعها نيات روم تير رومود وروضة ظهره ليرتينا فونوكه
المؤمنون كمال واهر نصحا به نسيج اركان قصر الخاقان

Ek-1- Omani ile İnan Devletleri arasında 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'nın suretidir.
B.O.A. Dîvân-ı Ecnebiye Defteri, nr. 43/1.

Ek-2- Muhammed şehrinin hangi devlete ait olduğu konusunda Osmanlı-Iran temsilcileri arasında yapılan görüşmeler. B.O.A. İrade-i Mesalihat-i Mühlime Defteri, nr. 1081/5.

تجدیل ایتری مثالیه علی باشا خفیزدی محج بی محاصره اینجوده بدی اوتوز بلک قو کون اول بوکعب غیترنگ سرتکلکدننه نخله اینه قوق جبریه ایله
 تادیب ابرج جانی محج جبارنوقی قیاردتیمسنده ادم وایس ایوال وایشایزلی البوب اتمکله کوقورملاری اعلانه اولدی دینلرک میزای مومالیه کیمه
 اعلانه اولنده یوسولک بغداد اولده ایراده شهرتیردی واولطولی سرحدارلر اعلانه اولدی دینلرک نصلکه بوکعب غیترنگ اکر برعقاری
 جراحیه وفارونی جبارنوبرک ایراده دولتی ممالک کچنلریم بونلرک اولطونه سردری جاف غیترنگ سترج بیلاقه کجسی کیررچوکه کعب غیترنگ
 محج وجوارنق قوطنه ابرج بی وبارزی جراحیه وفارونه نوزیک اوتیرنک اسکانه ایله بی نیمی کسانه سنه دیمک اولیور حالبوکه موتفی نارشا دینا ایله
 عقدوظنه معاهد دروفاری مشروطه بونلرک دولت ایرانه طرفنه قبول اولماری منافی عهدوشرطه بر دولت کزی ملکن ظهور ایرنده قنه
 وفادارک انذفاعی امرنق مستقل بالرای اولمی جرتله بوماده ییج بر دولت طرفنه دخل تعصیه اولماز بو محج وسار جوارنق بوظنه محملر
 دولت علیه ناک ملک حقیقی اولدیغی اوله ساره دیبشقه بر طاقم سنلر قییمه معتبه وهیظیلر دولتیله رضی ثابت ومحققه دینه مقابله
 میزای مومالیه طرفنه رضی بوجوابده کون انای دولت ایرانه دولتی دینلده بادشا هارک رعیت ومعموموکی ایریلر وهیج
 دینلده بر طاقمدر اوسا عتدله کونق طوقاننده صلح دیناده ادم واردر ایرانه دولتی دینلده کعب کلری اولرک ابارانه ایله دی و عجم مملکتک
 بر زمانق دولت علیه عثمانیه ناک عینی اولیوبور ومحم ناک تحیا وتحقیقا قوه الیه سنه دینو شیخ کعب کلری اولرک ابارانه ایله دی و عجم مملکتک
 هر طرفنک مخلوق برک اقتضای تجارتی جرتله کلدیله جمع اولدیله تجارت وعینلک ایلدیلر وفارسی مملکتی حاکمک فطائفوما که حسیه علی میزای
 ایری وآنک اولدنیه وسار مظالم فارس وعینانه ارجیل فریورده میزای قولله ایلدیلر ومالیاتی ویردیله هرکز والی بغداد باها کیم بر دیله
 بوغینی انای دولت عثمانیه انای دولت یوسوزی بسنر طومرک مملکتک بادشا هنی قویونلر یعنی اکا خبر وچونلر وانای دولته اظهار
 اولرک اهلایسه اعلانه ایتمنر هیج بر دولت یوسوزی بسنر طومرک مملکتک بادشا هنی قویونلر یعنی اکا خبر وچونلر وانای دولته اظهار
 ایتمنلر وغب وغارت ایتمنلر سانا دیلوکه رعیه خبر وچونلر وسرحدارلر بلیدوم دولت سنجیه لایزم ایری که علی رضا پاشا
 تقریر کیدرک ایرانه دولته اولرک بعضی وایسده او بعضی دیور رعیه اظهار ایلمم وسرحدارلر بلیدوم دولت سنجیه لایزم ایری که علی رضا پاشا
 بواشی طومرک اول نوشته ایله ایرانه دولته انسانه مطلبی اظهار ایلدیم وبعث کفای اولیدی اوز دولته شوقینی اظهار ایلدیم اکر انای دولت ایرانه ایوب
 یازیبور ایسکلت اولر ایری ودولته عرض ایلدی ایهی ولامرکب وبعث کفای اولیدی اوز دولته شوقینی اظهار ایلدیم اکر انای دولت ایرانه ایوب
 انای دولت علیه ایله ایرانه دولتی اناسی غنلر اقامه المجویبه موجب دل بعضی قول اوله مانا اکرک ملک صده ایرانه ایری وایله عینی ایری اولرک
 ار ناکب خلاف قانع اولدر اکر اولرک اوزی دیورک ایرانه رعیت وسرحدارلر اظهار ایتمم بوظنه مع هندا دیورک کوشلدر بونق سوز بولده چونکه مجلس اقصای
 محملر رضی بوزنکاب نابعادر بوظنه کتمک اولیور سرحدارلر اظهار ایتمم بوظنه مع هندا دیورک کوشلدر بونق سوز بولده چونکه مجلس اقصای
 طاشلی اییلر برصوت صحت قنقی نوشته ووقتی ضرور واونوشه وضریکه نایسده کیمار کوشلدر بونق سوز بولده چونکه مجلس اقصای
 استیوار انک ایچینه ترک ایتمم کلما ایانه اولنده وطف جاگیریه رضی وقت کچ اولرغینده بویارد اوظنه سوزک اقصای ایرانه جوابده ایله
 کلرک مجلس ویریم دینلرک وکلرک صالی کونی بر مجلس عقیده رضی قرار ویریلرک ترک کلایم ایله مجلس قسام وایسده ایرونک

ایشوشه ذی القعدة ناک بکینجی و ماه تشریح نایمک اوتونجی صالی کونی عقدوظنه مجلس وکلرک مبطع سید

بوم مذکور عقدوظنه مجلس مکالمه صوب جاگیریه بطل کلایم ایله کجی مجلس محج دینلده کل بصره مالیاتی ملحقاننده ودولت علیه ناک ممالک صوب سنده اولرانی
 اقامه اولر قویونلر ایران جواب ویریمه سابع بغداد وایس علی رضا باشا خفیزدیک بومک بی ایستاد ومحصه وله اول اولر ایرانه جبار ویریمه
 اقامه اولر قویونلر ایران جواب ویریمه سابع بغداد وایس علی رضا باشا خفیزدیک بومک بی ایستاد ومحصه وله اول اولر ایرانه جبار ویریمه
 اقامه اولر قویونلر ایران جواب ویریمه سابع بغداد وایس علی رضا باشا خفیزدیک بومک بی ایستاد ومحصه وله اول اولر ایرانه جبار ویریمه

حصار و نمانه شاه صفی در مدینه عزم کرده دولت علیه ناک امدادی
 عیسی کاکله ذات شریف از ابراهیم پور و کازیر کتاب چه در کتب
 امانت دولت ایران بود ایل اسکات اولمزلر هم چهاردهم کتاب چه در کتب
 در اجتهاد شریعت قیاد و فیه انوار استخاره دولت علیه ناک کبازینه اولمزلر کتبی
 بودی در هم فتنم کلام بودی ایلدیک مجلس سابع اولمزلر مختصر صورت حقوق دولت ایرانیه
 و حاضرین هم جواب و رد کردند که مأموریه مومالیها طرف اولمزلر در حق کلمی مجلس سلیمانیه
 شریعی بجای اخلال وقت کبیر بود و عینه مقابله طرف جاگرتی در حق مقدم و بیاید عهدنامه ناک
 و بوزنک استیغ نایف و طبعی قریب ایراد کرده صورت مژگون ناک بوجهدرضی انانی ضنده ابراهیم
 بزین اداره جواب و رد کرد و در وجه اثبات مرعا ایلدیک کبیر و مأموریه دناوب بعد میزای
 مردوک با مقابله شاه صفی و رد کرد و در کتب میزای مومالی بی مومالی حیل بودله افاده اولمزلر
 و رد کردی تمکک ایرانی طلب اولمزلر و در کتب میزای مومالی مراد سلطان مراد خلیفک
 استغناء حکره متوفی نادر شاه ضابطی مشابه سلطان مراد خلیفک در تلف اولمزه اولمزه
 عزمایر سوارک اصلی و مصطفی پسر مرحومک و با خود اولمزلر و در کتب میزای مومالی
 اوزنیه فوجیه عقد معاهد اولمزلر با شاناک سو تیزیر نایف ابراهیم دولتی عسکری
 ان تاجیک چپارله جلالتی با شاناک سو تیزیر نایف ابراهیم دولتی عسکری
 عقد و نمانه معاهد در حدود و شوماری کذک مشابه سلطان مراد خلیفک اوزنیه
 مالک و راضی دولت علیه ناک اکتیسی رودرک اونی و سکاویه سینه کلنجی قدر ابراهیم
 کمال صحت و ادعا اظنه مملکت دولت علیه ناک اختلافی جزیه بعضه اولمزه ملازم ناک
 اولمزه سینه بر قاجار دفع باب عالیک اختلافی جزیه بعضه اولمزه ملازم ناک
 سلطان مراد و شاه صفی حضرتک عهدنامه ناک عینی اولمزلر در حق قدرشک
 بوقدرت جواب و بیسم اوزوب اولمزلر و سینه نرها و خجاعتک مژگون
 طرف جاگرتی بی مجلس تأخیرک سینه نرها و خجاعتک مژگون مژگون
 عارضه سقوط در سلطه اولمزه طبعه موقتاً تأخیرک سینه نرها و خجاعتک مژگون
 میزاقی جنابک جاننده باشت بیرونه نیکه نیکه ایلدیک عهدنامه ناک
 اولمزلر مین کلوم اغایله مجمع فروع امانت و وضع نیکه و در کتب میزای مومالی
 مملکت جزیر اولمزلر اهالیسی عینک دولت علیه ناک باخته نیکه مژگون
 رضا باشاک سابق بغداد و بسبب اولمزلر صاحب شرف تاج ابراهیم
 ایدت و ناهیتی جزیه او اهالی محرم و عیالین ایلدیک شهرت وادی بودی کونوروب
 مالینیز و غارت اربوب و عیالین ایلدیک شهرت وادی بودی کونوروب
 بودی رضا باشاک انجوانیکایی عمل برکلی شی دکلک زبیر برده اولمزه
 جاگرتی افاده و افعارک نظر مجمع دناوبه عمل کانه ابراهیم بصره
 ها کبیر عمل مژگون ممالک صحیح دولت علیه ناک اولمزه بصره ایلدیک
 و بوزنک استیغ نایف اولمزلر و بو عینت بغداد ایلدیک مژگون
 ممالک بو عینت اظهار عصیان ابراهیم و بوزنک استیغ نایف اولمزلر

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
 تهران - ۱۳۸۵

Ek-3

**XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA İRAN'A GİDEN OSMANLI
ELÇİLERİ**

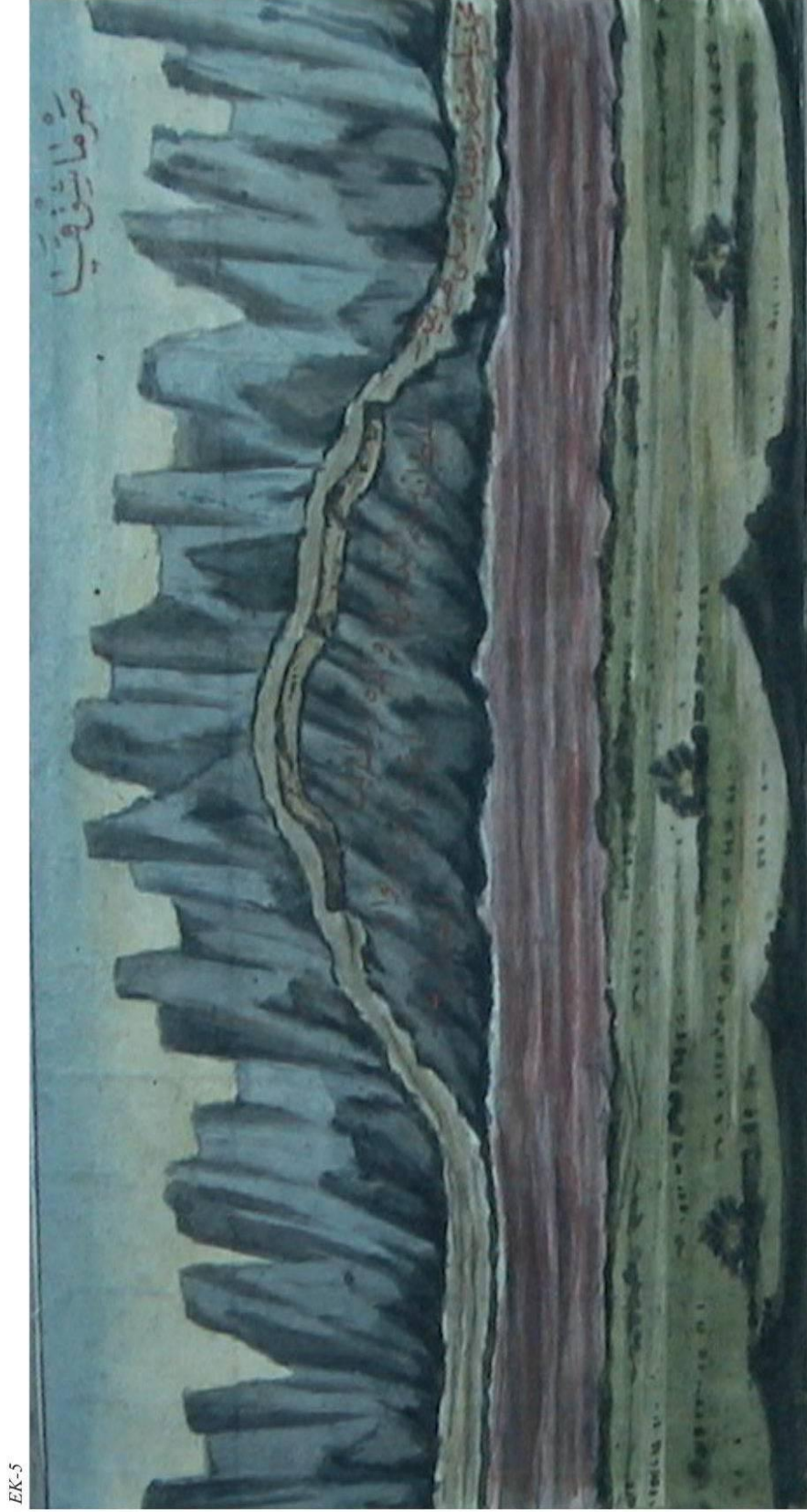
ADI	TARİH	GÖREVİ
Seyyid Mehmed Ref'i Efendi	1806	Türkiye-İran-Fransa arasında üçlü bir ittifak kurmak amacıyla
Abdülvehhab Efendi	1811	Ortak düşman Rusya'ya karşı birlikte yapılacak faaliyetleri görüşmek için ve Babanlı Abdurrahman Paşa'nın ilticasından doğan karışıklıkları önlemek amacıyla
Celalettin Efendi	1813	Babanlı Abdurrahman Paşa'ya İran tarafından yapılan yardımı protesto etmek, Irak'ta yağma edilen mal ve eşyaların iadesini görüşmek amacıyla
Süleyman Hadi Efendi	1820	İran'ın Türkiye hakkındaki niyetlerini öğrenmek ve arayı bulmak için
Necib Efendi	1823	Erzurum Antlaşması'nın onaylı metnini götürmek üzere İran'a gitmiştir.
Esad Efendi	1825	İran ve Türk sınırlarında çıkan karışıklıkların iç yüzünü öğrenmek ve Erzurum Antlaşmasının uygulanmasını sağlamak için
Tayyibi Efendi	1829	Türk-Rus Savaşı sırasında İranla Türkiye arasında yapılacak ittifak için
Vak'a nüvis Esad Efendi, Veliyüddin Rüştü Efendi, Kemal Efendi	1835	
İbrahim Sarım Paşa	1839	Muhammere Sorununu Çözmek

Faik Reşit UNAT, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K., Ankara 1992, s. 242.

Ek-4**KAÇAR ŞAHLARI VE AYNI DÖNEMDE OSMANLI SULTANLARI**

Aga Muhammed Şah	1796-1797
Feth Ali Şah	1797-1834
Muhammed Şah	1834-1848
Nasireddin Şah	1848-1896
Muzafferüddin Şah	1896-1907
Muhammed Ali Şah	1907-1909
Ahmet Şah	1909-1924

III. Selim	1789-1807
IV. Mustafa	1807-1808
II. Mahmut	1808-1839
Abdülmeçid	1839-1861
Abdülaziz	1861-1876
V. Murat	1876
II. Abdülhamid	1876-1909
V. Mehmet Reşat	1909-1918
Mehmet Vahüddin	1918-1922
Abdülmeçid(sadece halife)	1922-1924

EK-5

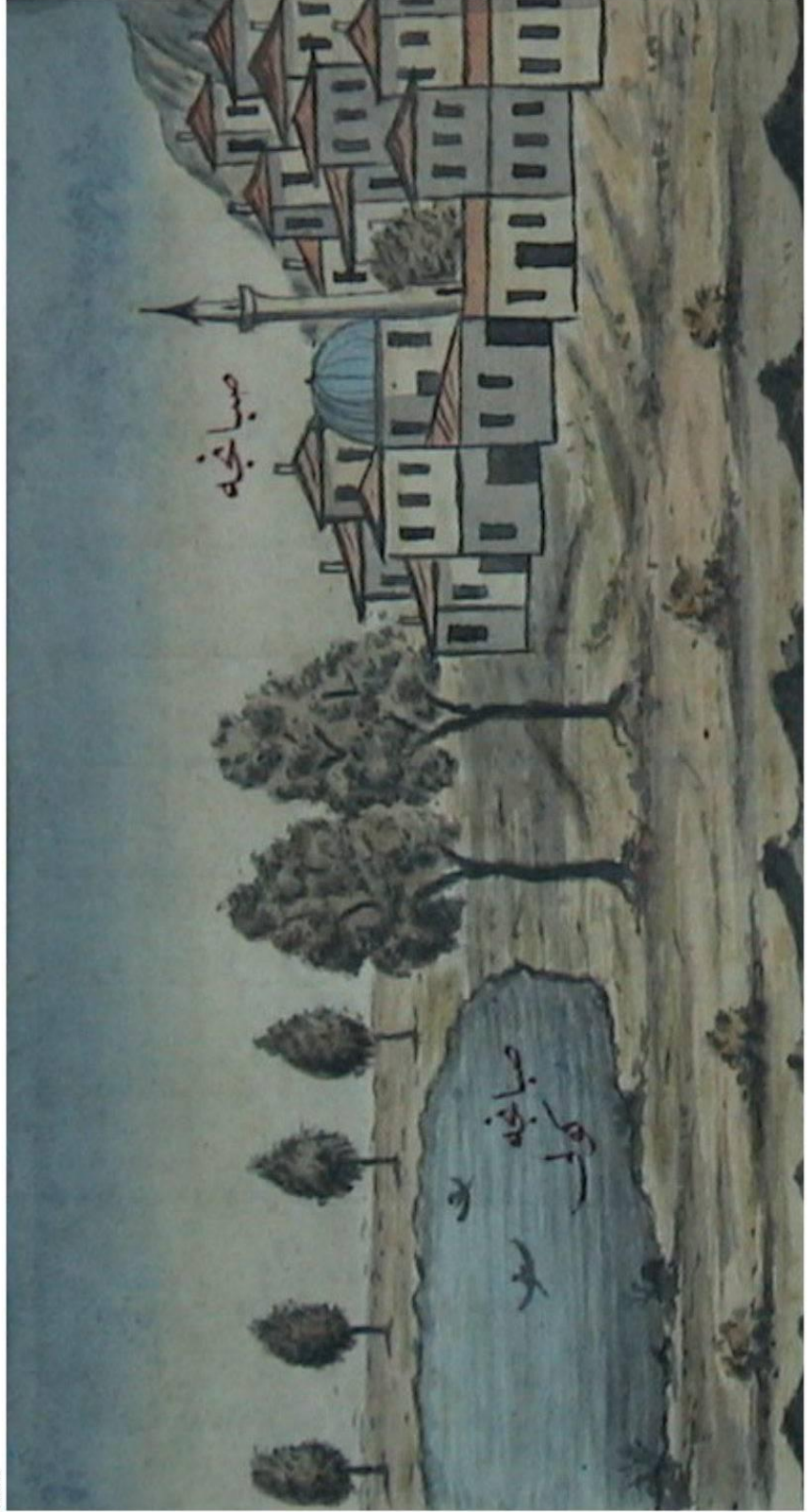
1811 Tarihinde Sarmaşikkaya (Resimli İran Sefaretnamesi-Bozoklu Osman Şakir)

EK-6

1811 Tarihinde Merzifon (Resimli İnan Sefaretnamesi-Bozoklu Osman Şakir)

EK-7

1811 Tarihinde Sapanca (Resimli İran Sefernamesi-Bozoklu Osman Şakir)

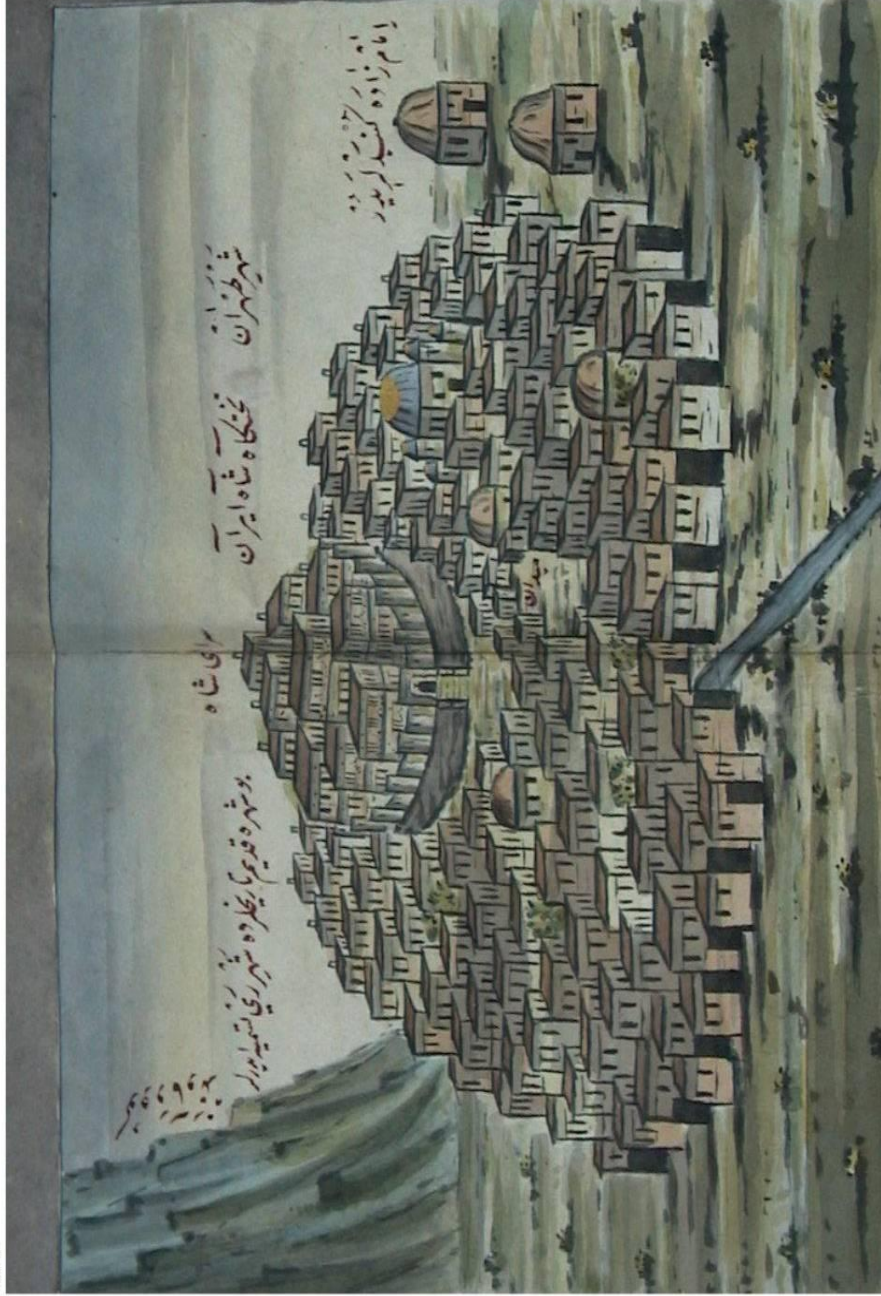

1811 Tarihinde Gebze (Resimli İran Sefaretnamesi-Bozoklu Osman Şakir)

1811 Tarihinde Kazvin-İmam Gazali Hazretleri'nin Türbesi (Resimli İran Sefaretnamesi-Bozoklu Osman Şakir)

EK-9

1811 Tarihinde Tahran (Resimli İran Sefaretnamesi-Bozoklu Osman Şakir)

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV VESİKALARI

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1- Düvel-i Ecnebiye Defterleri

nr. 43/1,

2- İrade-i Mesalih-i Mühimme Defterleri

nr. 843/1, 842/2, 843/3, 843/7, 1053, 1054, 1059, 1062, 1063, 1064,
1066/3, 1069, 1070/4, 1083/20, 1083/21, 1071, 1083/19, 1080, 1081/5, 1070/3, 1070/2.

3- Cevdet Hariciye Tasnifi

nr. 752, 4610, 5250, 8352,

4- Hatt-ı Hümayun Tasnifi

nr. 43155, 37241

B. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Karabağ, Şuşa, Nahcivan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, I, (1578-1914), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, II, (1575-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

II. KAYNAK ESERLER

1. AHMET CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, c. I, Yayına Haz.: Dündar Günday Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.
2. AHMET CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, Yayına Haz.: Dündar Günday Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
3. _____, **Tarih-i Cevdet**, c. V, Yayına Haz.: Dündar Günday, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
4. _____, **Tarih-i Cevdet**, c. VI, Yayına Haz.: Dündar Günday, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984.
5. _____, **Tarih-i Cevdet**, c. XI, Yayına Haz.:Tevfik Temelkuran, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974.
6. _____, **Tarih-i Cevdet**, c. XII, Yayına Haz.: Tevfik Temelkuran, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974.
7. **Anonim Kronoloji (Osmanlı-İran-Rus ilişkilerine Ait İki Kaynak)**, Terc. ve yay. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974.
8. **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. baskı, İstanbul 2000.
9. Mahmud Mes'ud Paşa, **Muahadat Mecmuası**, c. III, İstanbul 1926.
10. Şemsettin SAMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, 7. baskı, Çağrı Yay., İstanbul 1999.
11. _____, **Kâmusu'l A'lâm**, c. V, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.
12. SOHEYLİ, Ali, **İran**, İstanbul 1952.
13. Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, çevrimyazı: Alaattin Eser, Simurg Yay., İstanbul 1997.
14. Ahmed Lutfî Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi**, c. II-III, yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999.
15. Sahhaflar Şeyhi-Zade Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, **Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1241/1821-1826)**, Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.

III. SEFARETNAMELER

1. YASİNCİZADE ABDÜLVEHHAB EFENDİ, **İran Sefaretnamesi**, Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 822.
2. MEHMED REFİ' EFENDİ, **İran Sefaretnamesi**, Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 823.
3. ÇEVİKER, Razi, **İbrahim Sarim Efendi'nin Sefaretleri**, İstanbul Üniv. Bitirme Tezi, İstanbul 1940-41.

ARAŞTIRMA ESERLER

- ABRAHAMİAN, Ervand, **Iran Between Two Revolutions**, Princeton University Press, United States of America, 1983.
- AKA, İsmail, **İran'da Türkmen Hakimiyeti, (Karakoyunlular Devleti)**, T.T.K., Ankara 2001.
- AKKOYUNLU, Necip Aygün-Adil ŞEN, **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Ankara 2003.
- AKTAŞ, Ümit, **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Bakış Yayınları, İstanbul 1998.
- AKTEPE, Münir, **1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.
- ATEŞ, Abdurrahman, **Avşarlı Nadirşah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.
- BADDELEY, JOHN F., **Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, Kayıhan Yay., 3. baskı, çev. Sedat Özen, İstanbul 1995.
- BLAGA, Rafael, **İran Halkları El Kitabı**, 1997.
- BOSWORTH, C. E., **İslam Devletleri Tarihi**, çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, Oğuz Yay., İstanbul 1990.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Kavimleri**, İstanbul 1988.
- ÇAĞLAR, BEHÇET KEMAL-Sadi IRMAK, **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler II**, M.E.B., İstanbul 1973.

- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- ERENDİL, Muzaffer, **Tarihte Türk İnan İlişkileri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1976.
- FURON, Raymond, **İnan**, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, İstanbul 1943.
- GAHAN I. A. Mac, **Hive Seyahatnamesi ve Tarih-i Musavver**, çev. Kolağası Ahmed, (Haz. İsmail AKA-Mehmet ERSAN), Akademi Kitabevi, İzmir 1995.
- GÜLEÇ Emine, **Osmanlı-İnan ilişkileri ve Erzurum Antlaşması (1820-1823)**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul 1976.
- GÜNALTAY Şemsettin, **İnan Tarihi**, c. I, T.T.K., Ankara 1987.
- HAMMER Joseph Von, **Osmanlı Devleti Tarihi**, çev. Vecdi Bürün, c. IX, İstanbul 1983.
- HİNZ, Walther, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İnan'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1948.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, 15. baskı, Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- KEVSERANİ, Vecih, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, çev. Muhlis Canyürek, Denge Yay., İstanbul 1992.
- KARAL , Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.V, 4. baskı, Ankara 1983.
- KILIÇ Remzi, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İnan Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yay., İstanbul 2001.
- KIRZIOĞLU Fahreddin, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi(1451-1590)**, Atatürk Üniv. Yay., Ankara 1976.
- KOÇU Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, Türkiye Matbaası İstanbul 1934.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 3. baskı, T.T.K. Ankara 1988
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İnan Siyasi Münasebetleri(1578-1612)**, Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1993.
- Mufassal Osmanlı Tarihi**, c. V, Güven Yay., İstanbul 1962.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- PALACIOĞLU, Tezer-Cem AKGÜN, **İnan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:13, İstanbul 2003.

- RESULZADE Mehmed Emin, **İran Türkleri, Türk Yurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları**, Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, İrfan Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı., İstanbul 1993.
- ROUX, Jean Paul, **Türkler'in Tarihi**, çev. Galip Üstün, 6. baskı, İstanbul 1998.
- SARAY, MEHMET, **Türk-İran Münasebetleri'nde Şiliğin Rolü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990.
- _____, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- _____, **Rus İşgali Dönemi'nde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler 1775-1875**, Ankara 1994.
- _____, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, T.T.K., Ankara 1999.
- _____, **Atatürk ve Türk Dünyası**, İstanbul 1988.
- SÜMER, Faruk, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, Güven Matbaa, Ankara 1976.
- _____, **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- _____, **Karakoyunlular**, T.T.K. Yay., Ankara 1984.
- SÜREYYA, Mehmet, **Sicill-i Osmani**, c. III, Yayına hazırlayanlar: Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, Sebil Yay., İstanbul 1996.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, 3. baskı, İstanbul 1981.
- UÇAROL Rifat, **Siyasi Tarih(1789-1999)**, T.T.K., 5. baskı, İstanbul 2000.
- UNAT Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K., Ankara 1992.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, IV/2, 2. baskı, T.T.K., Ankara 1983.

MAKALELER

- ABBASLI, M., "Safeviler'in Kökenine Dair", **Bellekten**, CXL/158(Nisan 1976), s. 287-329.
- AKA, İsmail , "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", Genel Türk Tarihi, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 315-349.
- _____, "Anadolu'dan İran'a Göçler", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 57-63.
- AKTEPE, Münir, "Esad Efendi", **İ.A.**, c. IV, M.E.B., İstanbul 1988, s., 363-365.

- Abdurrahman ATEŞ, “Nadir Şah’ın Şahsiyeti ve Fikirleri”, **T.D.T.D.**, S. 94, (Şubat 1995), s. 93-110.
- AYKUN, İbrahim, “Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit”, **Osmanlı (Siyaset)**, c. I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 689-702.
- BALA, Mirza, “Kaçar”, **İ.A.**, c. VI, M.E.B., İstanbul 1988, s. 33-38.
- BAŞAR, Fahamettin, “Kaçarlar”, **D.İ.A.**, c. IX, Çağ Yay., İstanbul 1999, s. 567-572.
- BUDAK Mustafa, “Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI. – XX. Yüzyıllar), **Osmanlı (Siyaset)** c. I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 594-610.
- COŞKUN, Ali Fuat, “Dağıstan’da Bağımsız İslam Devleti , Vehhabilik ve Türkler”, **Orkun** , S. 20, (Ekim 1999), s. 26-27.
- ERAVCI H. Mustafa, “Safevi Hanedanı”, **Türkler**, c.VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 882-891.
- _____, “II. Şah İsmail Dönemi’nde Doğu Anadolu’da Safevi Tehdidi, **Fırat Üniversitesi Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu**, 17-19 Ekim 2001.
- _____, **Gelibolulu Mustafa’ Âlî’s Nusret-name**, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg 1998.
- HASANİ, Ataullah-i, “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)”, çev. Derya Örs, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, XXVI. Dizi-S. XI, Ankara 2003, s. 15-31.
- HUART CL., “Feth Ali Şah”, **İ. A.**, c. IV, M.E.B., İstanbul 1948, s. 581.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kaçarlar Dönemi İle İlgili Türk Kaynakları”, **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası, I**, Ankara 2002, s. 173-184
- _____, “Osmanlı Vekayinamelerinde İran(XVI.-XVII. Asırlar)”, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 49-55.
- KRAMERS, J. H., “İran”, **İ.A.**, MEB Yay., c. V, İstanbul 1966, s.1028-1038.
- NASKALI, Esko, “İran(Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar)”, **İ.A.**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 394-395.

- SARIKAYA, Saffet, “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 363, (Temmuz 1993), s. 406-422.
- SAVAŞ Saim, “Osmanlı-Safevi Mücadelesi’nin Toplumsal Sonuçları”, **Türkler**, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 907-915.
- SÜMER FARUK, “Kaçarlar”, **İ.A.**, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 51-53.
- _____, “Kaçarlar Devrinde Türkçe Şahıs Adları”, **T.D.T.D.**, S. 38, (Şubat 1990), s. 4-9.
- _____, “Az Tanınmış Bir Türk Hükümdarı Uzun Hasan Bey”, **T.D.T.D.**, c. XIX, (Temmuz 1998), s. 14-19.
- _____; “Avşarlılar”, **İ.A.**, c. IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. _____
- _____, “Avşarlar”, **T.D.T.D.**, S. 62, (Ekim 1989), s. 120-137.
- _____, “Ağa Muhammed Şah(1741-1797) Kaçar Devleti’nin Kurucusu”, **T.D.T.D.**, S. 47, (Nisan 1987), s. 15-21.
- _____, “Ağa Muhammed Şah”, **İ.A.**, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 455-456.
- _____; “Afşarlar, İran’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı”, **T.D.T.D.**, S. 41, (Nisan 1986), s. 125-133.
- _____, “Safavi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. Ve II. Abbas Devirleri”, **T.D.T.D.**, S. 65, (Aralık 1990), s. 9-32.
- _____, “Akkoyunlular”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 40, (Şubat 1986), s. 1-38.
- STROTHMANN, R., “Şia”, **İ.A.**, c. XI, M.E.B., İstanbul 1979, s. 502-506.
- ŞABANİ, Rıza, “Efşariye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210 / M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri”, çev. Hicabi Kırlangıç, **Tarihten Günümüze Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, T.T.K., Ankara 2003, s. 79-86
- _____, Rıza ŞABANİ, “Afşarlar ve Zendiler Dönemi Tarih Kaynakları”, **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası, I**, TTK, Ankara 2002, s. 133-144.
- TEKİNDAĞ, M. Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, S. 22, **Tarih Dergisi**, 1967, s. 50-58.

- TEYYUBOĞLU Tofiq, Mustafazade, “Safevi Hanedanı’nın Son Yılları”, çev. Bilgehan Gökdağ, **Türkler**, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 925-933.
- UÇAROL, Rifat , “Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1839 ‘a Kadar Osmanlı İmparatorluğu”, **D.İ.A.**, c. XII, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 179-426.
- ÜSTÜN, İsmail Safa, “İran(Safeviler’den Günümüze Kadar)”, **İ.A.**, c. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 400-404.
- VEKİLİ, Hadi, “1920-1940 Yıllarında Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler”, çev. Hasan Almaz, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara 2003, s. 87-92.
- YAZICI, Tahsin, “Feth Ali Şah”, **İ.A.**, c. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 451-452.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Türkiye’de Yapılan Araştırmalara Göre İran ve İranlılar” **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası, I**, Ankara 2002, s. 185-214.
- YILMAZER, Ziya, “Esad Efendi Sahaflar Şeyhizade(1789-1848)”, **İ.A.** Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 341-344.